OBVIA.

Scripsit

Bron. Krucskiewicz.

II.

(Hor. epist. II, 1, vv. 69—71).

Divolgata et paene constans apud recentiores carminum Horatianorum interpretes eosque, qui litterarum romanarum historias enarrant, est opinio Homeri Odysseam, versibus saturniis a Livio Andronico latine redditam, Romae in grammaticorum ludis, quos Horatius iuvenis frequentasset, certe in ludo plagosi illius Orbilii Beneventani, ad erudiendos in litteris latinis puerorum animos sollemni in usu fuisse. Quae opinio unde orta sit, si quaerimus, facile reperimus unum solumque, quo nitatur, locum esse Horatii, eumque Epist. II, 1, vv. 69—71, ubi poeta nimia illa suorum aequalium immodicaque in veteres Romanorum scriptores studia reprehendens, ne in ea re odio quodam praeoccupatus iustum modum excedere videatur, haec adicit:

> Non equidem insector delendave carmina Livi
> Esse reor, memini quae plagosum mihi parvo
> Orbilium dictare; sed emendata videri
> Pulchraque et exactis minimum distantia miror.

Cum enim interpretes, vestigia Porphyrionis scholii (conf. ed. Meyeri Lips. 1874 pg. 315) secuti, illud »quae« huius loci ad praecedentia »carmina Livi« referrent dictandique verbo eadem iterum iterumque

dicendi sive voce praeeundi ita, ut scripto exciperentur, vim inesse existimarent, facile sibi persuaserunt ab Orbilio carmina Livi, prae ceteris Odysseam, Horatio condiscipulisque conscribenda ediscendaque recitata sive dictata esse. (Conf. Horati editiones Kiesslingii a. 1898, Orellii Baiteri Mewesii, Luc. Muelleri Viennens. a. 1893, Krügeri; Teuffelii Hist. litt. rom. quintum a Schwabio cur. vol. I, §. 94, 7, Schanzii Hist. litt. rom. partis II. pg. 72, Ribbeckii Hist. poesis romanae iterum editae pg. 16 et 108). Cum tamen vix credibile videretur circa a. 50 a. Chr. n., post mortem Lucretii atque Catulli, multis iam clarisque poetarum novorum carminibus in lucem editis, Romae etiamtum magistros fuisse, qui iuvenum animos linguamque ad Livi carmina, quae brevi post ipse Cicero, veterum poetarum fautor, ut ingeniis cultuique suorum temporum imparia, improbavisset, formare auderent, alii, ut Kiesslingius, culpam eius rei in Orbilium, ut artis rudem, humili conditione natum educatumque, morosum atque antiqua pertinaciter foventem, contulerunt, alii etiam, ut Ribbeckius (Hist. poes. rom. iter. ed. pg. 16), certe non illam horrido saturnio defluentem, sed politioribus hexametris heroicis recens expressam et quasi correctam Livii Odysseam in scholarum usu tum fuisse suspicati sunt.

At Bentleius olim tantum abfuit, ut eam explicandi viam iniret, ut ad deteriorum librorum lectionem confugere et Laevi pro Livi in textum recipere maluerit. Cuius emendatio quamquam multis gravibusque de causis probari nequit, iudicium tamen de hoc loco, imprimisque de Orbilio, etiam nunc dignum est, quod in memoriam censumque revocetur. Vix, inquit in commentario huic loco adscripto, crediderim Orbilium illum (utcunque acerbum et plagosum, magni certe tum nominis grammaticum Suetonio teste, cui statua publice posita est, quippe et filium et servum, a se institutos, professores post se reliquit), tam pravo et perverso fuisse iudicio, ut epica illa Livii... portenta nobilibus pueris praelegeret. Hoc omnem superat fidem.... cett. Ad haec spectati critici verba nihil fere habeo, quod addam, nisi quod Suetonius, cum satis longam seriem praestantium grammaticorum Orbilio coaevorum memoriae prodat, nusquam commemorat perversos poetarum antiquorum admiratores inter eos fuisse. Quodsi fortasse omnes illos fovisse perverse antiquorum poetarum studia contenderis, monebo esse in eorum numero P. Valerium Catonem, institutorem formatoremque poetarum illorum novorum, a quibus poetis aevi Augustei via munita sit. A quo si aequales grammatici in hac re tantopere dissensissent, procul dubio Suetonius hoc discrimen adnotasset. Ceterum Orbilii tam saepe in ipso fragmento, quod nobis servatum est, meminit Suetonius (§§. 4; 8; 9),

ut etiamsi id suo loco (§. 9) aperte non dixisset, iam inde Orbilium fuisse grammaticum celeberrimum praestantissimumque satis eluceret. Adde quod solum ei Verrioque Flacco statuas positas Suetonius commemorat. At si Orbilius eximius sui temporis magister criticusque fuit, num vero potest concedi eum Livi Andronici carminibus ingenia discipulorum erudire conatum esse? Neque illud etiam nimis urguendum est, siquidem admiratores tum Livio non defuisse ex ipsius Horatii verbis pateat, posse fieri, ut in eo numero etiam Orbilius fuerit. Nam licet etiam quaedam linguae priscae propria eaque vivo sermoni volgari cognata ad ea studia suscitanda contulisse concedamus, tamen inter illos antiquorum admiratores imprimis ei fuisse videntur, qui libertatis publicae recuperandae cupiditate capti omnia fere, etiam carmina, quae libera adhuc re publica scripta essent, omni ex parte perfecta esse neque meliora mutata rei publicae condicione parari posse contenderent: praestans tamen grammaticus artem criticam, nuper edita splendida carmina exemplariaque graeca adeo neglegere non potuit, ut in eorum exacti aevi laudatorum partes concederet.

Sed redeamus iam ad ipsum Horatii locum, ac primum quaeramus, qua ratione motus poeta mentionem illam de Orbilio orationi intexuerit. Nam quamquam satiras epistulasque suas ipse sermones appellat, forma tamen potius, quam argumento compositioneque easdem sermonum similes esse nemo est, quin videat, hoc vero loco, quo tam gravis res transigitur, vel maxime sermonum quottidianorum levitatem ab eis abesse apparet. Atqui apta mentionis de Orbilio inculcandae ratio in volgata huius loci explicatione vix poterit reperiri. Nam Horatio, cum de Livio ageret, in memoriam incidisse ludum Orbilii, eumque obsecutum dulci praeteritorum laborum recordationi mentionem de hac re obiter ita inseruisse, ut in sermonibus volgaribus vagisque fiat, non est credibile. Neque sane facile erit, qui suspicetur Horatium his verbis se vel solum vel potissimum ex Orbilii ludo Livii carmina cognita habere significare voluisse. Ac si altius inquiremus, vix alia apta ratio mentionis de Livii carminibus ab Orbilio pueris dictatis invenietur, quam consilium poetae admonituri alium morem in illo Orbilii ludo, quam in ludis, qui ipso scribente Romae essent, observari, neque enim iam dictari pueris Livi carmina. Sed si ita res comparata esset, Livi auctoritatem iam deminutam esse inde sequeretur, nimiusque videretur poeta in eo tam acriter exagitando. Quid sibi autem velit interpretatio Kiesslingii: »quae memini: hat den Sinn eines etsi bene memini—, sondern bin gern erboetig zum veniam dare«, vix possum assequi. Virum enim doctum, cum in ceteris volgarem explicandi rationem amplectatur,

opinari Horatium dicere se veniam dare Livio, quamvis ab Orbilio vexatum se esse eius carminibus meminerit, licet suspicer, asseverare non audeo.

Ita quo accuratius inquirimus in rationem huius loci volgari interpretandi via servata, eo maioribus implicamur difficultatibus ac repugnantiis. Quam ob rem aliam esse viam ingrediendam censuerim. Illud dictandi verbum, quamquam satis multis locis Horatius ita adhibuit ut saepius idem dicendi, quod scripto exciperetur, notionem involveret, tamen Epist. I, 6, 50 sine illa adiuncta scribendo excipiendi notione usurpavit, eaque vi primaria ad praecipiendi mandandique notionem paullulum inclinante (conf. Quintil. III, 4, 11) etiam hoc loco praeditum esse puto. Praeterea pronomen »quae« non ad sola »carmina Livi«, sed ad totam sententiam »delenda esse carmina Livi« referendum esse censeo, id quod multo expeditius reperietur, si illud ἀπὸ κοινοῦ positum »carmina Livi« in fronte orationis ita in ordinem redactae posueris: Carmina Livi non equidem insector delendave esse, quae plagosum Orbilium mihi parvo dictare memini, reor, sed emendata videri...cett.

Neque me fugit structuram hanc paululum abhorrere a volgari ratione, qua universae sententiae eiusve praedicati notionem formis relativis: »quod, quae res« a Romanis revocari solere Kühner (Ausf. Gram. II, §. 193, 11) tradit. Cui regulae hoc quidem loco forma »quae« in »quod« mutata facile satisfieri potest. Neque tamen ad coniecturam confugere cogimur. Nam in ea re respicienda est natura enuntiati relativi, quod hoc loco sententiae interiectae ideoque fere primariae, cuius pronomen »quae« ad superiorem sententiam liberius a Romanis referri solet (conf. Sallust. Cat. 3; Iug. 38, 4; 10; 88, 4; Cic. pro Rosc. Am. 47, 136; 137; Liv. XLIV, 1), vicem gerit. Accedit, quod dictandi verbum, quo magis hoc loco ad verbi mandandi notionem adpropinquat, eo expeditiorem reddit illam structuram, ita ut, si »quae« ad »carmina« rettuleris, illud »delenda« iam facile subrepat. Ceterum similis est ratio loci Horatiani Epist. I, 1, vv. 23 sq., quo, si quid video, pronomen »quae« non ad »tempora« solum, sed ad universam sententiam superiorem: »tempora fluunt tarda ingrataque« referendum est.

Itaque iam nihil impedire videtur, quominus Orbilium tantum abfuisse, ut lectitandis dictandisque Livi carminibus discipulos suos vexaret, ut potius eadem, utpote vitiosa, delenda esse iterum iterumque censeret, concedere possimus. Ac certe id melius quadrat ad personam eius, quem arrogantiorem naturaeque acerbae in antisophistas fuisse Suetonius tradidit.

Leopoli.

Co może znaczyć

ἡ ἐναύλιος.... σύγκοιτος φίλη?

Napisał

Stanisław Schneider.

Kiedym przeglądał jeden z dawniejszych roczników czasopisma »Hermesa« (t. XXII z r. 1887), szukając czegoś całkiem innego, napotkałem przypadkiem w dziale miscellów artykulik, którego oryginalny nagłówek nie mniej mnie zaciekawił od samej treści. Napis tego krótkiego przyczynku tak opiewa: Apollon oder Sauhirt? (str. 145 – 150) Autor jego, Teodor Kock, objaśnia i emenduje tekst pewnego poetyckiego fragmentu, który zachował się w Plutarcha Mor. 1098 b i dotychczas dla krytyków nierozwiązaną pozostaje zagadką. Plutarch na dowód, jaki to krzyk nieznośny i zgiełk wyprawiają niewolnicy, obchodząc Saturnalie lub Dyonizye z nieokrzesaną uciechą, przytacza następujące wiersze, które w popsutej i niepoprawnej formie, rękopiśmiennie przekazanej, tak wyglądają wraz z poprzedzającym je wstępem Plutarcha:

οἱ θεράποντες ὅταν Κρόνια δειπνῶσιν ἢ Διονύσια κατ' ἀγρὸν ἄγωσι περιόντες, οὐκ ἂν αὐτῶν τὸν ὁλολυγμὸν ὑπομείναις καὶ τὸν θόρυβον, ὑπὸ χαρμονῆς καὶ ἀπειροκαλίας τοιαῦτα ποιούντων καὶ φθεγγομένων·

τί κάθῃ καὶ πίωμεν · οὐ καὶ σῖτα
πάρεστιν, ὦ δύστηνε; μὴ σαυτῷ φθόνει.
οἱ δ' εὐθὺς ἠλάλαξαν, ἐν δ' ἐκίρνατο

οἶνος · φέρων δὲ στέφανον ἀμφέθηκέ τις.
ὑμνεῖ δ' αἰσχρῶς κλῶνα πρὸς καλὸν δάφνης
ὁ Φοῖβος οὐ προσῳδά · τὴν τ' ἐναύλιον
ὠθῶν τις ἐξέκλαξε σύγκοιτον φίλην.

Przedewszystkiem w tych wierszach metrum utyka pod koniec w. 1. i na początku 5. Zamiast σῖτα Bergk tedy słusznie przywraca σιτία, a zamiast niemożliwego praesens ὑμνεῖ analogicznie do aorystów: ἠλάλαξαν, ἀμφέθηκε, ἐξέκλαξε Kock trafnie czyta: ὕμνησε δ' (begann zu singen). Początkowe τί κάθῃ nie da się usprawiedliwić następnem καὶ πίωμεν, toż na podobieństwo fragmentu Eurypidesa: κλίθητι καὶ πίωμεν (fr. 692 N.) Meineke pisze κλίθητι. Pyszną istotnie jest konjektura Kocka, usuwająca z tekstu we w. 6. ὁ Φοῖβος, który prawdziwie wszedł między niewolników jak Piłat w Credo, wprowadzająca natomiast odpowiedniejszego do otoczenia ὑφορβός — świniopasa. On tylko mógł wyśpiewywać szpetne rzeczy, nie licujące z piękną gałązką wawrzynu, który był — jak wiadomo — nagrodą poetów, dziatwy Apollina. Niedorzecznością zaś byłoby kazać Febowi z winy przekręconego tekstu śpiewać niegodne jego własnego lauru utwory. Póty można przyklasnąć Kockowi i czytać z nim: ὕμνησε δ' αἰσχρῶς κλῶνα πρὸς καλὸν δάφνης | ὑφορβὸς οὐ προσῳδά · — ale co następuje, »turpiter atrum desinit in piscem«.[1]) I to mi dało powód do napisania niniejszej notatki.

Nie potrafiwszy sobie żadnej dać rady z ἐναύλιον, zmienił Kock za porywczo τήν τ' ἐναύλιον na τήν τε ναυτίαν i uzależnił ten acc. od partic ὠθῶν. Na taką składnię, mającą znaczyć: 'a ktoś dostając choroby morskiej' i t. d., odszukał niby klasyczny przykład w »Cyklopie« Eurypidesa w. 592: τάχ' ἐξ ἀναιδοῦς φάρυγος ὠθήσει κρέα. Ależ wydostać z gardła mięso, to zrozumiałe; przeciwnie wydobywać chorobę morską albo wymioty (?), to chyba tylko przez bardzo dowolną interpretacyę da się naciągnąć do znaczenia: dostawać wymiotów. Odpowiednio do takiej lekcyi z ἐξέκλαξε zrobił Kock ἐξέπληξε, coby znaczyło tyle, że ktoś napadem morskich dolegliwości przeraził swą kochaną sąsiadkę! Pomijając już grubą trywialność obrazowania, pytam, co więcej zastanawia, czy głośne wymiotowanie prostaka, czyteż krzykliwy przestrach

[1]) Opacznie Kock uczynił zawisłem κλῶνα πρὸς καλὸν δάφνης od ὕμνησε zamiast od οὐ προσῳδά (πρός τι, rzeczy nie przystające do czego).

kochanki, która nie mając nic do czynienia z salonem, pewnie nie mogła mieć przeczulonych nerwów. Rubaszne znalezienie się tego ktosia byłoby wywołało z jej strony raczej śmiech pusty i donośny, niż okrzyk przerażenia. O hałaśliwą bowiem manifestacyę i udział w piekielnej wrzawie tej zacnej pary chodzi tu najwidoczniej. Wątpię jednak, czy ci kochankowie sposobem, proponowanym przez Kocka, byliby znacznie się przyczynili do spotęgowania wokalnego koncertu (por. οἱ δ' εὖδυ; ἠλάλαξαν — ὕμνησε δ' αἰσχρῶς...). Trzeba mem zdaniem zupełnie inną obrać drogę w naprawie tekstu, ażeby duet kochanków mógł się z hymnami świniarza zlewać w jakieś muzyczne, chociaż nie muzykalne, trio.

Przedewszystkiem nie wolno usuwać wyrażenia ἐναύλιον, które dlatego dotąd było niezrozumiałe, że wywodzono je zawsze od αὐλή, nie od αὐλός, od dziedzińca, a nie od fletu. Wiadomo przecie, że bakchanalie obchodzono przy wtórze fletu, a Plutarch mówi na przytoczonem miejscu o Διονύσια. Przyjaciółka, siedząca obok naszego ktosia, była tedy bakchantką, wygrywającą na flecie, bo to niewątpliwie znaczy wyraz ἐναύλιος.

Udział zaś jej towarzysza był taki, że ją uraczył do syta miłosnemi piosnkami. Zamiast ὠδῶν τις ἐξέκλαξε lub ἐξέπληξε czytam bowiem: ᾠδῶν τις ἐξέπλησε. W ten sposób dyonizyjskie niby ᾠδαί, w towarzystwie fletu, tworzyły godne uzupełnienie hymnów, rzekomo apollinowych, świniarza (κλῶνα πρὸς καλὸν δάφνης... οὐ προσῳδά). Zbyteczna może dodawać, że zwrotki, które śpiewał nasz »Berecyntius heros«, musiały warte być Midasowych uszów, a gra na flecie jego amantki snać mało przypominała znaną n. p. z Bakchylidesa γλυκεῖαν αὐλῶν κναχάν.

Grubijańską właściwość swej konjektury ocenił sam Kock, wydawca i niepośledni znawca Arystofanesowych komedyi, wykluczając ów poetycki urywek z zakresu attyckiej komedyi, a zaliczając go do dramatu satyrowego. Nie wiem, dlaczego po nieznacznej odmianie formalnej strony w ostatnim wierszu, przy całkowitem atoli przeobrażeniu treści, według naszego przypuszczenia, te wiersze nie byłyby mogły śmiało zajmować miejsca w jakiejś attyckiej komedyi, której być może zawdzięczamy podany przez Plutarcha dowcipny i humorystyczny, rodzajowy obrazek. Fragment ten, po opuszczeniu ww. 2—4 poprawnie zachowanych, podaję niżej w postaci zrekonstruowanej. Poprawki własne zaznaczam odmiennym drukiem. Nauck umieścił ten fragment wśród bezimiennych pozostałości tragików (fr. 346).

κλίθητι καὶ πίωμεν· οὐ καὶ σιτία
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
ὕμνησε δ' αἰσχρῶς κλῶνα πρὸς καλὸν δάφνης
ὑφορβὸς οὐ προσᾳδά· τήν τ' ἐναύλιον
ᾠδῶν τις ἐξέπλησε σύγκοιτον φίλην.

Lnón.

II. Z humanizmu i historyi filologii.

Emendationum Royzianarum particula II.[1]

Scripsit

Ioannes Pelczar.

I. 4. 10 sqq.

Poeta Samuelem Maciejowski, episcopum cracoviensem, his verbis alloquitur:

> Sive tui rerum vacuus Pradnicis ad undam
> Fronde *super* viridi recubas et tecta superba
> Miraris tua.

V. 11. praepositio »super«, quamquam in editione prima quoque exstat, tamen, cum non recte sententiam reddat, vix tolerari potest. Etenim episcopum »*super* fronde« recubantem poetam finxisse non est probabile; illud »super« autem pro adverbio accipi et ab ablativo »fronde viridi« seiungi nequit. Quam ob rem pro »super« »sub et« legendum esse existimo:

> Fronde sub et viridi recubas et tecta superba
> Miraris tua.

---

[1]) Cf. horum annalium t. VIII. (1902) p. 143 sqq.

I. 19. 51.

In libro manu scripto legitur:

Proxima *deinde gens* Lechi tenet ordine longo.

Quod cum contra metri leges pugnet, dr. Kruczkiewicz in editione ita correxit, ut pro »deinde« »deinceps« scriberet. Mihi autem non »deinde«, sed potius »gens« corruptum esse videtur, pro quo genuinum »genus« levissima mutatione restituendum puto. Poterat enim fieri, ut »gens« aut per errorem in versum irreperet, aut consulto scriberetur, ut cum voce »proxima«, perperam sane, coniungi posset.

I. 24. 4 sqq.

Apud dr. K. exstant haec:

At late mordacibus *excitat* curis
Me anxia mens: primos Phoebi vigilarat ad ortus....

ubi »me« ex coniectura addidit editor. Non recte sane, siquidem »excitat« perperam dactylum quintae sedis explet. Locus autem facillime sanatur, si in libri manu scripti lectione metricum mendum tollitur »excita« pro »excitat« scribendo, alia sane interpungendi ratione adhibita:

At late mordacibus excita curis
Anxia mens primos Phoebi vigilarat ad ortus.

I. 37. 204 sqq.

Tot rerum facies iam lumina fessa videndo
Obtutu steterant aegro fractoque *rigore*
Deiecere aciem, visque omnis lapsa tuendo est.

Pro »rigore« »vigore« poetam scripsisse suspicor. Etenim non rigor, qui immobilitatem duritiamque quandam oculorum significat, fractus est multa intuendo, sed vigor potius atque acies fessa erant.

I. 77. 100.

Primae factum crudele parentis
Nos monet. Eva, *malum* stulto exaudita marito
Seque virumque suum et mortales perdidit omnes.

Qua ratione »malum« cum sequentibus verbis coniungatur, quamque vim habeat, mihi quidem non satis liquet, nisi forte pro interiectione accipitur, ut sit:

Eva — malum — stulto exaudita marito.

I. 88. 259 sqq.

Poeta dicit ad Trebuchovium, Theodorae, eius sponsae, totiusque Bogussiae gentis laudes meritosque honores a Radivilone in nuptiis extolli; tum ita pergit:

> Et tua maiorum gaudet Theodora *suorum*
> Clarum audire decus nec se inferiora secutam.

Quae cum ita edidisset dr. K., praeclaram adiecit notam, qua haec enuntiata alia interpungendi ratione adhibita multo aptius explicari et cum superioribus coniungi posse significavit. Quam interpretationem tantum abest, ut non amplectar, ut eam vel maxime necessariam atque ad sententiam explicandam solam idoneam esse putem. Attamen pro »suorum« »tuorum« scribatur necesse est. Hi versus igitur ita sunt legendi:

> Radivilus . .
> ....laudes sponsae et decora alta renarrans
> Bogussiae gentis meritosque extollit honores;
> Et tua: maiorum gaudet Theodora *tuorum*
> Clarum audire decus nec se inferiora secutam.

Verbis »et tua« subaudiuntur »decora honoresque«; quod cum quidam non intellexisset, »tua« cum voce »Theodora« coniunxit, pro »tuorum» facile »suorum« scripsit, sed verba »se non inferiora secutam« cum non ita facile mutare posset, contra sententiam immutata reliquit.

I. 94. 36 sqq.

Inter Gamrati laudes poeta haec quoque dixit:

> Astrorum consultores procul inde profani,
> *Et qui consultis* mendacibus *abstinet* astris
> Digna piis studia et religione colebat.

Locum mendosum esse satis patet. Quem equidem ita corrigendum puto:

> Astrorum consultores procul inde profani;
> *Aequi consultus* mendacibus *abnuit* astris:
> Digna piis studia *ille* et religione colebat.

Pro praesenti »abstinet«, quod sententiae parum congruum est, perfectum »abnuit« scribendum existimo; quod cum notione »aversum esse ab aliqua re« non satis tritum atque divulgatum esset (exstant enim pauca tantum apud Apuleium exempla), interpres quidam voce

»abstinet« explicavit. »Aequi consultus« autem (cf. I. 171. 301 sq.) cum non solum sensum optimum praebeat, sed etiam orationem ornatiorem reddat et verbis »astrorum consultores« atque »mendacibus astris« aptissime opponatur, pro »et qui consultis« scribendum conicio. Ultimo versu denique metri mensura addita voce »ille» facillime expletur.

I. 130. 105.

Quid sit, cur »Uchanni« scribatur pro »Uchani«, mihi quidem non est perspicuum, siquidem I. 172. 333 »Uchani« exstat eadem vi metrica positum.

I. 161. 36.

poenasque nocentibus addit,
Iram promeritis Divorum et grandis Olympi
Ob noxam *et* vitae per magnum dedecus actae.

Supervacaneum »et« si tollitur, leviore mutatione locus corrigitur quam »et vitam p. m. d. actam« scribendo, id quod dr. Kr. in nota monuit.

I. 198. 43.

Postquam poeta commiseratus est Alexandri Magni sortem indignam, quod iuvenis diem supremum obiisset regnumque sine herede incertis fatis reliquisset neque amicorum consulta secutus esset suadentium, ut uxorem duceret, ita pergit:

Impiger *ac* iuvenis, dura ad certamina natus
Et grave martis opus, fidas admittere voces
Noluit

Pro »ac« potius »at« exspectatur; periodum enim adversativa particula vix carere posse arbitror.

II. 9. XI. 5.

Nec matris genus *indecorum*, seu Sforciadum gens,
Seu tibi spectandus sanguis iberus erit.

Perperam correpta paenultima invenitur in voce »indecorum«, quod mendum amovetur, si »indecore est« scribitur.

II. 17. XXII.

Lux, Auguste, tua est, nox est, Auguste, latronum;
Sic, rex, Vilna *suum* dividit imperium.

Epigrammate II. 18. XXIII. eadem sententia expressa est:

Rex, tua tota dies Vilnae est, nox tota latronum;
Hos tolle aut periit dimidium imperii.

Inde igitur comperimus vocabulo »imperium« regis potestatem significari. Quae cum ita sint, nostro loco fortasse non «suum«, sed »tuum« poeta scripsit regemque hoc pronomine eo gravius excitare voluit.

II. 64. 8.

Illic vera potes ludentibus edere dictis,
Et miscere *suis* seria tecta iocis.

Hoc quoque loco pro »suis« potius »tuis« legendum puto. Etenim quod poetae polona gente oriundi pronomen »suus« vernaculi sermonis leges secuti saepius ad quamlibet personam referre solebant, id alienum esse puto a stilo Royzii, qui quamvis sermonem polonum calleret, tamen, utpote Hispanus, hunc errorem adeo evitaverit, ut, si bene memoria teneo, nusquam nisi hoc loco structura hac usus esse convinceretur.

II. 103. IX.

Apud dr. Kr. ita haec exstant:

Sic omnes de te, princeps Radivile, putare
Crede: tibi regem scire negare nihil.
Quare Leuknikias caulas nisi pastor adibo,
Tunc mihi prospectum te voluisse negem.
Te, si contingat contra, voluisse putabo,
Illud enim rex vult, quod Radivilus avet.
Si verum est, quod ait populus, quod et esse necesse est,
Vox etenim populi, vox Radivile, Dei est,
Concludam nec te multis, Radivile, morabor,
Quod peto, vis habeam? fac tu aveas: habeo.

Totum carmen inde a v. 4. aliter interpungendum est. Neque hanc rem satis perspicuam argumentis comprobare necessarium esse ratus rectam interpunctionem huc describo:

Quare Leuknikias caulas nisi pastor adibo,
Tunc mihi prospectum te voluisse negem,
Te, si contingat contra, voluisse putabo;
Illud enim rex vult, quod Radivilus avet,
Si verum est, quod ait populus, quod et esse necesse est,
(Vox etenim populi, vox, Radivile, Dei est).

Concludam nec te multis, Radivile, morabor:
Quod peto, vis habeam? fac tu aveas: habeo.

II. 107. XVIII. 1.

Contemptorem hominum *ac* Deum, Radivile, coerce.

Huius versus numeri ea tantum condicione procedunt, si »Deum« per synizesin legatur, vocis autem »Radivile« duae priores syllabae spondeum expleant. At cum apud Royzium vox »Radivilo« »Radivilus« innumeris aliis locis utramque priorem syllabam semper brevem exhibeat, nostrum quoque locum ita corrigendum censeo, ut syllabae »Radi« thesin reddant, quod facile fieri potest, si pro »ac« »atque« scribitur:

Contemptorem hominum atque Deum, Radivile, coerce.

II. 123. V. 3.

Vivebat rapto, *et* satis grassatus in agris...

»Satis« paenultimam productam exhibet, quod mendum facillime tolli potest aut »latis« pro »satis« aut, quod magis placet, »atque« pro »et« scribendo.

II. 123. V. 20.

Pro quibus, haud dubita, meritis tibi praemia reddet,
Qui regit *aethra*, tenens numine iuncta suo.

»Aethra« produnt libri contra grammaticae et prosodiae leges; dr. Kr. coniecit »alta«. Propius ad librorum fidem accedere videtur »astra«, quod fortasse hoc loco reponendum est.

II. 151. 13.

Arma vir et vir equos et longas strenuus hastas
Tractabat, calathos *uxori* et pensa Minervae
Pingere acu studium parvosque educere natos.

Quibus versibus dr. Kr. hanc notam subiecit: »scil. relinquebat. Sed structura durior est, adeo, ut vix Royzium ita scripsisse concedendum sit«. Quam viri docti sententiam amplexus locum corrigi quidem posse arbitror verbis secundi versus ita transpositis:

Uxor tractabat calathos....

Sed leviore coniectura constructionem sanandam esse conicio, si pro »uxori« scribitur »uxor« ultima syllaba in arsi producta, quod saepius apud R. occurrit: cf. II 151. 1.; II 183. II 1.; II 225 XVIII 1.; I 50. 164 (mensā, nom., in thesi); II 254. II 14 et passim.

II. 162. III. 5.

Royzius magnopere laetatur, quod Uchanscius tandem episcopus factus est itaque pergit:

Discussit verum nunc oculata dies.
Aspiciunt oculi sic, lucem hanc nomine dicunt,
Quo tu, quo pietas, quo tua digna fides
Emicuit; qui sis, oculi cernuntque videntque
Debita virtuti praemia adesse tuae.

Ita edidit dr. Kr. adiecta hac nota: »Iunge: «(eo) nomine quo ...., nisi mendum aliquod delitescit«. Equidem hanc viri docti interpretandi rationem amplector ea sane condicione, si verba: »(eo) nomine (scil. lucis), quo« idem valere dicit, atque »eo die, quo« »ea luce, qua«. At interpungendi ratio longe alia mihi adhibenda esse videtur:

Discussit verum nunc oculata dies.
Aspiciunt oculi, — sic lucem hanc nomine dicunt,
Quo tu, quo pietas, quo tua digna fides
Emicuit, — qui sis; oculi cernuntque videntque
Debita virtuti praemia adesse tuae.

Lux »nomine oculi« »oculata dies« nuncupatur a poeta dominica Oculi, quae est tertia dominica mensis Martii; hac die Uchanscium a pontifice maximo episcopum chelmensem esse comprobatum ex hoc carmine patet.

II. 165. I. 1 sqq.

Sic tua, Carncovi, cingat diademate praesul
Tempora romanus det *bifidumque* pedum.

Pedum bifidum appellari nequit, at diadema bifidum est (cf. II. 172. I.). Mendosa igitur sunt verba »bifidumque pedum«. Potest sane hoc mendum amoveri verbis ita transpositis:

Sic tua, Carncovi, bifido diademate praesul
Cingat romanus tempora detque pedum.

Sed quia corruptelae ratio deest atque vix concedendum est verba tam dilucida et clara sine idonea causa adeo turbari potuisse, alia via

quaerenda esse videtur. Si autem pro »bifidumque« »bifidoque« scribere et audacis transpositionis quoddam genus ponere velis, licet haec structura, in universum aestimanti, a Royzii stilo non abhorreat (cf. II. 171. 14 sqq. 172, 4 sqq.), tamen novum eiusmodi exemplum ex coniectura statuere non ausim. Restat igitur fortasse, ut hoc mendum poetae ipsi tribuatur, qui etiam aliis locis menda commisisse videtur, nulla ratione amovenda. Cf. II. 149. 14 sqq. II. 361. 15. 4.

II. 167. 21 sqq.

> Sic Christi responsa Dei praeceptaque, celso
> Missa polo, haud *iisdem* stringit sententia *rebus*.

Dr. Kr. ultima verba ita explicat: »'Iisdem rebus' idem valere videtur atque 'eadem interpretatione', si locus integer est«. Quae explicatio recta esse potest, siquidem R. nonnunquam rem non satis claris verbis expressit. Neque tamen abest suspicio, quin locus corruptus sit. Potest autem ita sanari:

> ....haud eadem stringit sententia plebis.

quae coniectura quamquam paullo vehementior, tamen probabilitatis speciem prae se fert. Facile enim pro genuino »plebis« non accurate scripto »rebus« a scriba poni potuit, quo factum est, ut deinde »eadem« quoque mutare necesse esset.

II. 208. 33. 11.

> Stringe iterum, Frici, *(calamum et)* armare veneno,
> Ima petat penetretque i*(psa invida Tarta)*ra. Postquam
> Numina nil meliora iuva*(nt, Acheru)*nta movendum.

Cum exemplar bibliothecae Ossolineae in mediis his versibus rasuram exhiberet, ita dr. Kr. lacunas dubitanter supplevit uncisque notavit. In integro autem exemplari bibliothecae Jagellonicae paullo alia verba his locis exstant:

> Stringe iterum, Frici, *calamos*, armare veneno,
> Ima petat penetretque *infusum viscera*. Postquam
> Numina nil meliora iuva*nt*, *Ache*ronta movendum.

II. 224. XVII. 3 sq.

R. cuidam reprehendenti ipsum, quod nimium longus sit, respondet:

Sum brevis astrictusque, tuos si demis honores,
Si titulos, *si* tot sint quasi dicta Deo.

Ultimo versu oratio non satis dilucida est propterea, quod particula »si«, quae tertio loco legitur, alia vice fungitur, quam utraque prior. Quae orationis perplexitas facile tolli potest pro illo »si« »qui« scribendo, ut sit:

Si titulos, qui tot, sint quasi dicta Deo.

Verbis »qui tot« praedicatum »sunt« subaudiendum.

II. 226. XXII. 9 sq.

Poeta Zoilum ita alloquitur:

Ride! oculis risu lacrimas excusseris alto.
Saevus et infensus vociferare meos.

Locum corruptum esse vidit dr. Kr.; neque tamen coniectura, quam in adnotatione protulerat, ad eum sanandum quidquam affert. Sententia autem recta evadit, si pro »Saevus« scribitur »Naevos« inutili particula »et« deleta:

Naevos infensus vociferare meos.

II. 227. XXV.

Te nunc reprendo; laudabam te, Attale, nuper:
Hinc me inconstantem terque quaterque vocas.
Qui ventis mare iactatum saevum, Attale, dixit,
Qui placidum, venti cum posuere, vocat,
Inconstansne hic est? mare non magis, Attale, non hic,
Non ego inconstans; Attale, tu magis es.

Ita interpunxit editor »non sine haesitatione« mendumque alicubi delitescere suspicatus est. Mihi autem mendum quidem nullum deprehendere contigit, interpunctio autem falsa esse videtur, pro qua aliam huc describere ausim:

Qui ventis mare iactatum saevum, Attale, dixit,
Qui placidum, venti cum posuere, vocat,
Inconstansne hic est? mare non magis? Attale, non hic,
Non ego inconstans; Attale, tu magis es.

»Non« sententiae interrogativae (mare non magis?) idem valet atque »nonne«; supplendum est autem his verbis praedicatum »incon-

stans est«. Verba: »non hic, (qui mare tum saevum, tum placidum vacat), non ego inconstans; Attale, tu magis (inconstans) es» facile iam intelleguntur.

II. 255. IV. 5.

Poeta scholam quandam incusat, quod in ea homines neque latinam neque graecam linguam discant itaque pergit:

Edictum vestri facit hoc rectoris acerbum:
Hostis barbatis et manus illa genis.

Mihi hoc loco colon post vocem »acerbum« delendum esse videtur, ne utrumque subiectum particula »et« copulatum graviore interpunctione separetur. Iam minus placet alia corrigendi via, si pro »et« »est« scribendum putes.

II. 314. c)

Seu dux, seu rex est, seu, qui regit omnia, caesar:
Qualis ego, falcem demito, talis eris.

Ita dicit mors falcem tenens, sub cuius imagine hi versus leguntur. Quae cum ita sint, aut pro »est« »es«, aut pro »eris« »erit« reponendum esse satis elucet.

II. 341. 6. 3.

»Cedam«, inquit, »cedam praevius caesaris armis».

Numeri versus male compositi possunt restitui verbis ita dispositis:

»Cedam praevius«, inquit, »cedam, caesaris armis«.

II. 343. 38.

Poeta cum de Wittembergae excidio scribit, incolas Saxoniae his verbis christianae oboedientiae admonet:

Romanum Tiberim et summae capitolia sedis,
Saxo, iterum venerare sacrumque agnosce senatum
Etruscumque patrem caelique erebique potentem.
Cernuus hunc, magis quo nil habet orbis, adora
Wittemberga, caput multorum et causa malorum.
Urbis honor vetus et primae reverentia sedis...
Durat adhuc....

V. 38 pro »magis« ut scribatur »maius«, et sententiae et prosodiae ratio postulat. Sed eodem versu aliud quoque est, quod offendat, masculinum scilicet adiectivum »cernuus« ad vocem »Wittemberga« relatum. Quod mendum, opinor, poetae nulla ratione tribui potest. Quam ob rem illud »cernuus« cum vocativo »Saxo« (v. 36) coniungendum puto puncto post vocem »adora« posito. Ita verbis dispositis nova sane difficultas oboritur, quod verba »Wittemberga... malorum« non habent, quo pertineant: etenim cum eis quae sequuntur satis apte componi non possunt. At versus 39, qui nostro loco iam tertium repetitur, duobus superioribus locis (v. 2 et 33) cum alio versu coniunctus apparet, et initio capitum sollemnis fere allocutionis vice fungitur. Quam ob rem nostro quoque loco utrumque versum simul coniunctum fuisse prioremque casu excidisse suspicor, praesertim cum eiusmodi allocutio ad novum caput introducendum aptissima esset. His computatis ita nostrum locum legendum censeo:

Romanum Tiberim et summae capitolia sedis,
Saxo, iterum venerare sacrumque agnosce senatum
Etruscumque patrem caelique erebique potentem;
Cernuus hunc, *maius* quo nil habet orbis, adora.
Infelix ergo magnae cadis aemula Romae,
Wittemberga, caput multorum et causa malorum.
Urbis honor vetus et primae reverentia sedis.....
Durat adhuc. .

II. 355. 13.

Royzius theologorum vanas inutilesque disputationes perstringens ita dicit:

Pro Christo Thomas, pro Paulo Scotus in ore,
Pluris Aristoteles et Plato pluris erat.
Inde sophistarum nunquam finitus *Orestes*,
In labyrintheis turba voluta dolis,
Olcot Ocam, Mairons et talia nomina mille.

Corrupta libri manuscripti lectio »Orestes« cum nullum sensum praebeat, mutanda est. Nomen vero ullius celebris theologi scholastici huc reponi non posse aliamque viam esse ingrediendum recte Dr. Kr. observavit. Atqui hanc viam carmen ipsum monstrare videtur, cum octiens locutio »in ore« (sc. est) repetatur (v. 11. 25, 28 (bis), 41, 42, 44 (bis)); quam et nostro loco positam fuisse additoque ab interprete quodam verbo »est«, cum incuria vox »in« excidisset, facile in »Orest« »Orestes« mutatam esse suspicor. Huic praedicato »in ore« (sc. est) subiectum quaerendum. Quod cum masculini generis fuisse adiectivum »finitus« satis demonstret, »ordo« pro »inde« reponendum puto. Quae cum ita sint, locus ita legatur necesse est:

Pro Christo Thomas, pro Paulo Scotus in ore,
Pluris Aristoteles et Plato pluris erat.
Ordo sophistarum nunquam finitus *in ore*,
In labyrintheis turba voluta dolis,
Olcot, Ocam, Mairons et talia nomina mille.[1])

II. 361. 14. 29 sqq.

Codices exhibent:

Inde inimicitias atque iras gliscere saevas
Discimus et fratres in fratres surgere, patres
In natos subolemque suam. *Parque una* mariti
Uxor et uxoris *caput* arma ciere maritus
In fata *alterius*:

Quam falsam lectionem Dr. Kr. ita correxit, ut pro »parque« dubitanter »parsque« scriberet, verbum »ciere« autem infinitivi historici loco haberet. At quamquam sententia huius loci prorsus clara et perspicua est, tamen, quomodo haec iungenda sint, me non intellegere ingenue fateor; nisi forte iungere velis: Parsque una, uxor, mariti, et uxoris, caput, maritus, ciere (=ciebant) arma in fata alterius. Cuius structurae difficultates, cum satis pateant, fusius demonstrare non puto necessarium. Equidem mendum altius penetrasse censeo, quam ut levi mutatione amoveri possit. Ne longus sim, ita potius locum sanandum arbitror:

Inde inimicitias atque iras gliscere saevas
Discimus et fratres in fratres surgere, patres
In natos subolemque suam; *parque inde* mariti
Uxor et uxoris *putat* arma ciere maritus
In fata *alternis*.

Manu scriptorum librorum lectio »parque« genuina est meo quidem iudicio. Pro »una« »inde« scripsi quod ad sententiarum nexum optime quadrat, siquidem earum inimicitiarum originem esse loquacitatem demonstravit poeta etiam v. 29 vocabulo »inde«. Cum inf. hist. hoc loco, ubi praesens necessario exspectetur, non possit concedi, restat, ut praedicatum quaeratur; quod ego in inutili voce »caput« inveniri censeo et »putat« scribens cum vocabulo »par« coniungo. Vox denique »alterius« supervacanea est, siquidem iam verbis »mariti« et »uxoris«, quae a verbis »in fata« pendere necesse est, idem exprimitur: pro »alterius« igitur »alternis« (sc. vicibus, nawzajem) scribendum statuo. Itaque

[1]) De hoc loco egit Dr. Kruczkiewicz in analibus »Kwartalnik historyczny« 1901 et 1902. *(Adnot. editoris).*

tota sententia recta rectisque locutionibus expressa apparet, si iungitur parque inde putat uxor mariti et maritus uxoris in fata arma ciere alternis.

II. 386. 5. 23.

Hoc carmine Royzius, postquam ei, qui multum debet, recta consilia dedit eumque ad strenuum laborem cohortatus est, ut aes alienum solvere posset, ita porro dicit:

Cura domus subeat, duro ne parta labore
Dispereant segni postmodo desidia.
Primus eat cubitum; postremum sponda remittat,
Impigraque assuetum dextra resumat opus.

Verba tertii versus a totius carminis nexu sententiaque prorsus abhorrent, neque dubitari potest, quin Royzius eandem atque Cato sententiam proferat: Vilicus primus cubitu surgat, postremus cubitum eat. Quam sententiam ut restituam, ita legendum conicio dubitanter:

Cura domus subeat, duro ne parta labore
Dispereant segni postmodo desidia,
Primus *si* eat cubitum, postremum sponda remittat:
Impigraque assuetum dextra resumat opus.

»eat« per synizesin legendum est.

II. 412. XIII. 1—5.

Octo tibi brumas servit, totidemque recenset,
Cum tuus, aestates, Aemilianus *erat*.
»Arva adii Litavum decies, totiesque cucurri
Potavique tuas, Albula, fessus aquas.
Pro te«, inquit, »quae non discrimina, praesul obivi ?«

Ita edidit Dr. Kr. hac nota adiecta: »Durius haec vox (aestates) transponitur in alterum enuntiatum«. Non recte meo quidem iudicio vir doctus interpunxit mendoso verbo »erat« perductus. Nam non solum transpositio vocis »aestates« durior, sed etiam enuntiatum temporale »cum tuus Aem. erat« male institutum est, neque, opinor, idem valere potest, atque »ex quo (postquam) Aem. tuus factus est«. Huc adde, quod Aemiliani oratio »Arva.... obivi« nimis abrupte parumque apte cum primis duobus versibus componuntur. Equidem »erat« ab interprete quodam scriptum esse contendo pro genuino »ero« (=hero), quod ad »tibi« pertineat, itaque hos versus interpungendos censeo:

Octo tibi brumas servit totidemque recenset
Cum tuus aestates Aemilianus ero,
»Arva adii«... inquit....

Quae ita iungenda sunt: Cum tuus Aemilianus *octo* brumas tibi hero servit totidemque recenset aestates, »Arva adii«.... inquit...., ut duobus primis versibus non duo, sed unum tantum enuntiatum idque temporale comprehendatur, cui primarium »inquit« v. 5 subsequitur. Post »aquas« v. 4 comma ponendum puto.

II. 425 II. 6.

Quam non promittant astra *rogata* mitram.

»Rogata« scripsit Dr. Kr. ex coniectura, quamquam e libro manu scripto transcriptum habuit »negata«. Licet mutatio et levissima sit et sententiam rectam praebeat, tamen equidem propius ad manuscripti lectionem accedere malim legendo »negantque«, quod parum diligenter et per compendium scriptum »negãtq« facile in »negata« mutari potuit. Quod vero »promittant«, non »promittunt«, antecedit, id nihil offendit, siquidem apud Royzium *modorum* varietas saepius occurrit.

II. 449. VI. 1.

»Doctus *sum ego*«, inquis, »placet attamen usque silere«.

Hexameter male compositus ita corrigi potest:

»Doctus ego sum«, inquis, »placet attamen usque silere«.

ultima sane syllaba vocis »ego« in arsi producta.

II. 451. II. 5.

Sit licet Eridani spatiosique *iam* aemulus Istri.

»Iam« cum ad sententiam inutile sit et metri leges excedat, delendum est.

His, quae in Royzii carminibus emendanda putavi, prolatis, non ego omnia, quae in libris et excusis et praecipue manu scriptis errata sunt, me invenisse aut inventa correxisse contendo, cum iam supra adnotaverim esse menda nonnulla, quae Royzio ipsi tribuenda videantur. Quae viris doctis acutiore ingenio praeditis sine dubio invenire et corrigere continget.

Cracoviae.

III. Z zakresu szkolnej nauki języków klasycznych.

Wystawa

środków naukowych poglądowych dla szkół średnich we Wiedniu 1903.

Filologia klasyczna.

Napisał

Stanisław Rzepiński.

Szczęśliwą myśl powzięło grono mężów w lecie 1902, aby w r. 1903 w kwietniu urządzić ogólną wystawę poglądowych środków naukowych dla szkół średnich w Austryi, daleką wprawdzie od systematycznej dokładności i szczegółowego wyczerpania, mającą natomiast za pomocą wystawionych typów rozbudzić zainteresowanie w kołach fachowych nauczycielskich celem stworzenia nowych dróg uplastycznienia i uzmysłowienia, a temsamem ułatwienia nauki w szkole średniej na przyszłość.

Zadanie komitetu niewątpliwie było niełatwem i ze względu na krótkość terminu zamierzonego i ze względu na obszerny, nader obfity a rozrzucony i nieuporządkowany materyał, który podzielono na 15 sekcyj (I. religia katolicka, II. rel. ewang., III. rel. mojż., IV. filologia klasyczna, V. język niemiecki, VI. filologia nowożytna, VII. geografia, VIII. historya powszechna, IX. matematyka i geometrya wykreślna, X. fizyka, XI. hist. naturalna, XII. chemia, XIII. psychologia eksperymentalna, XIV. ornamentacya ścienna, XV. rysunki).

Wystawa przyszła do skutku pod protektoratem JE. Pana Ministra wyznań i oświaty, Dra W. Hartla, i otwartą była przez cały miesiąc

kwiecień 1903 w salach Muzeum austryackiego dla sztuki i przemysłu w Wiedniu.

Omówimy tu sekcyę IV. t. j. sekcyę filologii klasycznej, obejmującą następujące działy:

I. Odlewy według starożytnych oryginałów:

A) Popiersia: 1. Typy mitologiczne, 2. Portrety; B) Płaskorzeźby i figury; C) Naczynia.

II. Modele (rekonstrukcye).

III. Monety.

IV. Obrazy: A) rysunki i druki: 1. krajobrazy i pomniki budowlane, 2. obrazy kulturalne i historyczno-artystyczne, mitologiczne, portrety. B) Fotografie.

V. Literatura.

Komitet wykonawczy sam zaznaczył w katalogu, że nie ograniczył się do wystawienia w tym dziale najnowszych tylko środków poglądowych, ale pragnął, aby szersze koła mogły poznać także dawniejsze środki naukowe pomocnicze, atoli przez wzgląd na szczupłość miejsca wystawowego mógł z publikacyj podręcznych tylko niektóre tablice, obrazy i t. d. wybrać, a tylko w dziale galwanoplastycznych reprodukcyj wystawiono niemal wszystko z zakresu mykeńskich starożytności.

O ile zasada powyżej przytoczona odnosi się do tablic, obrazów, publikacyj, składających się z kilkunastu lub kilkudziesięciu kart, stanowiących całość, postąpił komitet zupełnie słusznie, wyjmując z tych publikacyj tylko cząstkę, aby widzowi stawić przed oczy próbkę całości w pewnym duchu pojętej i w pewnym kierunku wykonanej. Takie postępowanie zastosować można było w dziale fotografii i rysunków.

Nie mogę się atoli zgodzić na podobny eklektycyzm w zakresie biustów, płaskorzeźb, naczyń, figur, modeli i monet.

Tu należało zmienić cały system wystawiania i przyjąć zupełnie inną zasadę.

I tak w dziale odlewów gipsowych nie rozchodziło się przecież o danie próbki pewnego zakładu, że odlewy sporządza dobre, gdyż materyału z odlewarń złych komitet żaden na wystawę nie przyjmuje, wystawia się tylko dobre i polecenia godne. Zresztą gdzieby szło o wykazanie konkurencyi, czy rywalizacyę różnych zakładów formacyi gipsowych, można było zestawić obok siebie produkty te same (np. Apollina belwed.) u różnych firm wykonane, aby widz mógł je z sobą porównać, ocenić i w razie zamawiania firmę wybrać. Sądzę, że w dziale odlewów gipsowych należało kierować się pytaniami, czy, o ile i przy jakiej sposobności w szkole średniej można naukę uzmysławiać i ułatwiać poglądem na dzieła sztuki plastycznej, przedstawione w odlewie gipsowym.

Mam przekonanie, że samo Muzeum austr. dla sztuki i przemysłu (Österr. Museum für Kunst u. Industrie), mogące się poszczycić do tej pory prawie półtoratysięcznym dorobkiem odlewów gipsowych, byłoby dostarczyło dla wystawy przedmiotów nie tylko widzenia godnych, ale

i cennego materyału w zakresie środków nauki poglądowej, ugrupowanych wedle pewnych działów i stanowiących zamkniętą w sobie całość. Należało zatem zacząć od tych, których na wystawie środków naukowych nie uwzględniono wcale, a więc od działu architektonicznego i płaskorzeźby ornamentalnej.

Posiada Muzeum pod nr. 288 - 297 gipsowe odlewy 5 porządków słupów (toskański, dorycki, joński, korynckí i kompozyt (rzymski)), stosunkowo tanie, od 10—18 koron, posiada droższe wprawdzie, ale bardzo cenne wzory stylowe słupów starożytnych (podstawę, kapitel i belkowanie) według projektów prof. Hausera, wykonane przez rzeźbiarza Hutterera, posiada architektoniczne szczegóły Erechteionu, części epistylu, (nr. 247), zophoros (248), kyma i astragal (249), jońską głowicę z wschodniego frontu Erechteionu, posiada gramatycznie pojęte i wykonane wzory głowic doryckiej, atycko-jońskiej, jońskiej i korynckiej (1090 - 1093) po bardzo nizkich cenach od 3—5 koron. Te więc przedewszystkiem wystawić należało, ażeby znalazły pokup i dostęp do zakładów naukowych różnych kategoryj szkół średnich, a korzyść pomocnicza z nich byłaby niepoślednia nie tylko na każdym stopniu nauki filologii klasycznej, ale i przy wykładzie historyi starożytnej, nie mówiąc już o nauce rysunków. Muzeum ma w zapasie odlewów szczegóły architektoniczne, gzymsy, rynny, ozdoby szczytowe itd. itd. Nie zaszkodziłoby było i z tego zrobić użytek na wystawie systematycznej i tak, aby dawały pogląd na całość.

Wystawa biustów z zakresu mitologii mogła zadowolić, gdyż słusznie wybrano najlepsze i najcenniejsze z posiadanych, zresztą jest ich w ogóle niewiele, przynajmniej takich, na któreby w szkolnej nauce powoływać się można i warto. Tutaj tylko przestrzedz można przed używaniem odlewów gipsowych, przedstawiających biusty starożytne, w postaci zredukowanej. Już sam odlew gipsowy przyczynia się do zatracenia niektórych cech charakterystycznych oryginału, mianowicie tych, które daje sam materyał (rodzaj kamieni, marmur, bronz i t. p.), należy zatem żądać kopii przynajmniej o wymiarach oryginału, aby charakterystyczne cechy wyrazu twarzy, modelowania ust, znamiona oczu, układu mięśni jak najmniej ucierpiały w reprodukcyi i dawały obraz wedle możności zbliżony do oryginału.

Wiedeńska wystawa obejmowała także 9 portretów: Aleksandra W., Cezara, Cicerona, Homera, Oktawiana, Peryklesa, Platona, Sokratesa i Sofoklesa.

Od przybytku głowa nie boli. Nic się więc złego nie stało, że tam były. Osobiście nie miałem nigdy przekonania do portretów starożytnych, a zwłaszcza do pokazywania ich w szkole średniej, i do dziś przekonania w tej mierze nie zmieniłem.

Odnosi się to zwłaszcza do portretów greckich doby dawniejszej. Portrety współczesne mogłyby przedstawiać wartość, gdyby się dały zestawić w szereg portretów przedstawiających pewną osobę historyczną w różnych okresach życia, na różnych stanowiskach, wśród różnych warunków zewnętrznych i wpływów postronnych, n. p. portrety takiego

Tyberyusza. Zauważyć należy, że wychodzi to poza ramy szkoły średniej.

Na uznanie zasługuje plastyczna reprodukcya płaskorzeźb i figur, jak gemma Augustea, fryz Partenonu, figurka z Tanagry (ostatnia od firmy Lechnera w Wiedniu).

Należało tylko wystawić więcej figurek tanagryjskich, zwłaszcza bardziej typowe pod względem odzieży.

Przechodzę do omówienia naczyń. Zbiór glinianych naczyń greckich typowych z doby historycznej w liczbie 19, wykonany w fabryce terrakoty Fr. Hauptmanna w Cieplicach, jest tak dobry i tak niewielki, że należało wystawić wszystkie z oznaczeniem nazwisk Tymczasem wybrano tylko 5: amphora, hydria, krater, kylix, lekythos. Czemu opuszczone czary, oinochoe, epichysis, aryballos, cyathus, scyphos, rhyton?

Zauważyłem przytem rzecz szczególną, iż dotąd tylko dwa, czy trzy zakłady naukowe (gimn. Maksymiliana w Wiedniu, gimn. św. Jacka w Krakowie już w r. 1897 i gimn. w Stanisławowie) wpadły na pomysł zdobienia tych modeli naczyń greckich wzorami malowideł starożytnych. Wówczas uczeń dowiaduje się z takich modeli o czemś więcej, aniżeli o samej formie naczyń starożytnych. Poznaje bowiem nietylko same wyroby zduńskie jako takie, ale i przemysł artystyczny, poznaje naczynia o czerwonem i czarnem tle i dowiaduje się o rodzaju figur, obrazów i scen czy to rodzajowych, czy z zakresu mitologii. Jak dobrze przekopiować z Baumeistra nr. 380 na hydrię Hauptmanna taką scenę z życia służebnic greckich, idących po wodę do wodociągu, albo na amforę, dawaną w nagrodę, obraz Ateny archaicznej z dwoma słupami po bokach i napisem τῶν Ἀθήνηθεν ἄθλων.

Wnętrza czar można zdobić scenami z cyklu trojańskiego, małe naczyńka obrazkami z misteryów eleusyńskich i t. p. Niechby uczeń przygodnie poznał i charaktery pisma z czasów przed Euklejdesem.

Oprócz zbioru Hauptmannowskiego (naczyń greckich) dano także próbkę naczyń znalezionych w Hildesheim. Czy nie lepiej było zamiast nich, gdyż są już więcej skomplikowane, dać wzory naczyń rzymskich, odkrytych w Pompejach, a przechowywanych wśród nieocenionych zbiorów Muzeum narodowego w Neapolu (sala dei utensili domestici), choćby np. wzór tych amfor długich, czerwonych a wązkich, choćby próbki flaszek starożytnych i różnych naczyń aptecznych, albo te wspaniałe rzeźbione naczynia i szkatułki z drogich rżnięte kamieni, albo tę kolekcyę naczyń i sprzętów domowych, łyżek, noży, talerzy, rynek, form na ciasta i pieczywa, igieł i szpilek do włosów, przyborów damskiej toalety i t. p. Tak, ale tych może niema wszystkich w odlewach gipsowych.

Drugi dział wystawy filologicznej wypełniły modele i rekonstrukcye.

Najpoczestniejsze miejsce w tym dziale zajęły najcenniejsze pod względem materyału i świetnie wykonane galwanoplastyczne naśladownictwa wykopalisk mykeńskich, a więc pozłacany sztylet mykeński, ułamek srebrnej wazy (oblężenie miasta), nieoceniony kubek z Vaphio i inne

Tu winienem zwrócić uwagę, że obok nich można było ustawić znaną kolekcyę naczyń według Schliemannowskich oryginałów, wyko-

nanych w Cieplicach w fabryce terrakoty Fr. Hauptmanna tudzież, że zarówno te kolekcye, jak i galwanoplastyczne odciski należało wcielić do działu naczyń. Dobre było tropaeum ze zbroją rzymskiego legionisty wykonane w rzymsko-germańskiem Centr. Muzeum w Moguncyi, jak również zbroja rzymskich legionistów i centuryonów, wykonana bardzo starannie przez st. oficyała pocztowego K. Tragaua z Wiednia na podstawie oryginałów z Carnuntum i Brigetio i według płaskorzeźby na kamieniu nagrobnym T. Calidiusa i pomnika z Adam Klissi; dodatnio przedstawił się także hełm korynckí rekonstruowany przez prof. Schwartza. Wiele zajmujących szczegółów lektury greckiej i rzymskiej wyjaśniał model krosien starożytnych zrekonstruowany przez Dra Riegla i radcę Lieba. Wypada także korzystną uczynić wzmiankę o hoplicie i legioniście gipsowym Langla i Schrotha, o galickim murze prof. Mużika, ołtarzu i rzeźbie Mithrasa, rekonstruowanym podług karnuntyjskich oryginałów przez Tragaua, wreszcie capsa z 23 zwojami (volumina). W tym dziale reprezentowane były także modele prof. Hensella, wykonane nakładem M. Diesterwega z Frankfurtu nad M.

Omówienie tych modeli pozostawiłem umyślnie na koniec sprawozdania, aby im poświęcić nieco więcej uwag, zwłaszcza, że zdołały pozyskać znaczny rozgłos dotąd i ponieważ zaprowadzono je niemal we wszystkich zbiorach archeologicznych po gimnazyach austryackich.

Zasługa prof. Dra Hensella jest niewątpliwie wielka, gdyż do projektowania tych modeli przystąpił po dokładnych studyach, po gruntownem rozpatrzeniu tradycyi piśmiennej, jak niemniej wzorów zachowanych w starożytnej rzeźbie i malowidłach. A przyznać potrzeba, że nawet najlepszy obraz, a tem mniej opis, nie zdoła stawić przed oczyma widzów i tak plastycznie uzmysłowić, jak to czynią modele, np. sposobu nakładania i noszenia odzieży różnorodnej, lub jej wykonania. Jakoż ten model z papiermaché figury z przykrojonemi dla niej szatami greckiemi i rzymskiemi może największe oddaje usługi z pomiędzy modeli Hensella. Dobre są jego krosna stojące (ἱστὸς ὄρθιος tela stans), diptychon i stilus.

Natomiast trudno się zachwycać, a chociażby tylko z uznaniem wyrazić, o modelach machin oblężniczych, rydwanu wojennego, a zwłaszcza domu rzymskiego. Pomysł sam, jak powiedziałem, był szczęśliwy, niefortunne i marne wykonanie, za co cała wina spada na modelistę z Darmstadtu. Materyał kruchy, deszczułeczki cieniuchne, łatwo pryskające, spojenia nędzne, tak, że części co chwila się rozlatują i wymagają ciągłej naprawy. Snać przewidział to sam modelista, gdyż do modelu domu rzymskiego dołączył drukowaną przestrogę, aby go nie trzymano ani w miejscu zbyt ogrzanem, ani zbyt zimnem, ani wilgotnem ani słonecznem. Jakżeż trudno znaleźć taki absolut na pomieszczenie modelu domus Romanae. Słuszną ktoś uczynił uwagę, iż w wykonaniu rydwanu homeryckiego najlepiej wypadły konie. A przecież modele robi się nie na to, aby stały w miejscu wygodnem, w temperaturze neutralnej, nietykane i tylko dla wzroku zdala dostępne.

A przecież te modele, jeśli mają służyć do użytku szkolnego, muszą odbywać wędrówki z gabinetu do sal wykładowych i po klasach,

niekiedy nawet przenoszone z rąk do rąk, narażone na zmiany temperatury, różnej w gabinecie, na korytarzu i w klasie. Wobec nietrwałego materyału, słabych spojeń, zbyt drobnych wymiarów i zastrzeżeń co do ciepłoty, wreszcie i pewnej nieoględności widzów, narażone są ciągle na to, że w strzępach lub przynajmniej silnie uszkodzone wrócą do zwykłego swego schroniska. Że uwagi te nie są przesadne, dowodzi model domu, umieszczony na wystawie wiedeńskiej w środku sali zdala od pieców, drzwi i okien, w gablotce oszklonej ze wszech stron, nietknięty ręką ludzką, ani przypadkiem nie potrącany: drzwi były w nim oderwane.

Posiadam w zbiorze archeologicznym tutejszego gimnazyum model domu Dra Hensella i drugi model wykonany według moich wskazówek przez miejscowego modelistę p. Wł. Dmochowskiego [1]).

W modelu Hensella co kilka tygodni, nawet gdy nie jest w szkole używany, spostrzega się spustoszenia, to drzwi odskoczą, to się pilaster oderwie, to gzyms nad drzwiami runie, to schody się przewrócą, to znów wyłamie się słup dorycki w peristylu i leży jakby trzęsieniem ziemi obalony. A model Dmochowskiego można na działanie wichru wystawiać, nawet na deszcz lub uderzenie; zrobiony z silnego materyału, sklejony i zbijany porządnie i ściśle, na trwałej podstawie, nie ulega żadnym uszkodzeniom, pomimo że już wiele razy był obnoszony po salach wykładowych. Wyższość ma także model Dmochowskiego przez to, że w komnatach są sprzęty, unaoczniające cel każdej z osobna, więc są stoły i sofy w triklinium, są kandelabry w atrium, tablinum i peristylium, są łoża w sypialniach, są posążki i świątynka bogów domowych z larami i penatami, nawet o zwierciadłach nie zapomniano, jest exedra, ergastulum i kuchnia z ogniskiem tak różnem od naszego, jest piec piekarski i stępy (prela). Ściany i sufit są wzorzysto pomalowane. Zamawianie modeli machin oblężniczych według projektu Hensella uważam za zbyteczne z trzech powodów: dla nietrwałości wykonania, z powodu wysokich stosunkowo cen i wreszcie dlatego, ponieważ dla łatwej konstrukcyi mogą być łatwo na podstawie rycin przez samych uczniów wykonane.

Jakkolwiek krył się niepostrzeżenie nie w sali głównej wystawy, ale na dole w klatce schodowej na lewo od wejścia, przecież zwracał powszechną uwagę ogromny rozmiarami model plastyczny Akropoli ateńskiej, wykonany przez prof. Dra Sabata w Stanisławowie przy pomocy tamtejszego nauczyciela rysunków. Model ten reprodukuje ruiny budowli w stanie dzisiejszym, odtworzony z dziwnym pietyzmem, z wielkiem znawstwem, mrówczą skrzętnością i filologiczną ścisłością. Nawet rumowisko i gruzy, części obalonych trzęsieniem ziemi kolumn dają

---

[1]) W Dmochowski wykonał dla gimn. w N. Sączu zbroję lochaga, rydwan homerycki, dom rzymski z doby przejściowej, model okrętu starożytnego, wielki model świątyni Zeusa Olymp. z rzeźbami, wspaniały model Erechteionu i inne. Dmochowski jest dostawcą modeli archeologicznych dla szkół węgierskich w Koszycach, Miskolcz, Szaros Patak itd.

wierny obraz zniszczenia, które zapanowało w tej wykwintnej i nad wyraz doskonałej siedzibie sztuki starożytnej i greckiego gieniusza.

Dział monet zawierał tylko drewnianą oszkloną szkatułkę, w której znalazły pomieszczenie: as, semis, triens, quadrans, sextans, uncia własność zasłużonego prezesa sekcyi filologicznej, prof. Teodora Hoppego. Szkoda, że nie wystawiono zbiorków monet typowych greckich i rzymskich z różnych epok w odlewach i imitacyach, któreby każdy zakład z łatwością mógł nabyć.

W czwartym dziale druków, rysunków i fotografii, pomieszczono znane powszechnie wydawnictwo tablic ściennych i obrazów J. Langla (Bilder zur Geschichte), wybornie wykonane Meisterwerke der bildenden Kunst, Baukunst, Bildnerei u. Malerei Seemanna, dobre ale drogie Wandtafeln zur Veranschaulichung antiken Lebens und antiker Kunst Launitza i Dra Trendelenburga, Akropolis Prof. Dr. Durma, Forum Romanum prof. Levyego, powszechnie znane i prawie w całej środkowej Europie zaprowadzone tablice starożytności greckich i rzymskich St Cybulskiego, Rottmanna włoskie krajobrazy i Stracka pomniki budowlane starożytnego Rzymu, Auclera Les villes antiques (Rzym i Ateny bardzo sympatycznie rekonstruowane), F. Hoppego bardzo dobrze wykonane i odznaczające się taniością obrazy do mitologii Greków i Rzymian, J. Langla Griechische Götter- u. Heldengestalten, Gurlitta tablice poglądowe do wojny gallickiej Cezara, publikacya, do której przekonania dotąd nie nabrałem, wyborne i zasługujące na gorące polecenie dzieło Brunna-Bruckmanna (Denkm. griech. u. röm. Skulptur) z tekstem Furtwänglera i Ulrichsa, niezłe obrazy kolorowane Lohmayera i Lehmanna, nie odznaczające się wprawdzie subtelnością rysunku i modelowania, ale z powodu żywych bardzo barw przemawiające dość silnie do wyobraźni młodocianych umysłów, Prellera barwne druki akwarelowe (przedstawiające okolice Odyssei, grobowiec Hegesy i fryz pergameńskiego ołtarza). Rzecz dziwna, że na wystawie pominięto bardzo drogą wprawdzie, ale znakomitą publikacyę d' Amelio Pasquale przedstawiającą na 8 chromolitografowanych tablicach dom Vettiusów, tak głośny w ostatniej dobie wykopalisk pompejańskich. Wyborną firmę Richtera w Neapolu zastąpiono firmą Spithhoevera w Rzymie. — W tym dziale pomieszczono także cenniejsze rysunki uczniów gimnazyalnych z Wiednia, rysunki odnoszące się do starożytności greckich i rzymskich, a wykonane w powiększeniu na podstawie wzorów o małej skali wymiarów.

O fotografiach i diapozytywach do skioptykonu nie wiele mam do powiedzenia. Te, które wystawiono, były prawie bez wyjątku bardzo dobre. W obec szczupłych nieraz funduszów na środki naukowe (zależy to od ogólnej liczby uczniów całego zakładu, a zwłaszcza od liczby obcych, przybyłych z innych zakładów) fotografie, które są o wiele tańsze od niektórych publikacyi np. Seemanna, a zwłaszcza Launitza, mogą stanowić nie tylko zawiązek gabinetu archeologicznego, ale w wielu razach stanowić główną treść jego. Należy tylko starać się o to, aby do badanego przedmiotu było kilka fotografii, dających możność obserwowania pewnego dzieła sztuki z różnych stron, aby ogólne wyobrażenie było kompletne. Wartość skioptykonu uznano dzisiaj powszechnie, to też

przeważna część szkół średnich już je posiada, reszta zakładów wkrótce je otrzyma. Wiele firm krajowych i zagranicznych rywalizuje z sobą w dostawianiu dobrych, tanich, pod względem treści nader urozmaiconych dyapozytyw, które obejmują wszystkie działy i najdrobniejsze szczegóły nauki poglądowej w szkołach średnich. Sądzę, że dyapozytywy Eliasza w Drohobyczu i Lechnera w Wiedniu mogą zaspokoić potrzeby szkół galicyjskich. Uważam jednak za swój obowiązek zwrócić w tem miejscu uwagę, że sam skioptykon ani nie wystarczy ani nie zastąpi tablic, obrazów i fotografii. Główna zaleta skioptykonu — mojem zdaniem — w tem polega, że daje możność oglądania reprodukcyi pewnej w dość wielkim formacie i pozwala na równoczesne oglądanie przez wielu widzów. Ujemną stroną skioptykonu jest krótkość doznawanych wrażeń, które skutkiem tego przemijają bardzo łatwo i w umysłach słabszych nie utrwalają się. Jeżeli ponadto w czasie demonstracyi skioptykonem stawi się przed oczy widzów cały szereg reprodukcyi, niekiedy bardzo wiele obrazów, to wrażenia tak szybko mijają, tak się zacierają przez coraz to nowe, że ogólny rezultat z wszystkich razem jest najczęściej żaden. Ze względu jednak na możność równoczesnego obserwowania, na wielkość formatu, na większe uplastycznienie, niż w zwykłych obrazach, tudzież taniość dyapozytyw nie można ignorować doniosłości skioptykonu w gabinecie archeologicznym, potrzeba tylko dbać o to, aby obok niego mogły tam znaleźć pomieszczenie dobre fotografie, tablice Hoppego, Seemanna, Launitza, Brunna-Bruckmanna z tekstem Ulrichsa i Furtwänglera, obrazy Langla i innych, najważniejsze odlewy gipsowe i niektóre modele. Zbiory wystawy wiedeńskiej zamykał pokaźny poczet dzieł naukowych i podręczników starannie zebrany i należycie ugrupowany. O tym nie mam nic do nadmienienia. Ogólne wrażenie całej wystawy filologicznej było dodatnie i komitetowi należy się uznanie, w szczegółach były braki, których w przyszłości ustrzedz się należy.

Uwagi niniejszego sprawozdania zamykam życzeniem, aby późniejsze podobne wystawy uwzględniały w większym zakresie, niż w tym roku, zbiory prowincyonalne, niekiedy bardzo cenne lub posiadające unikaty, których nie mają inne zakłady.

Nowy Sącz.

Recenzye — Sprawozdania — Zapiski.

Dwa dzieła o filozofii greckiej.

(Gomperz Theodor, Griechische Denker. II. B. Leipzig 1902. X. Pawlicki Stefan, Historya filozofii greckiej t. II, cz. 1. Kraków 1903).

Poniekąd równocześnie, bo przedzielone niespełna rokiem, zjawiły się na półkach księgarskich dwa drugie tomy dzieł poświęconych historyi myśli greckiej i greckim filozofom. Uczony polski, profesor wszechnicy Jagiellońskiej, ks. dr. Pawlicki kazał dość długo — bo kilkanaście lat — czekać na dalszy ciąg swej »Historyi filozofii greckiej«, której tom pierwszy wyszedł w r. 1890. Znacznie mniej upłynęło czasu, albowiem sześć lat (1896—1902), między wydaniem tomu drugiego a pierwszego Gomperza: Griechische Denker. Nadto profesor wiedeński skończył rzecz o Platonie w tomie drugim, w następnym zaś tomie przystąpi do Arystotelesa; natomiast badacz krakowski odłożył dokończenie filozofii Platona do drugiej części tomu drugiego, która ma wyjść niebawem, pomimo, że Platonowi dotąd już sporo miejsca poświęcił (t. II. str. 105—48 ·). Tom niniejszy rozrasta się w przedstawieniu ks. Pawl. do niebywałych rozmiarów, chociaż prócz Xenofonta i niedokończonych rozdziałów o Platonie dotychczas nic więcej w sobie nie mieści. Gomperz przeciwnie uporał się z Sokratesem i Sokratykami, Platonem i Akademią na 533, a z dopiskami i uwagami na 615 stronicach. Prawda, że Xenofontowi poświęcił nie 104 stron, jak prof. Pawl., lecz tylko 17 (str. 96—112)! Ta niewymierność u krakowskiego uczonego tem bardziej zastanawia, że na przedstawienie tak przedsokratesowej jak i sokratesowej filozofii i uczniów Sokratesa, wyjąwszy Xenofonta z Platonem, zaledwie 363 stron potrzebował w t. I. (str. 69—431); tymczasem Gomperz na samą filozofię przed Sokratesem cały t. I. o 413, względnie 478 stronicach zużył. Czysto zewnętrzne tedy względy wskazują, że ks. Pawl. w porównaniu z Gomp. bardziej się rozwiódł nad posokratesową filozofią, szczególnie xenofontową i pla-

tońską. Nie wchodząc w to, czy dorównał ks. Pawlicki, pomimo większej krótkości, przedstawieniu Gomperza filozofii przed Sokratesem, ograniczam się tylko do Xenofonta i Platona i chcę ich zestawić w dwojakiem oświetleniu dwóch znakomitych znawców.

Monografia o Xenofoncie, zawierająca trzy rozdziały: I. Żywot, II. Pisma i III. Filozofia, już przed dziesięciu laty została ogłoszona w »Przeglądzie polskim« (z r. 1891, str. 463—486 i z r. 1892, str. 47—94; 289—338); przedrukowana jest ona w niniejszym tomie Hist. filoz. grec. bez żadnej zmiany. Właściwie tylko rozdział trzeci o filozofii Xenofonta należy tutaj, a żywot jego i pisma inne prócz filozoficznych powinny były znacznemu uledz skróceniu, jako być może nawet ważniejsze w rozprawie monograficznej o Xenofoncie, ale w historyi filozofii z pewnością mniej istotne. Nie będę zatem omawiał dwóch pierwszych rozdziałów, zwłaszcza, że w swoim czasie po ukazaniu się ich w Przegl. pol. poczynił im wcale słuszne, a nieuwzględnione niestety, zarzuty d-. Heck (w Eosie, rocz. II. 1895, str. 212 i nast.), podnosząc przecenienie nadmierne Xenofonta przez ks. Pawl. i to nie tylko jako pisarza, ale i jako człowieka. Wspomnę tylko o jednym szczególe dziwnym, że wbrew protestom dra Ćwiklińskiego (Konstytucya Aten, str. 47, uw. 2) i Hecka ks. Pawl. ze stanowczością broni autorstwa Xenofonta Ateńskiej Politei, pomimo, że już w poprzednim wieku niezbicie udowodniono, iż ta broszura nie jest utworem Xenofonta. Przypuszczać z ks. Pawl., że ten rzekomy pamflet mógł Xenofont napisać w latach 378—374, znaczy tyle, co czynić go zdziecinniałym pod koniec życia stylistą. Tak nieporadnym bowiem i niewyrobionym językiem mógł się odznaczać li »najdawniejszy pomnik attyckiej prozy« wbrew zdaniu szanownego autora (str. 28). Najnowszego wydania Kalinki tego politycznego traktatu (zob. rec. w Eosie rocz. V, 1898/9, str. 78 i nast.) autor zdaje się nie zna, przynajmniej go nie przytacza, tekst Kirchhoffa uznając po dawnemu za najpoprawniejszy i najlepszy*).

Dla ks. Pawl. jest rzeczą pewną, że Xenofont nie był filozofem, że nie miał zmysłu filozoficznego, a może nie bardzo nawet sobie cenił filozofię (t. I, str. 377). Pomimo tego jednakże, iż jego nawskróś niefilozoficzna a szczerze praktyczna natura nie lubiła metafizyki i że nie miał pretensyi być filozofem teoretycznym w zwykłem znaczeniu słowa, zajmuje on — zdaniem autora — miejsce szerokie w dziejach filozofii jako pisarz źródłowy i jako moralista (por. str. 2, 101 i nast.). Zdawałoby się, że pisarz, któremu brak filozoficznych podstaw, który co więcej lekceważył zasady filozoficzne, powinien w historyi filozofii zajmować nie szerokie, lecz szczupłe i skromne miejsce. Co do tego, że jest pisarzem źródłowym, przytoczę trafne końcowe zdanie Gomperza w krótkim rozdziale o Xenofoncie (II, 112): »Alles in allem darf es als eine der zugleich heitersten und betrübsamsten Fügungen des in litterarischen Dingen waltenden Zufalls gelten, dass Schriften des wackeren Landjunkers, Reisläufers und Sportsmanns, des humorvollen und plastischen, aber keineswegs gedankenreichen Schilderers abenteuerlicher Erlebnisse und kriege-

*) Pierwsze arkusze dzieła ks. prof. Pawlickiego wydrukowane były już przed kilku laty, jak to widać choćby zaraz z uwagi na str. 1. (*Przyp. red.*).

rischer Begebenheiten für uns zu einer Quelle der Philosophie-Geschichte geworden sind«. Co się zaś tyczy jego znaczenia jako praktyka i moralisty, to warto się tej stronie postaci Xenofonta przypatrzeć z blizka.

Skoro już ks. Pawl. nazwał Xenofonta »figurą najzupełniej homeryczną« (str. 3), to posłuchajmy jego własnego opowiadania o sobie, zaczynającego się niewątpliwie po homersku: Ἦν δέ τις ἐν τῇ στρατιᾷ Ξενοφῶν Ἀθηναῖος .. (Anab. III, 1, 4). Otrzymawszy od Proxenosa list, wzywający go do udziału w wyprawie Cyrusa, pobiegł do Sokratesa po radę, co ma czynić. Sokrates odesłał go do wyroczni delfickiej. Zamiast jednak zapytać się Apollina, czy ma się wyprawić do Cyrusa, czy nie, Xenofont zagadnął boga przebiegle, któremu z bogów ma złożyć ofiarę i do którego pomodlić się, by mógł cało i pomyślnie z wyprawy wrócić do domu. Za to podejście boga Sokrates go zganił, z czem się Xenofont wcale nie tai, owszem, jak gdyby nawet chełpi, że mimo nagany Sokratesa udało mu się Apollina zażyć z mańki. Pytam się teraz, dlaczego Sokrates, który zawsze zasięgał rady swego dajmonion nie tylko we własnych sprawach ważniejszych, ale i w sprawach swych towarzyszy (Memor. I, 1, 4: Καὶ πολλοῖς τῶν ξυνόντων προηγόρευε τὰ μὲν ποιεῖν, τὰ δὲ μὴ ποιεῖν, ὡς τοῦ δαιμονίου προσημαίνοντος...), w tym wypadku odprawił Xenofonta i wskazał mu Apollina delfickiego? Chyba widoczna w tem ironia t. zw. Sokratesowa, gdyż miał do czynienia tutaj z człowiekiem, któremu obcą była duchowość czysta w pojęciu bóstwa, nie potrzebującego niczego (Sokrates w Memor. I. 6, 10: ἐγὼ δὲ νομίζω τὸ μὲν μηδενὸς δέεσθαι θεῖον εἶναι..), a więc i ofiar, i przemawiającego nie tyle głosem wyroczni, ile tajemną mową ducha we wnętrzu ludzkiem. Monoteistą nazywa Xenofonta prof. Pawl. (str. 92), ale ten monoteizm jego dalekim był od monoteizmu mistrza, przybranym tylko, i nie wypływał istotnie z organizacyi jego umysłu. Raczej zgodzić się trzeba na sąd Gomperza (str. 110): »Der Standpunkt, den Xenophon den göttlichen Gewalten gegenüber einnimmt, ist ganz und gar jener des Do, ut des«.

Na takim religijnym podkładzie mógł się rozwinąć charakter wprawdzie etniczny, lecz nie etyczny. Gomperz mówi o sztuce przemilczania u Xenofonta, która zawiodła go snadnie do wprowadzania w błąd czytelnika, najbardziej w Anabazie. Nie pozbył się Xenofont w tym względzie swej filolakońskiej natury, której Perykles przeciwstawiał ateńską, więcej dowierzającą osobistej dzielności, aniżeli przewrotnym fortelom (Tucyd. II, 39: πιστεύοντες οὐ ταῖς παρασκευαῖς τὸ πλέον καὶ ἀπάται ἢ τῷ ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν ἐς τὰ ἔργα εὐψύχῳ ..). Gomperz widzi w nim nadmiar giętkości umysłu i smaku, stąd brak stałego i opornego gruntu, którego nie dostaje zarówno jego myślom i przedstawieniu rzeczy, jak woli i działaniu. Dla ks. Pawl. przeciwnie jest on »w całem znaczeniu piękny i dobry, καλὸς κἀγαθός. Wierny(!) naśladowca mistrza, pokazał w swej osobie,jak przez filozofię (? wszakże zdaniem samego autora Xenofont nie miał zmysłu filozoficznego) zostać można doskonałym (!?) obywatelem« (str. 104). Nakoniec pisma »rycerza ateńskiego« podaje autor za wzór narodom, »przeważnie na roli powołanym do pełnienia cnót społecznych«. Nie przeczę, że w historyi kultury greckiej może Xenofont znaczne zajmować stanowisko, jak w dziejach polskiej cywilizacyi pokrewny mu moralista Rej lub żołnierz i pamiętnikarz Pasek. Ale w dziedzinie filozofii nikt chyba ani Rejowi ani Paskowi wielkiego miejsca nie przyzna.

Także Xenofont nie ma do tego prawa. Najnowsze dzieło Joëla (Der echte und der Xenophontische Sokrates, t. I. z r. 1893, t. II. z r. 1901, wyd. w Berlinie) zostało całkiem nieuwzględnione*).

Przechodzę do Platona. Rozdziały dotychczasowe w obszernem opowiadaniu ks. dra Pawl nagłówki noszą następujące: 1. Żywot, 2. Akademia, 3. Sprawy publiczne i domowe, 4. Pisma, 5. Teorya Miłości, 6. Psychologia, 7. Dialektyka (niedokończ.). Godną uwagi jest szczególnie obrona tak filozofii platońskiej, jak wogóle uczoności greckiej przed wpływem egipskim. Opierając się na badaniach Wilamowitza-Moellendorffa, Usenera i Dielsa, Akademię uważa ks. Pawl. za bractwo religijne. Epokę powątpiewań o autentyczności większej części pism Platona uznaje za skończoną, zadaje sobie pytanie: czy Platon w ogóle coś napisał za życia mistrza? i odpowiada, że najwcześniejszy podług tradycyi starożytnej i badań Usenera dyalog »Fedros« napisał Platon przed śmiercią Sokratesa. Przeciwnie Gomperz żadnego dyalogu Platona za życia Sokratesa dopuścić nie chce. Natomiast w zasadniczym poglądzie na ewolucyę pojęć filozoficznych Platona zgadza się ks. Pawl. z Gomperzem, że o jakimś platońskim systemie mowy niema (por. słowa z przedmowy Gomperza: die Herausschälung eines platonischen Systems aus den Schriften des Philosophen unthunlich... Pawl. str. 276: jego poglądy dialektyczne, psychologiczne, etyczne i socyalne nie we wszystkich epokach jego życia pozostały te same.). Muszę atoli wystąpić przeciw zapatrywaniu, które za Wilamowitzem powtarza ks. Pawl., jakoby nazwy: filozof i filozofia rozpowszechnili Sokrates i jego uczniowie w przeciwieństwie do nauczycieli mądrości czyli sofistów (str. 281). Prędzej przypuścić można z wszelkim pozorem prawdopodobieństwa, że te wyrazy: φιλόσοφος i φιλοσοφία, jak tyle innych złożonych z φίλος, utworzyli lub za przewodem Heraklita, Hippokratesa i t. p. spopularyzowali sofiści (Herakl. fr. 35 wyd. Dielsa: χρὴ γὰρ εὖ μάλα πολλῶν ἱστορας φιλοσόφους ἄνδρας εἶναι. Hippokr. περὶ ἀρχ. ἰητρ. 20: τείνει δὲ αὐτοῖς ὁ λόγος ἐς φιλοσοφίην, καθάπερ Ἐμπεδοκλῆς ἢ ἄλλοι οἱ περὶ φύσιος γεγράφασιν), jako oznaczające dopiero poszukiwanie mądrości przez miłośników mądrości, w przeciwstawieniu do już rzekomo zdobytej mądrości (σοφία) pitagorejskiej. Stąd hipoteza, do której się ks. Pawl. przyznaje (I, 48 i II, 281), jakoby Pitagoras pierwszy nazwał się filozofem, upada jako wręcz niemożliwa.

Gomperz »Fedrosa«, od którego za życia Sokratesa poczyna zawód pisarski Platona ks. Pawl., odnosi do późniejszej epoki, kiedy to Platon się wyrzekł czystego Sokratyzmu (str. 333); odwrotnie te dyalogi, które tamten uczony mieni najwcześniejszymi (Hippias mniejszy, Laches, Charmides), ks. Pawl. uważa za późniejsze od »Fedrosa«. Wyznaję z szczerą radością, że twierdzenie w »Fedrosie«: poezya rozsądna zawsze znikała wobec pieśni w szale poczętej, zaopatrzone dopiskiem ks. Pawl.: To głębokie i prawdziwe! (str. 283), nie zdaje mi się bynajmniej być »Platons Absage an den reinen Sokratismus, an den ausschliesslichen Cultus der verstandesmässigen Nüchternheit« właśnie dlatego, że rozsądkowej trzeźwości wcale nie poczytuję z Gomperzem za wyraz czystego Sokratyzmu. Młodzieńczy zapał i boski szał, przepełniające ten

*) Zob. przyp. na str. 184 *(Przyp. red)*.

dyalog, mem zdaniem doskonale licują z entuzyastyczną postacią mistrza Platona. Niechaj mi wolno będzie użyć w tem miejscu ulubionego zwrotu Wilamowitza o »wyzwalających słowach«, jakie wygłosił ks. Pawl. w tem zdaniu: »W Atenach, gdzie od czasów Pizystrata pielęgnowano literaturę orfeuszową, spotykamy się z formą podwójną tej nauki, jedną o grubych, zmysłowych rysach, z której Platon się śmieje a stroi żarty rubaszne Arystofanes, drugą idealną, przywiezioną z Włoch południowych i Sycylii, którą Platon z młodzieńczym zapałem przerobił wedle pojęć swego mistrza i przeczuć własnego geniuszu w micie Fedrosa« (str. 291 i nast.). Dawniej broniłem i świeżo bronię w nieogłoszonej dotąd rozprawie zasadniczej różnicy między orfiką we właściwem tego słowa znaczeniu a bakchiką; cieszę się tedy wielce, że niezależnie od ks. Pawl. — i od Platona — doszedłem do tego samego z nim rezultatu. Na jedno tylko nie mogę przystać, iżby misterye orfeuszowe doznały uszlachetnienia w tradycyach kultu apollinowego i przez pracę duchową reformy pitagorejskiej, jak utrzymuje ks. Pawl., sam zresztą zbijający się w dalszych słowach: »nie znajdujemy w Fedrosie nic tak wyłącznie pitagorejskiego, coby nie dało się odszukać w poezyi orfeuszowej, w Empedoklesie i Pindarze« (str. 293). Podobnie Gomperz nie umie sobie wystawić orfików bez moralnego wpływu religii apollinowej i delfickiego kultu (str. 329).

Pozwolę sobie z kolei zauważyć, że pewnik kosmologiczny platońskiej psychologii w »Fedrosie«, iż nie można natury duszy zrozumieć, nie poznawszy wszechświata, nazwany przez ks. Pawl. twierdzeniem głębokiem i rzeczywiście pochodzącem od Sokratesa (str. 307), już przed nim był wyznawany przez postępowych lekarzy i sofistów odnośnie do ciała (por. Fedr. 270 c: ψυχῆς οὖν φύσιν ἀξίως λόγου κατανοῆσαι οἴει δυνατὸν εἶναι ἄνευ τῆς τοῦ ὅλου φύσεως; Hippokr. π. ἀρ. ἰητρ. 20: Λέγουσι δέ τινες ἰητροὶ καὶ σοφισταί, ὡς οὐκ εἴη δυνατὸς ἰητρικὴν εἰδέναι ὅστις μὴ οἶδεν, ὅ τί ἐστιν ἄνθρωπος καὶ ὅπως ἐγένετο πρῶτον καὶ ὁπόθεν συνεπάγη ἐξ ἀρχῆς... τείνει δὲ αὐτοῖς ὁ λόγος ἐς φιλοσοφίην itd., jak wyżej). Po »Fedrosie» rozbiera autor »Lizysa« i »Biesiadę». Odwrotnie Gomperz uważa »Biesiadę« za wcześniejszą od »Fedrosa«, ponieważ nauka o ideach zaledwie się w niej wynurza, natomiast w »Fedrosie« znacznie więcej zajmuje miejsca. Także i Lutosławski, z którym polemizuje ks. Pawl. (str. 355), dowodzi, że u Platona poczucie własnej siły jest większe w »Fedonie« i »Fedrosie«, niżeli w »Biesiadzie«. Ks. Pawl. nie znając jeszcze drugiego tomu »Griech. Denker« Gomperza, gromi Lutosł. za to (str. 363), że do zwolenników pierwszeństwa »Biesiady« przed »Fedrosem« zalicza tego znakomitego profesora. Przypadek psotnik, że Gomperz właśnie oświadczył się we wspomnianem dziele stanowczo za pierwszeństwem „Symposion« przed »Fedrosem«, wypłatał ks. Pawl. z pewnością najmniej spodziewanego figla. Mimo to jednak ks. Pawl. ze swojem datowaniem wcześniejszem »Fedrosa“ może mieć słuszność, ponieważ Platon prawdopodobnie za młodu był więcej niepohamowanym w zapale, a wstrzemięźliwszym później, gdy pisał »Symposion«.

Bardzo doniosłą upatruje różnicę ks. Pawl. między początkiem duszy w »Fedrosie« a »Tymeuszu«. Platon wierzył w preegzystencyę dusz, lecz w «Fedrosie« tylko jest mowa szczegółowo o grzechu pierworodnym i jego skutkach nieszczęsnych. W późniejszych pismach zmodyfikował Platon ów

dogmat o tyle, że odkupienie za winę, popełnioną w dawniejszem życiu, za grzech przedwieczny, znachodzi w miłości filozofii i cnoty. W »Tymeuszu« na przykład dusze już nie wstępują do ciała dla odcierpienia kary, lecz muszą zaludniać ziemię, bo tego wymaga piękność wszechświata. Ziemia zatem — powiada ks. Pawl. najtrafniej (str. 381) — nie jest dla duszy miejscem wygnania, ani ciało nie jest więzieniem, dopóki ona wiernie wypełnia swą misyę. Ale czy tylko to ograniczenie dogmatu o grzechu pierworodnym przez dogmat o odkupieniu nie jest właśnie istotą orfiki, z którą pitagoreizm zerwał, surowo twierdząc, że ciało jest grobem duszy. Dla mnie przynajmniej jest rzeczą pewną, że Platon utrzymując przez usta Sokratesa w »Filebie« (35 c), iż w ciele niema żadnej żądzy, jakoteż w »Tymeuszu« odstrychnął się od tradycyi pitagorejskiej; natomiast przyznał się do orfickich wierzeń, dla których σῶμα nie było równe σῆμα, lecz σῶσμα. Przeciwnie narzekając w »Fedonie«, że ciało jest źródłem wszystkich żądz i t. p., zawrócił ponownie do pitagorejskich pojęć Albowiem znane zdanie w »Fedonie« (62 b): Ὁ μὲν οὖν ἐν ἀπορρήτοις λεγόμενος περὶ αὐτῶν λόγος, ὡς ἔν τινι φρουρᾷ ἐσμεν οἱ ἄνθρωποι καὶ οὐ δεῖ δὴ ἑαυτὸν ἐκ ταύτης λύειν οὐδ' ἀποδιδράσκειν, μέγας τέ τίς μοι φαίνεται καὶ οὐ ῥᾴδιος διιδεῖν — wcale nie tak oczywiście, jak sądzi ks. Pawl. (str. 408), pochodzi z tajemnic orfeuszowych. Raczej mowa tam o misteryach pitagorejskich (μυστήρια ἀπόρρητα, zob. Jambl. Protr. ed. Pistelli p. 8, 8. 105, 1. 106, 7. 16. 111, 23), dla których ciało było więzieniem lub grobem duszy. Platon w »Fedonie« o misteryach orfickich nic nie wspomina, gdyż słynne zdanie: ναρθηκοφόροι μὲν πολλοί, βάκχοι δέ τε παῦροι (69 c) wyjęte jest nie »z poezyi orficznych«, jak ks. Pawl. objaśnia za Olimpiodorem (str. 414), lecz z eleuzyjskich i dyonizyjskich misteryów. Gomperz radzi sobie w ten sposób, że przez kontaminacyę prawi o »orphisch-pythagoreïsche Sinnesart«, która opanowała kompletnie twórcę »Fedona« (str. 349).

Na tem kończąc swe sprawozdanie, muszę nadmienić, że jestem gorącym wielbicielem Hist. filoz. grec. ks. dra Pawlickiego. Ogromne umiłowanie przedmiotu przebija z jego dzieła, a czytać je można z umysłową rozkoszą dla wytchnienia. Tak jasnym i przystępnym jest wykład pomimo gruntownej naukowości. Gomperz pisze mistrzowsko stylizowanym językiem i sztucznem jego władaniem czaruje, ks. Pawl. przedziwną naturalnością wysłowienia podbija. Wobec tego przeboleć można niektóre błędy drukarskie i gramatyczne usterki u ks. Pawl., n. p. wybrednim żądaniom (str. 21), bezprawiów (str. 26), drachmów (str. 30), jezdeckiej sztuki (str. 38, 39, 40), nabraliśmy przekonanie (str. 40), cieszono się z przegrany (str. 47), panię domu (str. 72), w same południe, na skalistem bojsku (str. 74), nie gadał niesłychane niedorzeczności (str. 94), przez same rozłączenie (str. 95), wspomniemy (str. 109), nabywać ową wprawę dialektyczną (str. 117), o nim (o Etnie, str. 145), dla jednego Etny (str. 146), nie wypadało panowanie... robić zależnem (str. 192), sekcyi platońskiej (zam. sekcie, str. 224), tej przegrany (str. 271), himn (str. 297), nie dosyć dokładnie oddaje myśli swojej (str. 306), φύσει εἰκεῖον, ἀφαιρῆται i ἀψαίρηται (zam. εἰκεῖον i ἀφαίρηται, str. 327), powróciwszy do nieba... człowiekowi zagraża (str. 360), przerobą platońskiej teoryi (str. 367), tkwianie

(dwukrotnie, str. 385), przegrywka, uduchowniona (str. 461), oznaczali (podm. wyrazy, str. 473).

Lwów. *Stanisław Schneider.*

Diels Hermann, Die Fragmente der Vorsokratiker griechisch und deutsch. Berlin 1903, str. X + 602.

Diels należy i pod tym względem do wyjątkowych uczonych, że obietnice spełnia z szybkością, wartą podziwu. Zdawało się, że zapowiedziane wydanie wszystkich przedsokratesowych filozofów jest rozłożone na długie lata, tymczasem po osobnych wydaniach Parmenidesa i Heraklita (w latach 1897 i 1901) nagle w bieżącym roku obdarzył Diels świat uczący się i uczony pozostałościami po wszystkich myślicielach przed Sokratesem. Zbiór ten olbrzymi fragmentów, zaopatrzony w materyał biograficzny i doxograficzny, obejmuje 65 rozdziałów i spadek po tyluż filozofach. Dodatek mieści: I. Kosmologiczną poezyę szóstego wieku (Orfeusz, Muzajos, Epimenides). II. Astrologiczną poezyę (Fokos, Kleostratos). III. Kosmologiczną prozę (Ferecydes z Syros, Teagenes, Akuzylaos). IV. Starszą sofistykę (Protagoras, Xeniades, Gorgias, Prodykos, Trazymachos, Hippias, sofista Antyfont, Krytyas, Anonymus Iamblichi, Anonymi Dialexeis). Zamyka wydawnictwo spis imion w liczbie przeszło półpiętej setki. Przyrzeka zaś w nie nazbyt dalekiej przyszłości Diels dopełniający zeszyt ze spisem rzeczy, wyrazów i miejsc, by podnieść jeszcze pożytek i naukową wartość tej księgi podręcznej.

Z poetów-filozofów, wydanych przez Dielsa w r. 1901 (Poetarum philosophorum fragmenta w zbiorowem wydawnictwie *Poetarum graecorum fragmenta*), weszli do niniejszego dzieła: *Tales. Xenofanes. Parmenides (obecnie* trzeci raz Diels go wydał) i Empedokles. Z poetów, pominiętych uprzednio w zbiorze poetów-filozofów, jako myśliciele zostali uwzględnieni szczególnie Epicharm, Ion z Chios, Pitagoryści w średniej komedyi i t p. Osobna wdzięczność należy się Dielsowi za umieszczenie, chociaż w dodatku, najstarszych resztek poezyi orfickiej oraz kosmologicznej poezyi i prozy. Wprawdzie Diels nie uznaje starszeństwa orfiki w porównaniu z najstarszą filozofią grecką, odnosi bowiem początki orfiki do Aten i do szóstego wieku, to jednak jego konserwatywny sposób widzenia, uchylający wpływ literatury orfickiej na starszych myślicieli helleńskich, nie da się dłużej utrzymać. Na ten niedostatek w zapatrywaniu Dielsa i niedocenianie wpływu orfiki na Heraklita, Xenofanesa i Empedoklesa zwróciłem dawniej uwagę w recenzyach z jego wydania poetów-filozofów i Heraklita (Eos VII, 167—172). Gdyby nie uprzedzenie, każące powstanie orfiki utożsamiać z fałszerstwem Onomakrytosa, godziłoby się resztki kosmologii orfickiej, jeżeli nie przed Talesem i całą szkołą fizyków staro-jońskich, przynajmniej kłaść przed Heraklitem tudzież szkołą pitagorejską i eleacką. Gomperz w swem znanem dziele o tyle jest więcej postępowy, że załatwiwszy się w pierwszym rozdziale z staro-jońskimi filozofami przyrody (Griech. Denker I, 36—65), zaraz w rozdziale drugim przystąpił do omówienia nauk orfickich o tworzeniu się świata (65—81). Ale

i tym kącikiem u końca może na razie orfika się zadowolić, pewna, że jej naczelne miejsce w pochodzie myśli helleńskiej z czasem nie minie, owszem przyznanem być musi.

W drodze męczeńskiej, jak się wyraża w przedmowie, przy układaniu tej książki z powodu braku porządnych wydań Plutarcha, Galena, Klemensa, Dyogenesa, Euzebiusa, Stobajosa i in., dopomagali Dielsowi przyjaciele. I tak pomocnym był Wilamowitz przy rewizyi fragmentów, które Blass powyśledzał w roz. 20 Protreptyka Iamblichosa i przypisał sofiście Antyfontowi. Wilamowitz już dawniej (Aristot. u. Athen I, 174) zakwestyonował autorstwo Antyfontowe tych wyimków, jakkolwiek prawdziwie się ucieszył odkryciem większych ustępów tej sofistycznej prozy. Jednakowoż zmyliło go podobieństwo między zasadą, głoszoną przez owego sofistę: φῦναι μὲν πρῶτον δεῖν... αὐτίκα δεῖ νέον τε ἄρξασθαι... ταύτην δὲ (ἀρετὴν) οὐχ οἷον τε οὔτε ὀψὲ ἀρξαμένῳ οὔτε ὀλιγοχρονίως ἐπὶ τέλος ἀγαγεῖν... (u Dielsa c. 82, p. 577), a przypisanem Protagorasowi twierdzeniem: φύσεως καὶ ἀσκήσεως διδασκαλία δεῖται.. ἀπὸ νεότητος δὲ ἀρξαμένους δεῖ μανθάνειν (tamże c. 74, p. 519). To wystarczyło zapewne Dielsowi do przypuszczenia, że autorem tych sofistycznych wyjątków jest Protagoras albo Demokryt (c. 82, p. 577: Der Verf. ist noch nicht ermittelt; dem Inhalte nach stehen noch die Abderiten Protagoras und Demokrit am nächsten. Por. Demokr. fr. 183 i 242 u Dielsa: χρόνος γὰρ οὐ διδάσκει φρονεῖν, ἀλλ' ὡραίη τροφὴ καὶ φύσις. — πλέονες ἐξ ἀσκήσιος ἀγαθοὶ γίνονται ἢ ἀπὸ φύσιος). Wykazałem gdzieindziej, że teza powyższa, Protagorasowi przyznana, jest raczej dewizą tych, których zwalczał. Zamiast φύσις podstawił bowiem Protagoras τέχνη, a ἐπιμέλεια albo μελέτη zamiast ἄσκησις, chwalił zaś Ateńczyków za to, że cnotę οὐ φύσει ἡγοῦνται οὐδ' ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου, ἀλλὰ διδακτόν τε καὶ ἐξ ἐπιμελείας παραγίγνεσθαι ᾧ ἂν παραγίγνηται (Plat. Protag. 323 C. Zob. Protag. fr. 10 u Dielsa: Π. ἔλεγε μηδὲν εἶναι μήτε τέχνην ἄνευ μελέτης μήτε μελέτην ἄνευ τέχνης. Do przykazania w Nomos Hippokratesa: πρῶτον μὲν οὖν πάντων δεῖ φύσιος· φύσιος γὰρ ἀντιπραττούσης κενεὰ πάντα, φύσιος δὲ εἰς τὸ ἄριστον ὁδηγεούσης διδασκαλίη τέχνης γίνεται, byłby zatem z pewnością Protagoras się nie przyznał; natomiast byłby uznał za swoje μάθησις καὶ μελέτη ὀρθή i ὀρθὴ παιδαγωγία, polegające na przekonaniu, że τὸ παρὰ φύσιν τῷ πόνῳ τῶν κατὰ φύσιν ἐγένετο κρεῖττον (Plut. π. π. ἀγ. roz. 4). Na pojęcie zaś φύσις jako jakiegoś αὐτόματον, przypadkowego daru szczęścia, u bezimienego sofisty (c. 82, fr. 1 u Dielsa: φῦναι μὲν πρῶτον δεῖν, καὶ τοῦτο μὲν τῇ τύχῃ ἀποδεδόσθαι...), nie byłby nigdy przystał Demokryt, u którego ἡ φύσις καὶ ἡ διδαχή = φύσις αὐτάρκης jako trwały nabytek jest przeciwstawiona niestałym darom losu (por. fr. 33 i 176: ἡ φύσις καὶ ἡ διδαχὴ παραπλήσιόν ἐστι. καὶ γὰρ ἡ διδαχὴ μεταρυσμοῖ τὸν ἄνθρωπον, μεταρυσμοῦσα δὲ φυτιοποιεῖ. — τύχη μεγαλέθωρος, ἀλλ' ἀβέβαιος, φύσις δὲ αὐτάρκης...).

Niemożliwem jest tedy autorstwo, ani Protagorasa ani też Demokryta, utworu, w którym zrobione było ustępstwo na rzecz poglądu, według którego ślepy przypadek (τύχη) i nieświadome siły przyrody (φύσις, αὐτόματον) rządzą światem, gdyż przeciw takiemu to poglądowi właśnie zarówno Demokryt jak Protagoras założyli veto w imię rozumnej prawidłowości (zob. Diels: Doxogr. gr. 321: Παρμενίδης καὶ Δημόκριτος πάντα κατὰ ἀνάγκην... Λεύκιππος πάντα κατ' ἀνάγκην.. λέγει γὰρ ἐν τῷ Περὶ νοῦ· οὐδὲν χρῆμα μάτην γίνεται, ἀλλὰ πάντα ἐκ λόγου καὶ ὑπ' ἀνάγκης. Por. protagorejski traktat Περὶ

τέχνης roz. 2: τὸ μὲν γὰρ αὐτόματον... οὐδὲν φαίνεται ἐὸν ἐλεγχόμενον· πᾶν γὰρ τὸ γινόμενον διά τι εὑρίσκοιτ' ἂν γινόμενον..). Bardzo możliwem przeciwnie, a nawet wbrew protestowi Dielsa i Wilamowitza więcej niż prawdopodobnem jest autorstwo sofisty Antyfonta, któremu Blass odkryte przez siebie resztki nie bez podstawy przypisał. Wiemy n. p., że Antyfont posługiwał się wyrażeniem ἐπιθύμημα (Antyf. fr. 110 u Dielsa). Wyraz ten znachodzimy w anonimowych fragmentach w następującym zwrocie rzeczowym: συνήθεια πονηρῶν λόγων τε καὶ ἐπιθυμημάτων (fr. 5 u Dielsa) i osobowym: ἐπιθυμητὴν γενέσθαι τῶν καλῶν καὶ ἀγαθῶν (tamże fr. 1). Nowotwór zatem, być może ukuty przez Antyfonta i przedrzeźniany przez Protagorejczyków (Π. τέχ. roz 1: οὐκέτι συνέσιος δοκεῖ ἐπιθύμημά τε καὶ ἔργον εἶναι...), napotykamy w wyimkach Blassa dwukrotnie zastosowany z lubością, dlaczegożby nie przez samego sofistę Antyfonta? To jeden moment, przemawiający za jego autorstwem. Nie poruszając tutaj rzeczowych względów, przytoczę jeszcze drugi szczegół formalny. Sofista Antyfont rozmiłowany był w tworzeniu wyrazów złożonych. Między innymi używać miał compositum φιλοχρηματεῖν (Antyf. fr. 103). Słowo to jest użyte w fr. 4 obok φιλοψυχεῖν i φιλοψυχία (fr. 5), których powstanie Wilamowitz odnosi do wieku piątego (Es [φιλοψυχεῖν] ist vor Euripides nicht nachgewiesen, φιλοψυχία bei Herodot. Bekanntlich hat die Sophistenzeit erst die Masse dieser Composita mit φίλος erzeugt. Die Textgesch. d. griech. Lyriker w Abh. d. königl. Gesellsch. d. Wissensch. zu Göttingen. Philol.-hist. Cl. Berlin 1901, str. 115). Czemużbyśmy nie mogli wierzyć, że mamy przed sobą urywki z »Prawdy« sofisty Antyfonta i że w tej »Prawdzie«, oprócz poświadczonego φιλοχρηματεῖν, użyte były wyrazy φιλοψυχεῖν i φιλοψυχία, jeżeli nie po raz pierwszy, to jeden z pierwszych z pewnością? Pokąd berlińscy mistrze naszej nauki, Wilamowitz i Diels, nie przytoczą ważniejszej racyi i argumentów, dopóty niechaj nam wolno będzie pozostać przy zdaniu Blassa i własnem, że nie kto inny, jak tylko sofista Antyfont, jest tych fragmentów autorem.

Z tekstem samym wydawca nie miał zbyt wielkich trudności, trzymał się bowiem wiernie edycyi Pistellego Iamblichi Protrepticus, p. 95, 13 — 104, 14), poczyniwszy jedynie tu i ówdzie nieznaczne i nieliczne poprawki. Inaczej ma się rzecz z Dialexeis, przy których emendowaniu dość częstem Wilamowitz szedł ręka w rękę z Dielsem. Jedną tylko przywiodę poprawkę, mojem zdaniem zbyteczną, owszem zacierającą znamienne wyrażenie się nieznanego pisarza. Ustęp końcowy rozpoczyna się tak w rękopisach: Μέγιστον δὲ καὶ κάλλιστον ἐξεύρημα εὕρηται ἐς τὸν βίον, μνάμα, καὶ ἐς πάντα χρήσιμον, ἐς φιλοσοφίαν τε καὶ σοφίαν. Wydawcy podobało się ἐς τὸν βίον przestawić na sam koniec, dowolnie przyjąć σοφίαν a φιλοσοφίαν wyrzucić z tekstu, który w ten sposób zrekonstruowany wygląda, jak następuje: μέγιστον δὲ καὶ κάλλιστον ἐξεύρημα εὕρηται μνάμα καὶ ἐς πάντα χρήσιμον, ἐς τὰν σοφίαν τε καὶ ἐς τὸν βίον. Nasamprzód nie pojmuję, dlaczego Diels filozofię wyeliminował z tekstu, pomimo, że zdaniem jego Heraklit już znał lub nawet stworzył wyraz φιλόσοφος (wstęp do wyd. Herakl. str. X), a na samym początku Dialexeis czytamy o οἱ φιλοσοφοῦντες. Potem nie wiem, na jakiej zasadzie Diels odrywa σοφίαν od życia. Wszakże σοφία oznacza po dawnemu, po pitagorejsku i po stoicku później, praktyczną mądrość w życiu i przez życie zdobytą (por. Plut. Temist. 2: τὴν τότε καλουμένην σοφίαν, οὖσαν δὲ δεινότητα πολιτικὴν καὶ δραστήριον σύν-

εσιν... Diels: Dox. gr. p. 273: Οἱ μὲν Στωικοὶ ἔφασαν τὴν μὲν σοφίαν εἶναι θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων ἐπιστήμην, τὴν δὲ φιλοσοφίαν ἄσκησιν ἐπιτηδείου τέχνης...), natomiast umiłowanie i poszukiwanie nowej mądrości przez sofistów nazywa się filozofią (Plut. Temist. tamże: ἣν [τὴν τότε καλουμένην σοφίαν] οἱ μετὰ ταῦτα δικανικαῖς μίξαντες τέχναις καὶ μεταγαγόντες ἀπὸ τῶν πράξεων τὴν ἄσκησιν ἐπὶ τοὺς λόγους σοφισταὶ προσηγορεύοντο. Por. Hippokr. II. ἀρ. ἰητρ. 20: τείνει δὲ αὐτοῖς ὁ λόγος ἐς φιλοσοφίην, καθάπερ Ἐμπεδοκλῆς ἢ ἄλλοι οἵ περὶ φύσιος γεγράφασιν. Nazwałem przytoczone powyżej wysłowienie autora Dialexeis znamiennem, gdyż w niem odzwierciedlił się dwulity charakter: zwolennika metody sofistycznej i Pitagorejczyka, nie z góry a priori, lecz w ostatecznych zamiarach i celu, a posteriori. Ta dwoistość przebija się zresztą w całym jego utworze. Słusznie nazwał go Valckenaer pierwszy sofistą, chociaż poprzednio zaliczył go między Pitagorejczyków. U niego mądrość nie kłóci się z filozofią, lecz jest jej następstwem, rezultatem, wypływem; stąd ἐς φιλοσοφίαν τε καὶ σοφίαν, a nie odwrotnie. Diels go nazywa anonimowym sofistą i niczem więcej. Zgoda, lecz z zastrzeżeniem, że Sokrates tą samą posługujący się sofistyczną i protagorejską metodą, był także tylko sofistą (por. Laer. Dyog. IX, 8, 53 o Protagorasie: οὗτος καὶ τὸ Σωκρατικὸν εἶδος τῶν λόγων πρῶτος ἐκίνησεν. Cic. ad. Att. II, 3, 3: Σωκρατικῶς εἰς ἑκάτερον).

W takim atoli razie co począć z wyznaniem bezimiennego twórcy tych Dialexeis: Μύστας εἰμί jako nauczyciela wobec τοὶ ἑξῆς καθήμενοι jako uczniów? Mamy tu do czynienia zdaniem Dielsa z skryptami wykładów szkolnych (Niederschrift der Schulvorträge). Dobrze, atoli czy te wykłady miewał jakiś sofista-mistyk w szkole sofistów, czy raczej wtajemniczony w misterye Pitagorejczyk w szkole pitagorejskiej? Nam się ta druga alternatywa prawdopodobniejszą wydaje. Już sam dyalekt dorycki wskazuje, że to jest utwór pitagorejski; wiadomo bowiem, że w tem narzeczu pisali Pitagorejczycy swe dzieła. Co do chwili powstania tych wykładów, to Diels je odnosi do czasu po wojnie peloponeskiej około r. 400, opierając się na tych słowach: ἔν τε τῷ τολέμῳ (καὶ τὰ νεώτατα πρῶτον ἐρῶ) ἁ τῶν Λακεδαιμονίων νίκα, ἂν ἐνίκων Ἀθηναίως καὶ τὼς συμμάχως, Λακεδαιμονίοις μὲν ἀγαθόν, Ἀθηναίοις δὲ καὶ τοῖς συμμάχοις κακόν... Muszę jednak odwołać się do datowania własnego, podług którego to „najświeższe zwycięstwo“ tyczy się zakończenia t. zw. pierwszej wojny peloponeskiej (460—445) pokojem trzydziestoletnim w r. 445, zawartym pod tym warunkiem, że Ateńczycy zwrócą Spartanom zabrane im posiadłości (Tucyd. I, 115. Zob. moją rozpr. p. t. Czy mądrości i cnoty można nauczyć? w Rozpr. Wydz. filol. Ak. Um. w Krakowie, t. XXVI, str. 11). Po r. 404 interes Ateńczyków i sprzymierzeńców już dawno przestał być identycznym. Tylko piszący na długo przed rozpoczęciem właściwej wojny peloponeskiej mógł utożsamić po dwakroć z niezachwianą pewnością pożytek Ateńczyków z korzyścią sprzymierzeńców. W tem ważność Dialexeis, że są najstarszym w literaturze zabytkiem prozy greckiej z połowy w. V. przed Chrystusem

Notuję w końcu, że do roz. 80 i 81 o Antyfoncie (sofiście) i Krytyasu współpracownikiem Dielsa był H. Schoene, do tegoż roz. 81 o poetycznych i prozaicznych fragmentach Krytyasa H. Graeven, do roz. 51 o fragmentach Dyogenesa z Apolonii K. Kalbfleisch, a po największej części do artykułów z Seneki Nat. quaest. A. Gercke. Podręcznik Dielsa wytrąci z dłoni po-

czątkujących filologów i filozofów, dla których w pierwszym rzędzie jest przeznaczony, niekrytyczne i niepraktyczne dzieło Mullacha: Fragmenta philos. graec. Cieszyć się zatem trzeba, że gigantyczny zamiar, powzięty przed dwudziestu latami, udało się znakomitemu badaczowi nareszcie przywieść do skutku i w podziwienia godny, wspaniały czyn zamienić.

Lwów. *St. Schneider.*

Kulty chtoniczne.

(Z powodu książki p. t. »Eleusinia. De quelques problèmes relatifs aux Mystères d' Eleusis par le Comte Goblet d' Alviella. Paris 1903«).

Do tajemnic, powszechnie dzisiaj już znanych, zaliczyć można ten fakt, że porównawcze językoznawstwo zawiodło nadzieje, w niem pokładane, co do wytłumaczenia początków kultury indoeuropejskiej. Odkrycia archeologiczne rozstrzygnąć miały następnie kwestyę pierwszej cywilizacyi. Cóż z tego jednak, gdy na podstawie wykopalisk nie wiemy nawet, gdzie szukać prasiedziby aryjskiej, czy mianowicie Aryowie wyszli z Mezopotamii, czy ze Skandynawii lub z nadbałtyckich okolic? Wszakże dopiero co konserwator wiedeński, dr. Mateusz Much[1]), usiłował wykazać na mocy śladów kultury kamiennej, że na zachodniem wybrzeżu Bałtyku szukać należy ojczyzny Indów, Greków, Persów, Słowian, Celtów, Germanów i t. p. Może t. zw. folklor czy ludoznawstwo porównawcze, któremu teraz obok zdobyczy archeologicznych z zapałem oddają się Anglicy, Francuzi, Niemcy i Amerykanie, będzie szczęśliwszy i potrafi odnaleźć nić zatraconą przerwanej tradycyi i cywilizacyi ludzkości.

Folklorystyczne badania utorowały sobie drogę do studyów nad mitologią i wierzeniami greckiemi. Zwłaszcza zwróciły się w stronę bóstw podziemnych i kultów chtonicznych, całą dziedzinę bóstw uranicznych pozostawiając na boku. I tak n. p. Rohde w swem znakomitem dziele »Psyche« z animistycznej czci dla zmarłych i chtonicznego kultu Dyonizosa wywiódł pojęcie o nieśmiertelności duszy. Wiadomo, z jakim nakładem pracy i erudycyi autor »Psyche« wyświetlił, że wprawianie w szał boski i bezpośrednią styczność człowieka z bóstwem przez muzykę i taniec jest właściwością ludów pierwotnych. Analogie do kultu Dyonizosa i upojeń bakchickich odkrył Rohde na Wschodzie w oszołomieniach haszyszem, u sybiryjskich Szamanów, u Indyan Ameryki północnej i t. d. Natomiast obszedł się z misteryami eleuzyjskiemi po macoszemu, odmówił im większej umoralniającej wartości i zaprzeczył, jakoby między kultem Dyonizosa a Demetery zachodził jakiś wewnętrzny związek.

Kult Demetery wysuwa się jednak dzisiaj na samo czoło mitologicznych dociekań. Otto Kern[2]) chciałby z niego zrobić ośrodek przyszłej nauki o bogach greckich i przeciwstawić misterye Demetery w Eleuzys religii Zeusa,

[1]) Die Heimat der Indogermanen. Berlin 1903.
[2]) Ueber die Anfänge der hellenischen Religion. Berlin 1902.

który n. p. w »Griechische Götterlehre« Welckera zajmuje centralne miejsce. Wogóle dziś przeważa tendencya do przesunięcia punktu ciężkości na stronę kultów chtonicznych, powstałych niby z indyferentnej czci przodków. Rozdział na bóstwa chtoniczne i uraniczne miałby być zatem późniejszym. Zachodzi tylko pytanie, dotąd nierozstrzygnięte, czy bóstwa podziemne i nadniebne w istocie dadzą się wyprowadzić z jednego pnia animizmu, z którego za przykładem Tylora cały świat bogów i religijnych wierzeń wywodzi u nas Karłowicz. Zdaje się, że animizm, kult przodków i bóstw chtonicznych, bardzo rozpowszechnione, szczególnie biją w oczy i mamią. Zamiast widzieć w nich antytezę jedynie n. p. świata homerowego, chcianoby w animizmie zwłaszcza upatrzeć jakąś syntezę pierwotną i przedustanowioną harmonię dwojga światów: podziemia i nieba. Tymczasem może syntezy religii greckiej, harmonii nieba i ziemi, szukać potrzeba zdala zarówno od Olimpu, jak od Eleuzys. Płyniemy jednak obecnie pod znakiem eleuzyjskich misteryów. Rozważmy tedy, co w tej mierze nowego podaje wymieniony w nagłówku profesor wszechnicy brukselskiej w swej książce, którą mam zamiar omówić.

Przedewszystkiem uczony autor opiera się na najnowszych odkryciach archeologicznych i na młodej nauce — na etnografii porównawczej. Dyonizosa — wbrew Lobeckowi i Rohdemu — wprowadza do eleuzyjskich misteryów i każe mu zająć miejsce dawniejsze Iakchosa, geniusza lokalnego, lub — jak Strabon donosi (III, 10) — demona czy służącego Demetery. Synkretyzm zbliżył i upodobnił do siebie Iakchosa i Dyonizosa Zagreusa, czczonego przez Kretyjczyków jako dziecko o głowie byka, pielęgnowane przez nimfy i Kuretów. Zaznacza dalej profesor brukselski szczegół ważny, że symbol wtajemniczenia w misterye eleuzyjskie, kłos zboża, pojawia się na niektórych pomnikach egipskich jako wyrastający ze sarkofagu Ozyrysa. Niestety autor zdaje się nie znać dokładnie dzieła Anglika Evansa o wykopaliskach na Krecie, chociaż przytacza je raz jeden; inaczej bowiem byłby się mógł przekonać dowodnie, że kultura kretyjska jest zależna od wpływów egipskich i azyatyckich, Zeus zaś kretyjski w kształcie byka jest pośrednikiem pomiędzy Ozyrysem w postaci Apisa a Dyonizosem Zagreusem, w takiejże samej powłoce byka rozdartym przez Tytanów. Atoli autor kroczy po najpewniejszej drodze, odnosząc podział misteryów eleuzyjskich na wielkie i małe do reform, zaprowadzonych w kultach attyckich przez Epimenidesa z Krety, kwestya tylko, czy już Epimenides, czy dopiero Pizystrat przeszczepił z Krety do Attyki kult Dyonizosa, którego autor trafnie acz paradoksalnie nazywa zimowym Apollinem, nocnym (Νυκτέλιος) albo podziemnym (Χθόνιος), czemś w rodzaju greckiego Ozyrysa.

Misterye greckie zestawia autor, wstępując w ślady Andrewa Langa, z odpowiednimi zwyczajami u ludów Afryki, Ameryki i Australii. Wspomniany folklorysta wymienił cztery następujące znamiona jako wspólne: tańce magiczne, używanie kół zaczarowanych, wprowadzanie neofitów z kawałkiem gliny lub innym brudnym przedmiotem, który następnie starannie się myje, wreszcie ćwiczenia z wężami oswojonymi. Do tych cech podobieństwa hr. Goblet d' Alviella dodaje jeszcze inne, jak: posty przygotowawcze, ofiary z zwierząt,

---

[3]) O człowieku pierwotnym siedm odczytów. Lwów 1903.

obyczaj przebierania się, udawanie śmierci na chwilę i t. p. Do najciekawszych jednakże i najgrutowniej opracowanych kart w dziele rzeczonego badacza należą te bezsprzecznie, które są poświęcone porównawczemu studyum kultów rolniczych u ludów indoeuropejskich i opartemu na tej szerokiej, folklorystycznej podstawie kultowi Demetery. Dlatego nieco musimy się zatrzymać nad wywodami, do których autorowi najwięcej materyału podały Mannhardta »Mythologische Forschungen«.

Otóż niemiecki ten uczony wykazał, że u Germanów, Celtów i Słowian każde pole miało swojego geniusza, który przedstawiał i uosabiał ogół kłosów lub roślin. Owego ducha, dotychczas żyjącego w spółczesnej Europie w wyobrażeniach wiejskiej ludności, pojmowano to jako istotę ludzką, to pod postacią zwierzęcą. Nazywano zaś go stosownie do różnych okolic: Matką, Babą, Królową; lub w odniesieniu do żniwa w roku przyszłym: Córką, Dziecięciem, Oblubienicą. Albotéż nadawano mu imię: Wilka, Psa, Koguta, Maciory, Klaczy i t. p. W Bretanii snop ostatni, nazwany Snopem-Macierzą (Mère-gerbe) i ukształcony na sposób lalki, zawiera w swojem wnętrzu drugą figurkę mniejszą, która widocznie ma wyobrażać płód w łonie matki. To obraz Demetery, brzemiennej Korą! Z drugiej znów strony, n. p. w arkadyjskiej Figalii, Demeter miała głowę i grzywę klaczy (Pauz. VIII, 42, 3). W Hermione składano jej na ofiarę krowę, która była postacią archaiczną bogini samej (Pauz. II, 35, 3—7). Jednak mem zdaniem autor posuwa się za daleko, gdy węża w świątyni Demetery w Eleuzys, którego Strabon (IX, 119) mieni służalcem (ἀμφίπολος) bogini, uważa za jej pierwotną postać.

Kreta pośredniczyła między Egiptem a Grecyą tak co do czci Demetery, greckiej Izydy, jak co do kultu Dyonizosa, greckiego Ozyrysa. Tej konsekwencyi prof. Goblet d' Alviella nie wyprowadza ze świadectw Herodota i Dyodora, nie zgadza się z wynikami archeologa Foucarta, iżby misterye elezyjskie i kult Demetery pochodziły z Egiptu, lecz co najwięcej przyznaje, że Grecy w ósmem — albo nawet w dziewiątem — stuleciu przed Chr. zbliżyli się w swoich własnych wierzeniach do wyobrażeń egipskich o przyszłem życiu. Woli się owszem trzymać starej tradycyi, przypisującej Trakom zaprowadzenie — albo przynajmniej udoskonalenie — rolnictwa w Attyce i założenie samego Eleuzys. Oprócz niektórych ceremonii, wyłącznie zastrzeżonych dla kobiet, kult wielkich bogiń nic nie miał w sobie tajemniczego ni mistycznego. Demeter uchodziła za matkę żywicielkę, szczególnie przysparzającą wzrostu żniwom i opłakującą ich czasowe zniknienie; podobnie jak matka płacze, gdy się jej córkę zabierze. Kora zaś uosabia zasiew najbliższych zbiorów, który część roku spędza pod ziemią.

Dopiero z końcem wieku ósmego lub na początku siódmego naszej ery w tym czasie, gdy powstał hymn homerowy do Demetery, zmienia się cel misteryów i chodzi odtąd o zapewnienie ich adeptom lepszego losu w życiu pozagrobowem. Zmiana ta łączy się z przekonaniem, że zmarły wywiera wpływ na żyjących, że opiekuje się swem potomstwem, a nawet ziomkami. Oto kult dziadów i herosów! »Szczęśliwy«, mówi ów hymn (w. 480 i nast.), »kto oglądał święte obrzędy; kto zaś nie został w nie wtajemniczony, tego czeka los gorszy po zgonie w kraju ciemności«. Głosem tym samym przemawiają następnie Pindar, Sofokles i in. Mimo, że Foucart powołuje się na analogie do tych wierzeń, jakie znachodzą się na złotych tabliczkach, odnalezionych

w grobach Petelii (w dolnej Italii), w Sycylii i na Krecie, jakoteż w egipskiej »Księdze zmarłych«, profesor brukselski woli się uciec choćby do wpływów fenickich, którymi podług niego wzbogacił Wiktor Bérard[4]) mitologię grecką, byleby tylko nie uznać faktu religijnego oddziaływania Egiptu na Grecyę, popartego odkryciem Foucarta nekropoli w pobliżu Eleuzys, skąd wydobyto w r. 1898 między innymi przedmiotami egipskie skarabeusze i statuetkę bogini Izydy.

Nowy żywioł, mistyczny, wtargnął do eleuzyjskich misteryów z Dyonizosem, mojem zdaniem za sprawą Pizystrata i Onomakrytosa (Pauz. VIII, 37, 5: Ὀνομάκριτος... Διονύσῳ συνέθηκεν ὄργια). Autor przyjętym dzisiaj niemal powszechnie, choć błędnie zakorzenionym zwyczajem nie odróżnia bakchickich i napływowych pierwiastków od właściwych i szczerze orfickich. Za to spostrzega trafnie w orfice dwie koncepcye, z których jedynie druga jest dla nas iście orficką. Jedna nazywa byt nieograniczony chaosem, nocą, bezmiernym oceanem lub czasem bez końca, jednością, czemś niewymownem, ojcem nieznanym; druga wywodzi z tego niezmierzonego bytu czynnik mistyczny, działający stosownie do niewzruszonych prawideł, podług których się odbywają wszystkie zjawiska wszechświata. Czynnik ten zwie się u jednych Zeusem albo Erosem, u innych Nus albo Pneuma i t. p.; Platon utworzył z niego pierwotwór świata (ἰδέα), a Filon Logos; Herbert Spencer zaś (wszedł tu, jak Piłat w Credo!) Siłę albo Energię. Autor nie chce rozsądzać, bo to niemożebne, która z tych dwóch kosmogonii jest starsza, czy widząca absolut w bezgranicznej przestrzeni, w chaosie albo nocy, czy może wywodząca początek wszechrzeczy z nieskończonego czasu. Tamta jest prostsza i zbliża się więcej do hezyodowej mitologii, natomiast ta przypomina perskie abstrakcye i spekulacye, umieszczające ponad Ormuzdem i Arymanem czas wieczny (Χρόνος=Κρόνος). Wielka szkoda, że autor głębiej nie sięgnął i henoteizmu, tak nazwanego przez Maksa Müllera, który rozwinął się w bakchice pod wpływem egipskim w duchu monizmu i panteizmu,[5]) nie wyodrębnił od monoteizmu, opierającego się w kulcie Mitry na dualizmie Ormuzda i Arymana podobnie, jak w orfice kult Heliosa polegał na przeciwieństwie Apollina i Dyonizosa.

Trzeba tedy wyróżnić zasadniczo jedynobóstwo (monoteizm) od jednobóstwa (henoteizmu); zwyczajnie jednak tego nie czynią antropologowie, wywodząc z henoteizmu monoteizm przez ewolucyę, jak n. p. Karłowicz. Odwrotna droga, którą obrał nasz archeolog Żmigrodzki[6]), poczytująca wszystkie możliwe kulty za wytwór lub wyrodzenie się pierwotnego monoteizmu, wydaje mi się nie mniej być błędną. Nie zapuszczając się w hipotezy, czy monoteizm czy henoteizm jest pierwotniejszy, można mem zdaniem na tem poprzestać na razie, że jeden nie da się wyprowadzić z drugiego, że istniały więc obok siebie oddzielnie i niezależnie, jak orfika, wzorowana na dualizmie aryjskim, obok bakchiki, ugruntowanej na oryentalnym monizmie. Z tego zaś, że

---

[4]) Les Phéniciens et l' Odyssée. Paris 1902.

[5]) Por. Orph. rec. Abel, fr. 7: Εἷς Ζεύς, εἷς Ἀΐδης, εἷς Ἥλιος, εἷς Διόνυσος, εἷς θεὸς ἐν πάντεσσι.. fr. 169: Ἥλιος, ὃν Διόνυσον ἐπίκλησιν καλέουσιν.

[6]) Przegląd archeologii do historyi pierwotnej religii. Kraków 1902.

orfickie utwory zostały zredagowane nie przed rozwojem stoickiej filozofii, choć wypełniają długi ciąg czasu od wieku szóstego aż do ostatnich dni pogaństwa, nie można wnosić, jakoby sama orficka nauka była dość stosunkowo młodą, kontynuacyą poniekąd pitagoreizmu, bynajmniej zatem nie sięgającą powyżej wieku szóstego przed Chr. Tem samem prawem wolnoby było twierdzić, że kult Heliosa ni przed Homerem, ni za czasów Homera, ni po Homerze przez wiele wieków nie był zupełnie znanym, gdyż występuje dopiero w najstarszej dochowanej poezyi orfickiej obok kultu Apollina, z którym w ciągu piątego wieku doznał utożsamienia. Tymczasem prawie pewną jest rzeczą, że olimpijski wprawdzie, ale nie indoeuropejski Apollo, przyćmił blask dawniejszego i aryjskiego zarazem boga słońca, Heliosa. Mówiąc, że Dyonizos z końcem szóstego wieku stał się symbolem powszechnej roślinności i życia, godzi się nie zapominać, że takimże uniwersalnym bogiem wszechtwórczym był przed nim przez wieki całe Helios. Tytan słońce popierał tytaniczny i wcielający pierwiastek, na którym orfika polegała; dyonizyjski zaś dogmat domagał się odwcielenia i oswobodzenia od tego demonicznego żywiołu. Po czyjej zatem stronie było właściwie życie: po stronie Bakcha i eleuzyjskich misteryów, czy też po stronie orfiki i Tytanów?

Przystępując do omówienia wpływu misteryów i myśli greckiej na chrześcijaństwo, autor podnosi na tem polu zasługi Niemca Adolfa Harnacka i Anglika Edwina Hatcha, w których ślady wstąpili Anrich[7]) i Wobbermin[8]). Gnostycyzm, z którym polemizują Orygenes i Plotyn, apologeci Kościoła i neoplatonicy, był dalszym ciągiem orfizmu, dlatego Wobbermin go nazywa orfizmem chrześcijańskim. Ofici, którzy przybrali nazwę od bajecznego węża, czcili w nim prawdopodobnie swego Demiurga, którego wizerunki na kabalistycznych kamieniach przypominają opis greckiego Fanesa w postaci żmiji skrzydlatej z kombinacyą głów smoka, byka i lwa. Spekulacye gnostyków o przeznaczeniu dusz, przechodzących przez siedem sfer planetarnych, zbliżają się do kosmogonii chaldejsko-perskiej w misteryach Mitry i godzą w rytuale ich sekt objawienia Zoroastra, Jezusa i Orfeusza. Historycznym pewnikiem jest dzisiaj, że kult chrześcijański w swoich początkach nic nie posiadał utajonego. Dopiero w trzecim wieku aż do piątego stawał się w greckiem znaczeniu słowa misteryum (μυστήριον), odkąd na Neoplatonikach wzorujący się chrześcijanie z Aleksandryi i pisarze kościelni zaczęli frazeologią i wokabularzem eleuzyjskim wzbogacać nie tylko słownik nowego kultu, lecz i pojęcia. Zdarza się, że Orygenes i jego następcy w głoszeniu chrześcijaństwa, gdy mówią o sakramentach, urywają znienacka zwrotem: »Wtajemniczeni wiedzą, co chcę powiedzieć!« To jest dosłownie formułka, którą się posługują Pauzaniasz, Plutarch i Apulejusz, kiedy potrącą o jakiś przedmiot, nad którym misterye rozciągnęły monopol. »Nie bez powodu«, stwierdza Klemens Aleksandryjski (Stromat. V, 4), »środki oczyszczające w misteryach greckich zajmują pierwsze miejsce«. Oprócz chrztu post i komunia są wspólne z praktykami w Eleuzys. Przecież odkrywa autor ważną różnicę między śmiercią

---

[7]) Das antike Mysterienwesen in seinem Einfluss auf das Christentum. Göttingen 1894.

[8]) Frage der Beeinflussung des Urchristentums durch das antike Mysterienwesen. Berlin 1896.

i zmartwychwstaniem Chrystusa a bóstw w misteryach pogańskich: Dyonizosa, Kory, Attysa, Adonisa i Ozyrysa, których nigdy nie przedstawiano jako cierpiących dobrowolnie i ponoszących śmierć z własnego wyboru dla zbawienia swych wiernych.

Mojem zdaniem zanadto dzisiaj się akcentuje — widoczne zresztą odrazu — podobieństwa pomiędzy kultem misteryów eleuzyjskich a chrześcijańskim, przeocza się zaś podstawowe różnice. Autor powtarza słowa Edwina Hatcha na zakończenie, że niema serca nazwać pogańskim rytuału misteryów eleuzyjskich, ponieważ jest on wyrazem duszy tak samo pewnej w poszukiwaniu Boga, jak nasza. Trudno jednak przypuścić, żeby Klemens Aleksandryjski się mylił, przeciwstawiając n. p. misteryom Dyonizosa τὸν λόγον καὶ τοῦ λόγου τὰ μυστήρια — chrześcijańskie misterye (Protr. 119), albo żeby się minął z prawdą Firmicus Maternus, który z powodu zmartwychpowstania Dyonizosa w misteryach wyraził się: Habet ergo diabolus Christos suos (De errore prof. relig. XXIII). Zapewne autor dzieła p. t. Philosophumena, który Chrystusa nie wahał się jako Orfeusza przedstawić, jako mędrca i objawiciela świętych tajemnic (V, 3: τοῦ τὰς τελετὰς μάλιστα καὶ τὰ μυστήρια καταδείξαντος Ὀρφέως), nie utożsamiał orfiki z dyonizyjskiem wierzeniem, z którem ona mniej oczywiście ma punktów stycznych, niż logos orficki, Heraklita i Sokratesa z chrześcijańskim logosem w ew. św. Jana (1, 14; por. Iustinus Martyr Apolog. I, 46: οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες Χριστιανοί εἰσι, κἂν ἄθεοι ἐνομίσθησαν, οἷον ἐν Ἕλλησι μὲν Σωκράτης καὶ Ἡράκλειτος καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτοῖς). Patologicznym i psychopatycznym objawom kultu Dyonisosa chtonicznego wypada przeciwstawić orficką psychologię, ujętą przez Heraklita w dwa lapidarne aforyzmy (por. fr. 45 i 115 o ψυχῆς λόγος). Ale nie tutaj pora rozwijać — uczyniłem to już gdzieindziej — teoryę dusz orficką i uraniczną.

Lwów. *St. Schneider.*

Schäfer G., Die Philosophie des Heraklit von Ephesus und die moderne Heraklitforschung. Leipzig und Wien 1902, str. 139.

Autor trzyma się tej metody, że w każdym rozdziale dwu części swojej książki, długiego wstępu na 27 stronicach nie wyjmując, przytacza zdania — zwykle w dosłownem brzmieniu — całego zastępu uczonych, poczem stara się własne stanowisko określić. Jak w kalejdoskopie naprzemian wciąż przewijają się cytaty, nierzadko wypisywane per extensum, najczęstsze z prac Pfleiderera, Teichmüllera, Schustera, Lassalle'a i t. d. Łatwo pojąć, że dzieło przy takim układzie traci na przejrzystości i samodzielności. Niektóre jednak myśli i zapatrywania autora samoistniejsze spróbuję wyłowić z wielkiej powodzi przytoczeń i rozgardyasza mniemań.

Słuszny mem zdaniem i oryginalny jest sąd ogólny Schäfera o filozofii Heraklita, że zasługuje on raczej na nazwę »śmiejącego się«, niż »płaczącego« filozofa, gdyż był optymistą co do świata i życia. Tu na poparcie można było zamieścić słowa, do których autor odwołał się w dalszym toku: »Wo die Ungerechtigkeit waltet, da ist Willkür, Unordnung, Regellosigkeit, Wider-

spruch; wo aber das Gesetz und die Tochter der Zeus, die Dike, allein regiert, wie in dieser Welt, wie sollte da die Sphäre der Schuld, der Busse, der Verurtheilung und gleichsam die Richtstätte aller Verdammten sein?« (Fr. Nietzsche »Heraklit« Bd. X, S. 27).

Co do przydomka ὁ σκοτεινός, przydanego Heraklitowi już w starożytności, sądzi autor, że jego filozofia nie jest tak ciemną w swej treści, jak się wydaje; tylko styl jego i język przybiera chętnie cechę umyślnej tajemniczości. Jednak to spostrzeżenie nie jest własnością Schäfera; powinien był się powołać na Dielsa, który już przed nim orzekł: »Heraklit ist dunkel nur in der Form..., die berühmte heraklitische Dunkelheit nur den Stil angeht...« (str. 1. wyd. Herakl.). Ale się mylą zarówno Diels jak Schäfer, mniemając, że Heraklit przyznaje się sam do naśladowania ciemnego stylu wyroczni delfickiej lub sybillińskich przepowiedni (por. fr. 91 i 92 wyd. Dielsa). Heraklit bowiem nie jest za symbolicznem jedynie zaznaczaniem swych myśli, co podług niego czynił Apollo, a za przykładem tegoż wyroczni delfickiej robili Pitagorejczycy (Stob. Flor. V, 72: Ὡς γὰρ ὁ ἄναξ ὁ ἐν Δελφοῖς οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει, ἀλλὰ σημαίνει, κατὰ τὸν Ἡράκλειτον, οὕτω τῶν Πυθαγορικῶν συμβόλων καὶ τὸ φράζεσθαι ὄνοιν κρυπτόμενόν ἐστι καὶ κρύπτεσθαι νοούμενον); owszem Heraklit naśladuje przyrodę w ukrywaniu się i mówieniu prawdy (por. fr. 112 i 123), w tem właśnie, czego władca delficki nie czynił. Z drugiej zaś strony nie wypowiadał przecie H. prawdy tak, jak Sybilla, bez osłony i bez ogródek, szalejącemi usty (fr. 92: Σίβυλλα δὲ μαινομένῳ στόματι...)

Z tego, że mędrzec efezyjski wystąpił szczególnie przeciw pitagorejskiej wielowiedzy (fr 40 i 129), wysnuwać wniosek, jakoby mądrość i rozum uważał za przyrodzone właściwości, przez żadne doświadczenie i wykształcenie nie dające się nabyć, jest twierdzeniem tak śmiałem, że aż zawadza o niezrozumienie zupełne Heraklita i jego kulturalnego znaczenia. Jakimże bowiem cudem Heraklit doszedł do przekonania, że jedyną mądrością znać myśl, kierującą wszystkiem we wszystkiem (fr. 41), jeżeli nie przez naukę i wiedzę, przez doświadczanie siebie samego i przez świadome pogłębianie swej duszy (por. fr. 45 i 101)? Trafnie autor uchyla od niego wpływy egipskie, ale czy pośredniczący pomiędzy skrajnościami mitracyzm perski nie wpłynął na jego myśl niebywałą: »die begriffene Idee des Werdens, die processierende Einheit des sich Entgegengesetzten«, tej kwestyi nie powinien był wbrew Schusterowi tak lekko zbywać, tem bardziej, że pojmowanie Efezu, jako pokojowego łącznika greckich i persko-babylońskich pierwiastków dziś właśnie jest na czasie.

Bardzo dobrze wywodzi Schäfer za Pfleidererem naukę Heraklita o wiecznym ruchu i wiecznej zmianie w procesie stawania się z nauki o ogniu jako zasadzie światowej, nie zaś odwrotnie. Ale ten ogień, utożsamiony z »słowem« (λόγος) uważa błędnie za jedynego boga, ponieważ zapomina n. p. o poprzedniku we wstępie ewangelii św. Jana: »... a Słowo było u Boga«, którego następnikiem dopiero jest zdanie: »a Bogiem było Słowo«. Logos bowiem u Heraklita jest emanacyą, emisaryuszem i demiurgiem: bóstwem twórczem w usługach Zeusa—nie Zeusa, oddzielonego od świata (por. fr. 30, 32 i 108); dlatego πῦρ ἀείζωον niepodobna uważać panteistycznie za jedno z bogiem naczelnym. Gdyby autor nie wzdrygał się przed przyznaniem wpły-

wu misteryów na Heraklita, wykazanego przez Pfleiderera, to może za przykładem Lassalle'a nie mieszałby ze sobą pojęć, rzekomo równoznacznych, jak transcendentna γνώμη i immanentny λόγος, z prawem przyrody i przeznaczeniem: εἱμαρμένη.

Autor jest przekonany tak święcie o naiwnych poglądach Heraklita przyrodoznawczych, że mu odmawia »die einer späteren Zeit angehörende Ansicht« o kulistości świata, mimo że ta kulistość znaną już była jego współczesnikowi Parmenidesowi (u Dielsa fr. 8, 43). Twierdzenie przypisywane Heraklitowi przez Dyogenesa z Laerty (IX, 1, 7): ὅτι τε ὁ ἥλιός ἐστι τὸ μέγεθος ὅσος φαίνεται, byłoby istotnie skandalem, kompromitującym wysoce jego astronomiczne wiadomości, atoli pod warunkiem, że zdanie to jest autentycznem; tymczasem nie znachodzę go wcale ani wśród autentycznych ani wśród sfałszowanych fragmentów Heraklita w najnowszem wydaniu Dielsa, widocznie tedy jest więcej niż podejrzanem. Nawiasowo nadmieniam, że nie znachodzi się ono także w dawniejszem wydaniu Bywatera, którego Schäfer się trzyma.

Idąc za Teichmüllerem i Rohdem, autor odrzuca przeciw przeważającej większości badaczy i znawców Heraklita, jak: Schleiermacher, Lassalle, Zeller, Schuster, Gomperz i Pfleiderer, indywidualne w systemie jego trwanie i nieśmiertelność duszy ludzkiej po zgonie ciała; oświadcza się zaś za pojmowaniem u niego duszy każdego człowieka jako wypływu duszy świata lub cząstki ognia, do której lub do którego, znów zamieniając się w ogień, ona po życiu ziemskiem powraca. Eschatologia Heraklita opiera się jednak wbrew Schäferowi na idei misteryów. Dodać mogę do tego twierdzenia Pfleiderera, że jest to idea wspólna misteryów greckich i Mitry, zasadzająca się na powrocie dusz z nieba, dla przymusowego pokutowania na ziemi, albo dla dobrowolnego spełnienia posłannictwa. Do pierwszej ewentualności skłaniali się Pitagorejczycy, do drugiej orficy. Platon w »Fedrosie« wyznawał pierwszą teoryę nieśmiertelności duszy, następnie w »Timeuszu« przechylił się do nauki orfickiej. Proszę porównać sąd belgijskiego badacza o nieśmiertelności duszy w misteryach Mitry z sądem naszego uczonego o powrocie dusz u Platona (Cumont: Les mystères de Mithra. Paris 1902, p. 119: „Les âmes, dont la multitude infinie peuplait les habitacles du Très-Haut, descendaient ici-bas pour animer le corps de l'homme, soit qu'une amère nécessité les obligeât à choir dans ce monde matériel et corrompu, soit qu'elles s'y fussent plongées de leur propre gré pour y venir lutter contre les démons«. X. Pawlicki: Hist. filoz. gr. t. II, str. 380 i nast.: »Fedros nic nie wie o koniecznem spadaniu dusz na ziemię, lecz własnej ich winie przypisuje smutne to zdarzenie.... W Timeuszu muszą dusze zaludniać ziemię, bo tego wymaga piękność wszechświata.... Nie wstąpiła dusza do ciała dla odcierpienia kary, lecz aby spełnić posłannictwo... Ziemia zatem nie jest dla duszy miejscem wygnania, ani ciało nie jest więzieniem, dopóki ona wiernie wypełnia swą missyę...«. Heraklit zapowiadając ludziom, że czeka ich po śmierci to, o czem nawet nie marzą (fr. 27), miał niewątpliwie dogmat orficki na myśli o ponownem zstąpieniu na padół ziemski ich dusz wniebowziętych dla bojowania dalszego ze złem na świecie.

W końcu Schäfer nie mieni Heraklita z jednymi ani wyłącznym sensualistą, ani znowu z drugimi czystym intellektualistą, lecz z Teichmüllerem

zajmuje pośredniczące stanowisko: choć zmysłów nie uważa Heraklit za jedyne, wszelako zawsze za jedno prócz innych, źródło poznania. Na tem mógłbym poprzestać, gdyby nie pewna jeszcze, pozostająca do zrobienia uwaga, że autor nie jest widocznie filologiem z zawodu, gdyż jego cytaty greckie są przepełnione błędami w akcentowaniu. Gdyby nim był, to niezawodnie także wiedziałby, że jeden z pierwszych współczesnych filologów nazywa się Diels a nie pisze się Diehls, jak wielokrotnie jest cytowany w tej książce.

Lwów. *St. Schneider.*

Sternbach Leo, Analecta Laurentiana (Sonderabdruck aus der Festschrift für Theodor Gomperz, str. 393—400). Wien 1902.

Z wielkiem znawstwem i erudycyą objaśnia prof. Sternbach pewien urywek z utworu komika Filemona, który wydobył na jaw z kodeksu biblioteki medycejskiej. Siedmiowierszowy ten ustęp zawiera żałośną skargę na krótkotrwałość i nicość życia ludzkiego, kończy się zaś tęsknoty pełnem pytaniem, czy może dopiero z śmiercią zaczyna się życie naprawdę: "Αρα μὴ θανόντες τῷ ὄντι ζῶμεν μόνον; Te same wiersze w dosłownem brzmieniu znachodzą się w Antologii palatyńskiej u Palladasa, który był aleksandryjskim epigrammatykiem. Następuje u niego po tych wierszach apostrofa do mężów helleńskich, że podobnem jest życie ziemskie do snu, jeżeli żyjemy po śmierci. Autor się skłania do tego wniosku, że styl i język wbrew kodeksowi laurentyjskiemu przemawiają za Palladasem, że jemu ustęp, o którym mowa, należy przypisać, nie Filemonowi, choć również i temu ostatniemu nie obcym był pesymistyczny nastrój. Kwestyę życia po śmierci ponawia w formie pytania Palladas za Eurypidesem, którego odnośne słowa przytacza Platon (Gorg. 492 E, por. Euryp. fr. 638: τίς δ' οἶδεν, εἰ τὸ ζῆν μέν ἐστι κατθανεῖν, | τὸ κατθανεῖν δὲ ζῆν κάτω νομίζεται; fr. 833: τίς δ' οἶδεν, εἰ ζῆν τοῦθ' ὃ κέκληται θανεῖν, | τὸ ζῆν δὲ θνήσκειν ἐστί;). Przy czytaniu uczonych wywodów Szan. autora nasunęły się nam zamieszczone poniżej uwagi.

Utyskiwania i żale na życie ludzkie tudzież jego znikomość są na porządku dziennym w liryce greckiej (z prozaików zob. fr. 132 sofisty Antyfonta i Herod. VII. 46). Jedyny z liryków Pindar przezwyciężył pesymizm na rzecz wyzwolenia od zła, a Palladas widocznie go naśladował w tym względzie, jako ulubionego przez siebie poetę. Eurypides tak samo zwraca się, jak Filemon albo Palladas, do biednych śmiertelników i każe im wesoło, bez trudów i smutku, pędzić to krótkie życie (Hiket. ww. 949—954: ὦ ταλαίπωροι βροτῶν ... σμικρὸν τὸ χρῆμα τοῦ βίου· τοῦτον δὲ χρὴ | ὡς ῥᾷστα καὶ μὴ σὺν πόνοις διεκπερᾶν. Herakl. 502—505: μικρὰ μὲν τὰ τοῦ βίου, | τοῦτον δ' ὅπως ἥδιστα διαπεράσετε | ἐξ ἡμέρας ἐς νύκτα μὴ λυπούμενοι. Antiope 196: τοιόσδε θνητῶν τῶν ταλαιπώρων βίος... οὐ ζῶμεν ὡς ἥδιστα μὴ λυπούμενοι;). Tragedyopisarz przemawia po cyrenajsku (Arystyp w Memor. Xenof. II, 1, 9 powiada: ἐμαυτὸν τοίνυν ταῦτα εἰς τοὺς βουλομένους ᾗ ῥᾷστά τε καὶ ἥδιστα βιοτεύειν) i leczy nieszczęsnych śmiertelników ze smutku podobnie, jak sofista i tragedyopisarz Antyfont, nawracając ich do kultu Dyonizosa (Bakch. 280 o winie,

wynalezionem przez niego: ὃ παύει τοὺς ταλαιπώρους βροτοὺς | λύπης. Γένος Ἀντιφῶντος 5: ἐν Κορίνθῳ παρὰ τὴν ἀγορὰν οἴκημα εἰς ὑποδοχὴν ἀκροατῶν ποιήσας καὶ ἔξωθεν ἐπιγράψας ὅτι τοὺς λυπουμένους παραμυθεῖτο, εἶτα φιλοχρήματος ὢν καὶ οὐ πολλὰ ἐκ τούτου κερδαίνων τραγῳδίας ἐποίει).

O wpływie tedy pitagorejskim, orfickim albo heraklitowym, który przyznawać się zdaje Szanowny autor pod koniec swojej cennej rozprawy, działającym na Palladasa za pośrednictwem Eurypidesa, nie może być — mojem przynajmniej zdaniem — mowy wobec ich bakchickiego i hedonistycznego wyłącznie nastroju. Ani o μετεμψύχωσις, na której polega doktryna pitagorejska, ani o μετενσωμάτωσις, podstawie nauki orfickiej (trafnie autor podnosi, że u orfików σῶμα wywodzi się nie od σῆμα, jak u Pitagorejczyków, lecz owszem od σῴζειν i σῶσμα), w ogóle o palingenezie nie mówią nic przytoczone wyjątki z epigrammatów Palladasa. Heraklit zaś nie tyle naucza o nieśmiertelnem życiu duszy po śmierci, ile o umartwieniu jej za życia na rzecz duchowego pierwiastka (θυμός); a to stanowisko, zajęte również w ewangelii św. Jana, dalekie jest od rezygnacyi, agnostycyzmu i zwątpiałego pytania aleksandryjskiego poety (por. Herakl. wyd. Dielsa fr. 85: θυμῷ μάχεσθαι χαλεπὸν· ὃ τι γὰρ ἂν θέλῃ, ψυχῆς ὠνεῖται — ew. św. Jana XII, 25 w przekł. Wujka: Kto miłuje duszę swą, utraci ją; a kto nienawidzi dusze swojej na tym świecie, ten jej strzeże ku wiecznemu żywotowi). Istotnych śladów palingenezy nie znalazł Rohde ani u Eurypidesa ani w napisach nagrobkowych z czwartego wieku (Psyche wyd. 1. str. 546, 1 i 675, 1).

Lwów. *St. Schneider.*

Reich Hermann, Der Mimus, ein litterarentwickelungsgeschichtlicher Versuch. I. Bd. 1. Th. Theorie des Mimus., 2. Th. Entwickelungsgeschichte des Mimus. gr. 8° (XII u. 900 S.). Berlin 1903. Weidmann.

Jedna z tych książek, których przeczytanie odsłania zupełnie nowe horyzonty, ukazuje nieznane postacie, oświetla całą literaturę klasyczną, a przez nią i nowszą europejską, a nawet oryentalną; słowem książka, której nie można dość gorąco polecić każdemu filologowi, dbającemu rzeczywiście o znajomość starożytności. W zasadzie prawdziwy, w szczegółach konwencyonalny dogmat o szlachetnej prostocie i cichej wielkości literatury klasycznej, wobec którego dziwnie samotnie stali tacy 'nieklasyczni' autorzy, jak Herondas i Petroniusz, dostaje tło w realiźmie: bo historya mimu jest historyą starożytnego realizmu. Najrozmaitsze gatunki literackie, które z biegiem czasu wyrastały na jego gruncie, mają jedną wspólną zasadę: naśladowanie i karykaturowanie codziennego życia ze wszystkiemi jego słabostkami i ułomnościami, śmiesznostkami i pospolitościami, ze wszystkimi grzechami głównymi i powszednimi. Co niegdyś Albert Dieterich zrobił przez swego Pulcinella dla jednego typu mimicznego, tego dla wszystkich typów i motywów podjął się i po dwunastoletniej pracy dokonał młody profesor gimnazyalny z Królewca, uczeń Artura Ludwicha i Alfreda Schönego, Hermann Reich.

Jako entuzyasta i naśladowca Wilamowitza, jemu poświęcił to dzieło, które z ogromnym horyzontem cywilizacyjnym, obejmującym prawie trzy tysiące lat i trzy części świata, łączy niemniejszą łatwość wniosków i kombinacyi, śledzenia związków i dopatrywania się podobieństw nawet tam, gdzieby się ich najmniej można było spodziewać. Za daleko idzie Reich, uważając przygodny artykuł Wilamowitza o Grenfell'owskim fragmencie erotycznym, znanym od r. 1894 jako 'Skarga dziewczyny' (Des Mädchens Klage), za najdonośniejszą w badaniach historyczno-literackich pracę.

Dotychczas jedynem repertoryum notatek o mimie była rozprawa Grysara z r. 1856, rozprawa tak niedokładna, tak pełna niemetodyczności i konfuzyi, że mim miesza się w niej z pantomimem, a klasyk mimologii Filistyon uchodzi za rzymskiego autora łacińskich komedyi. Reich musiał więc zaczynać budowę od fundamentów. Od Tersytesa i Margitesa, od fallicznych demonów płodności, których wiosenne tany kryły zawiązki komedyi, przechodzi mimy lokalne Peloponezu, Beocyi, Sycylii i południowej Italii, zatrzymuje się przy cyrkowych scenach Arystofanesa i mimach Sofrona i wykazuje ich wpływ na postacie Platońskie, nie wyjmując najmędrszego z błaznów, Sokratesa. Pasterskie mimy Teokryta, mieszczańskie Herondasa, to tylko szczątki tej bogatej literatury aleksandryjskiej, której twory, śpiewane przez szansonistki były dla przerafinowanych Aleksandryjczyków za Ptolemeuszów i nie mniej zepsutych Rzymian u schyłku republiki tem, co się dziś słyszy w orfeach i teatrach rozmaitości. Charaktery Teofrasta są kopiami typów mimologicznych. Proste, często improwizowane błazeństwa przybrały artystyczną formę już u Laberyusza i Publiliusza Syrusa, aż Filistyon zbudował z nich kunsztowną, pięcioaktową fabułę, ὑπόθεσις. Punktem centralnym jego hipotez był Ardalio, którego postać nie trudno zrekonstruować choćby tylko z Marcyalisa. A w jakich sytuacyach rozwijały się jego ujmujące talenty, o tem poucza zachowany pod imieniem Filistyona 'Przyjaciel śmiechu' (Φιλογέλως). Z innych mimów, grywanych za czasów cesarstwa, znamy najlepiej Laureolusa czyli Zbójców; z mimów bizantyjskich cały szereg parodyi na nawrócenie się, chrzest, wyznanie i śmierć męczeńską Chrześcijan. Liczne notatki, które po części powyciągał już Sathas w swej historyi teatru bizantyjskiego, choć je zupełnie fałszywie tłómaczył znajdują objaśnienie dopiero przez mim. Bo to był, obok pantomimu, jedyny gatunek poezyi dramatycznej, uprawianej w Bizancyum. Stąd dostał się on na Wschód, zostawiając głębokie ślady na klasycznym dramacie indyjskim; w ojczyźnie zaś swej, po upadku Konstantynopola, sturczył się i przemienił w muzułmański ‚Karagöz'. Karagöz to wnuk *stupidi Graeci*, ze wszystkimi, nawet najnieprzyzwoitszymi, dodatkami kostyumu czy negliżu i ze wszystkimi 'kawałami' Ardaliona.

Drugi tom, który się ma ukazać w przyszłym roku, obejmie wpływ mimu na satyrę, nowellę, romans i list starożytny i nowoczesny. Nim go jednak dostaniemy, rozczytujmy się w niewyczerpanie bogatej treści tomu pierwszego.

Monachium. *T. Sinko.*

Przegląd nowszych opracowań naukowych gramatyki greckiej.

1) Brugmann Karl, Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Auf Grund des fünfbändigen Grundrisses der vergleichenden Grammatik der idg. Sprachen von K. Brugmann und B. Delbrück verfasst. I. Lieferung: Einleitung u. Lautlehre. Strassburg 1902, Trübner, stron 280.

2) Giles P., Vergleichende Grammatik der klassischen Sprachen. Ein kurzes Handbuch für Studierende der klassischen Philologie. Autorisierte deutsche Ausgabe, besorgt von Joh. Hertel. Leipzig 1896, Reisland, str. 493.

3) Riemann Othon et Goelzer Henri, Grammaire comparée du grec et du latin. Phonétique et étude des formes grecques et latines. Paris 1901. str. 540.

4) Meyer Gustav, Griechische Grammatik. 3. vermehrte Auflage. Leipzig 1896, Breitkopf & Härtel. (Bibliothek idg. Grammatiken. Bd. III.) str. 715.

5) Brugmann Karl, Griechische Grammatik (Lautlehre, Stammbildungs- u. Flexionslehre u. Syntax). 3. Aufl. München 1900, Beck (Iw. Müllera Handbuch d. klass. Alt.-Wiss. II, 1), stron 632. 12 marek.

6) Hirt Herman, Handbuch der griechischen Laut- u. Formenlehre. Eine Einführung in das sprachwissenschaftliche Studium de. Griechischen. (Sammlung idg. Lehrbücher. I. Reihe: Grammatiken. Bd. 2)s Heidelberg 1902, Carl Winter, str. 464. 8 marek.

Tak dla początkujących, jak i dla tych, którzy szukają wiadomośc więcej szczegółowych, posiadamy już dziś kilka dobrych podręczników gramatyki greckiej. Podzielić je można na trzy kategorye: podręczniki dające gramatykę najważniejszych języków indoeuropejskich, podręczniki gramatyki greckiej i łacińskiej i wreszcie podręczniki gramatyki samego tylko języka greckiego. W przeglądzie tym mówił będę tylko o opracowaniach fonetyki i morfologii greckiej; opracowania składni omówiłem już dawniej [1]).

Podręcznik pierwszej kategoryi, Brugmanna Kurze vergleichende Grammatik der idg. Sprachen, nie jest dotąd skończony. Wyszła dopiero pierwsza jego część, obejmująca wstęp i głosownię. Nie należy sądzić, że jest to tylko prosty wyciąg z wielkiej gramatyki tegoż autora. Podręcznik uwzględnił postępy, które językoznawstwo poczyniło w ciągu pię-

[1]) Eos t. VII. str. 247 nn.

ciu lat po ponownem wydaniu I. tomu wielkiej gramatyki, obejmującego głosownię (1897). A nie są to tylko postępy w szczegółach, ale i w wielu punktach postępy zasadniczej natury. Pod tym względem główną różnicę przedstawia rozdział o wymianie samogłosek (Ablaut). Brugmann, który dawniej z niedowierzaniem patrzył na teoryą dwuzgłoskowych pierwiastków czyli baz, obecnie przyjął ją i oparł na niej naukę o wymianie. Prawie równocześnie uczynił teoryą baz dwuzgłoskowych podstawą nauki o wymianie i Hirt w swym podręczniku. Wobec tego, że dwaj autorowie podręczników, należący do szkoły, która dotąd wobec tej teoryi zachowywała się nieufnie, dziś ją przyjęli, można uważać teoryą baz dwuzgłoskowych za ogólnie obecnie uznaną. Genialna książka de Saussure'a, która wyprzedziła swój czas i dlatego w pierwszych latach po ukazaniu się nie znalazła należytego uznania, dzisiaj zwycięża na całej linii. W tem wprowadzeniu obok jednozgłoskowych także i dwuzgłoskowych pierwiastków widzieć należy niewątpliwy postęp. Mnóstwo form, które dawniej opierały się wszelkiemu racyonalnemu wyjaśnieniu, tłómaczą się dziś bez trudności. Co więcej, teorya ta pozwala nam odkrywać pokrewieństwa między wyrazami i formami, których przy teoryi jednozgłoskowych pierwiastków nie podobna było się dopatrzeć. Nie chcę twierdzić, by teorya baz dwuzgłoskowych usuwała już dziś wszelkie trudności; jest w niej jeszcze wiele rzeczy niewyjaśnionych, pozostaje i przy niej wiele trudności, atoli wobec tego, że teorya ta jest nową i że dotąd niewielka tylko liczba uczonych usiłowała tłómaczyć zjawiska fonetyczne na jej podstawie, oczekiwać należy, że dalsze badania usuną trudności. — Ale także i w innych rozdziałach wykazuje krótka gramatyka Brugmanna postęp na każdym kroku. — Z języków indoeuropejskich uwzględnione są języki: staroindyjski, grecki, łaciński, języki germańskie i słowiańskie. W wielu razach przydałyby się były w książce oryentujące uwagi historyczne, tak np. przed rozdziałem o wymianie.

Książka Brugmanna nie może służyć dla początkujących. Dla nich przeznaczył swą gramatykę uczeń Brugmanna, Giles. Książka jego, należąca już do innej kategoryi podręczników, bo traktująca razem gramatykę grecką i łacińską, wyszła po angielsku 1895, w przekładzie niemieckim 1896. Zaletą jej jest obszerny wstęp, mówiący w sposób przystępny o życiu języka, o podziale języków, podający wiele wiadomości z historyi językoznawstwa i t. d. Drugą jej zaletą jest dodatek, zawierający najważniejsze wiadomości o dyalektach greckich (i italskich) i próby tych dyalektów zaczerpnięte z napisów. Gramatyka zawiera prócz fonetyki i morfologii także najważniejsze rzeczy z składni. Niejedno w niej traktowane jest atoli za krótko, nadto nie wszędzie dziś już stoi podręcznik na wysokości nauki. — Samodzielnego znaczenia naukowego książka Giles'a nie posiada; jest to tylko wyciąg z prac innych autorów. Główną jej zaletą jest jasność przedstawienia.

Gramatykę obu języków klasycznych przedstawili także dwaj uczeni francuscy, zmarły przedwcześnie Riemann i Goelzer [1]). Część jej, zawie-

[1]) O podobnej książce Henry'ego tutaj nie mówię, gdyż jestto dzieło znacznie starsze (1. wyd. 1888, 5. wyd. 1894). Zresztą nie ma ona większego znaczenia. Por. sąd o niej kolegi Rozwadowskiego Eos VIII. str. 184.

rającą składnię, omówiłem już dawniej (Eos t. VII.). Tutaj mówić będę tylko o tomie, zawierającym fonetykę i morfologią. Sąd o nim wypaść musi podobnie, jak o składni pióra tychże autorów. Jest to zestawienie rezultatów obcych, jasne i przejrzyste, ale metoda językowa autorów nie całkiem jest pewna, nie są oni na polu językowem badaczami oryginalnymi, stąd brak im niekiedy samodzielnego sądu. Zdanie moje o tej książce opieram na przestudyowaniu pewnych tylko jej partyj, nie sądzę jednakże, by ono po zbadaniu reszty uległo zmianie. Wymowa nowogrecka czyli reuchlinowska musi mieć dziś we Francyi sporo zwolenników, skoro autorowie zwalczają ją tak szeroko.

Zarys samej tylko gramatyki greckiej dają trzy podręczniki: G. Meyera, Brugmanna i Hirta. Wartość ich jest daleko wyższa niż wymienionych przed chwilą podręczników angielskiego i francuskiego. Książka Gustawa Meyera zawiera niezwykle obfity materyał, ale nowe, trzecie jej wydanie, nie całkiem stoi na wysokości dzisiejszej nauki. Autor jej uzupełniał wprawdzie skrzętnie materyał gramatyczny przy pomocy publikacyj, które wyszły od czasu ukazania się drugiego wydania jego książki, ale nie uwzględnił postępów, które uczyniły badania gramatyczne w tym okresie. Dzieło jego pod względem naukowym stoi na stanowisku drugiego wydania z r. 1886.

Podręcznik Brugmanna ukazuje się już w trzeciem wydaniu. Wydanie to różni się korzystnie od poprzednich. Autor nie tylko powiększył znacznie materyał, tak że podręcznik jego daje odpowiedź na wszystkie ważniejsze pytania z zakresu fonetyki, morfologii i składni, ale i starał się o uprzystępnienie sposobu przedstawienia, które, zwłaszcza w pierwszem wydaniu, było zbyt zwięzłem a skutkiem tego nie dosyć jasnem. Podręcznik ten ma największą samodzielną wartość naukową między istniejącemi gramatykami greckiemi [1]). Brak mu tylko wyjaśnień historycznych. W kwestyach, w których panuje różnica zdań — a jest takich, jak wiadomo, w językoznawstwie pełno — nie tylko nie daje Brugmann poglądu historycznego na rozwój kwestyi, ale nawet nie powiada, jak się dziś kwestya ta w oczach innych przedstawia; podaje on zwykle tylko zdanie własne, zdań odmiennych nie streszcza; co najwyżej cytuje, gdzie zostały wypowiedziane. O nabraniu z jego dzieła poglądu historycznego na rozwój badań w zakresie gramatyki greckiej nie ma mowy. Nie dosyć także oddziela Brg. to, co jest pewne, od tego, co niepewne.

Drugi główny zarzut dotyczy tego, co już podnosiłem przy ocenie składni Brugmanna. Tylko wyjątkowo uwzględnia Brugmann język grecki po Aleksandrze W.; cały rozwój językowy epoki hellenistycznej i cesarstwa jest tu prawie nietknięty. Zarzut ten ma jednak przy fonetyce i morfologii mniejsze znaczenie, gdyż tu interesują nas głównie starsze fazy językowe. Zresztą, jeżeli Brugmann nie uwzględnia epok późniejszych, to jest to głównie wina nie jego, lecz stanu badań: koine jest jeszcze dotąd zbyt mało opracowaną. — Niektóre partye książki Brugmanna są już dziś częściowo przestarzałe: tak rozdział o wymianie samogłosek, a w innych rozdziałach to,

[1]) Podręcznik Kuehnera-Blassa jest oczywista i dziś niezrównanym jako bogaty zbiór materyału, ale tylko jako taki.

co się wiąże z wymianą. W jego Kurze Grammatik są te rzeczy już inaczej przedstawione.

Najnowszym podręcznikiem gramatyki greckiej jest książka Hirta. Dla początkujących nadaje ona się daleko więcej niż podręcznik Brugmanna. Hirt pisze daleko przystępniej niż Brugmann, dzieło swe zaopatrzył w dobry wstęp, informujący o stosunku języka greckiego do języków pokrewnych, o życiu językowem, o alfabecie greckim i wymowie *liter* i t. d. Daje też wszędzie niezbędne dla początkujących wiadomości historyczne, których brak u Brugmanna, a w razie różnicy zdań przedstawia, jak kwestya dziś stoi. W sprawie wymiany samogłosek (Ablaut) stoi H. na tem samem stanowisku, co i Brugmann w swej Kurze Grammatik: aprobuje teoryą dwuzgłoskowych pierwiastków. Przyjmuje też znaną hipotezę Streitberga, tyczącą się przedłużenia (Dehnung). W tej partyi zarzucićby mu tylko można, że zbyt pohopnie wprowadza do podręcznika, przeznaczonego przedewszystkiem dla początkujących, rezultaty własnych badań nad akcentem i wymianą w prajęzyku, bardzo często niepewne. Na uznanie zasługuje samodzielność naukowa autora. Hirt w wielu razach odstępuje od Brugmanna, odrzucając jego niepewne hipotezy. Tak np. odrzuca długie sonanty (długie r̥, l̥ i t. d.), odrzuca też Brugmannowskie r̥r, l̥l itp. — Wielką zaletą jest praktyczny układ książki. W morfologii np. słusznie zarzucił H. przy deklinacyi dotychczasowy zwyczaj omawiania przy każdym przypadku wszystkich tematów; H. traktuje każdą kategoryą tematów osobno, więc najpierw tematy na *a*, potem na *o*, potem t. z. 3. deklinacyą. — Natomiast niezbyt praktycznem jest w fonetyce konsekwentne oddzielenie wewnętrznych czyli samoistnych zmian dźwięków od zmian kombinacyjnych *(spontaner* i *kombinatorischer Lautwandel*). Prowadzi to do licznych powtarzań i rozrywa rzeczy ściśle do siebie należące. — W całości podręcznik Hirta jest bardzo dobrem opracowaniem gramatyki greckiej na tle historyczno-porównawczem i z istniejących dziś podręczników jest dla początkujących najprzystępniejszym. (Składni nie zawiera). W następnem wydaniu autor zapewne przedstawi nieco szerzej niejedno, co w obecnem przedstawionem jest jeszcze zbyt krótko, i usunie niejedno przypuszczenie zanadto hipotetyczne lub mylne.

Parę uwag dotyczących szczegółów. Niejasnem jest, jak pogodzić objaśnienie przedłużenia w ὄδωδα i i. podane na str. 98 n. z objaśnieniem na str. 101. Raz słyszymy, że pierwotną formą było ὤδα, drugi raz, że ω jest przedłużeniem rytmicznem dla uniknięcia następstwa trzech krótkich zgłosek. Z błędów sprostować należy: ἄγχω (str. 146) ma *n* palatalne, nie welarne. Zamiast ὄειρω (str. 81) czytać należy ὄέρω.

Lwów. *St. Witkowski.*

Hadaczek Karl, Der Ohrschmuck der Griechen und Etrusker (Abhandlungen des archäol.-epigraph. Seminars der Universität Wien. N. F. 1. Heft). Wien 1903.

1) Obfity materyał, jaki z podziwu godną cierpliwością autor wciągnął do swego studyum, odkrywa nam jedną z gałęzi przemysłu artystycznego

starożytnych. Grecki wyrób zausznic wykazuje nie tylko wielką pomysłowość w tworzeniu nowych form, ale nawet pewną zależność od sztuki wielkiej. Postęp w przemyśle jubilerskim szedł z łatwymi warunkami zbytu. Ale bo też szersze niż w naszych czasach było zapotrzebowanie biżuteryj. Wchodziły one bowiem nie tylko w inwentarz tualetowy kobiet greckich, które lubiły się stroić, ale i posągów bogiń, którym można było zrobić przyjemność ofiarowaniem anatemu w precyozach, wreszcie zwyczaj pogrzebowy nakazywał dawać zmarłym do grobu, co za życia było im miłe — i te wyposażenia bywały tak luxusowe, że państwo je czasem ograniczać musiało.

Początek użycia zausznic jako ozdoby ciała bardzo wczesny, z nastaniem kruszców złoto staje się właściwym ich metalem, który rzadko tylko zastępuje srebro lub bronz. Na ziemiach greckich przedhistoryczne wykopaliska stwierdzają użycie zausznic. Piękne formy koszyczka, spiralu i czółenka zachowała druga warstwa w Troi. Na stałym lądzie, gdzie natrafiono na kulturę mykeńską, rzadsze ich okazy i w skromniejszych formach pierścienia z końcami spiralnymi, a na Cyprze czasy późno-mykeńskie i pomykeńskie mają spirale z wisiorkami.

Z nastaniem epoki historycznej widzimy przeważający kształt spiralu. W Eleusis wyłania się postać półksiężyca płaskiego, którego powierzchnię pola i rządki perełek dzielą w geometryczne linie. To czas IX. i VIII. w. przed Chr., odpowiadający wazom Dipylonu. Typ ten nie ogranicza się do Eleusis, ale przyjmuje się w całej Attyce i Beocyi.

W w. VII. i VI. przed Chr. nowe typy stwarza sztuka jońska. Tu najpierw pojawia się okrągła, rozetkami ozdobiona tarczka, która na pomnikach VI.—IV. w. występuje z wisiorkami. Często same wisiorki podają typ w skróceniu. W tych wisiorkach ciągłe zmiany i postęp. Od motywów geometrycznych, a więc kółeczek, guziczków, pyramid, idzie rozwój do tworów kwiatowych i głów zwierzęcych, wreszcie w IV. w. pojawia się głowa kobieca. Robota staje się coraz delikatniejsza i w deseniu coraz rozmaitsza. Po czysto linearnych wzorach przychodzą trójkąty, romby, rzuty faliste i litery s, a od końca V. w. palmetty. — W Jonii także bierze początek forma pierścienia z dolutowaną pyramidką. Najstarsze przykłady znaleziono w Sycylii razem z wazami korynckiemi wieku VII. i VI., powtarzają się na monetach syrakuzańskich VI. i V. wieku, pojawiają się na terrakotach sycylijskich i wazach attyckich. Typ ten powstał pod wpływem assyryjskim, egipskie wzory dodały mu w miejsce geometrycznych motywów kwiat lotosu. — Trzeci typ jońskiego pochodzenia, bardzo wzięty w całej Grecyi, jest wypukły półksiężyc lub czółno. W Jonii poświadczony zabytkami VII. i VI. wieku, ale znany na całym Wschodzie. Podlega stopniowemu rozwojowi. Najpierw końce zachodzą na siebie, potem jeden koniec drucika wchodzi w drugi zakończony dekoracyjnie kulką, pyramidą kulek lub głową zwierzęcą. Wyjątkowo (Cypr) ma płytkę, na której widnieje postać kobieca, może pod wpływem podobnych wieszadełek fenickich.

Te starsze epoki naprowadzają na Homera i na pytanie, o ile też w opisach Homerowych dadzą się odszukać omówione na zabytkach formy. O zausznicach jest u Homera tylko dwa razy wzmianka, — w obu razach formułkowo ἕρματα τριγλήνα μορόεντα. Raz (Il. 14. 182) stroi się w nie Hera,

drugim razem (Od. 18, 297) wchodzą w skład ἀγλαὰ δῶρα zalotników Penelopy. Z tak skąpych wzmianek trudno wnosić o kształcie, ale przymiotnikowe określenia pozwalają domyślać się ornamentu i techniki. Τρίγληνα może wskazywać na ornament o motywie oka, nie obcym przemysłowi greckiemu VII. i VI. wieku, zaś μορόεντα napomykałoby robotę filigranową, w której zbite kuleczki złota sprawiałyby podobieństwo do jagód ożyny (ostrężyny, μόρον). To w każdym razie pewniejsze domysły niż domysł, że owe zausznice miały kształt pierścienia w kombinacyi pyramidek, mimo że ten kształt odpowiadałby rzeczywiście bogatym i pięknym formom, jakie musiały mieć Homerowe zausznice, skoro poeta o nich mówi: χάρις δὲ ἀπελάμπετο πολλή. A już najmniej pewności ma domysł, że owe wiersze w VI. w. zostały wtrącone, choćby nawet największa była pewność, że za Pizystrata ten tylko typ istniał — a tej pewności nie ma. — Za to prawdopodobniejsze jest zdanie, że w ἀνθεμ' ὀρειχάλκου χρυσοῦ τε τιμήεντος hymnu na Afrodytę (IV., nie VI!) były bogatsze niż Helbig przyjmuje formy pierścienia z dolutowanym kwiatem, — przy wielkich rozmiarach statuy i odpowiednich do niej kolczykach mogły rzeczywiście kruszce tak być użyte, że złoto dekoracyjną tylko część stanowiło.

W epoce klasycznej zwycięsko zapanowuje okrągła tarczka z wisiorkami, w których wielka wytwarza się rozmaitość. Obok spiralnych utrzymują się pyramidkowe, z czasem pyramidka przybiera kształt odwrócony, od IV. w. otaczają ją łańcuszki, przyczem i tarczkę zdobi nieraz rozetka lub nawet główka niewieścia. Wciska się czasem i człon pośredni (gołąbek, Eros), a łańcuszki otrzymują zdobne zakończenia, nawet figuralne. Równocześnie z pyramidkowymi wisiorkami były w użyciu naczyńkowe, wazę jako wisiorek widzimy często na monetach syrakuzańskich. W przedstawieniu częste skrócenie (bez tarczki), by bogate formy wisiorka pokazać. Te zausznice z naczyńkami utrzymują się długo, w epoce helenistycznej w miejsce tarczki przychodzi osada dla drogich kamieni. Na południowo-italskich wazach są tarczki z trzema równymi łańcuszkami. — Wreszcie skombinowanie typu tarczkowego z wisiorkami z typem półksiężycowym z wieszadełkami wytwarza w IV. w. najkunsztowniejsze formy, napotykane na Krecie, w Peloponezie, Lokris i połud. Rossyi.

Z IV. w. staje się figuralne wieszadełko, czy na tarczce czy wprost na haczyku, modą. Z wielkiej sztuki płyną tu wzory bardzo często. Pojawia się więc Nike, Syrena, Pegaz, Artemis galopująca na jeleniu, Menada w orgiastycznym ruchu, tancerka, a nadewszystko Eros w najrozmaitszych czynnościach. Znajdą się dalej i ptaki, jak gołębie, gęsi, łabędzie, paw, wyjątkowo winogrona. — Nie wychodzą w epoce klasycznej z użycia i pierścieniowe kolczyki z tym waryantem, że jeden koniec przechodzi w postać zwierzęcia, w którą kryje się połączenie z drugim końcem. Zwierzęciem takiem bywa lew, koziorożec, gryf, baran, tygrys, delfin, kogut, pies, a od IV. w. spótyka się i ludzkie motywy, jak głowę Menady, negra. Figury te, z początku tylko naznaczone, coraz bardziej się usamodzielniają, dają się widzieć półfigury (koziorożec, psy, sfinxy), wreszcie całe figury (gołąb, sfinx, mrówka). Wszystkie jednak przechodzi i w tym typie Eros. — Nie zanikają wreszcie i skromne formy pierścienia, same lub z wisiorkami, gdzie do znanych motywów przychodzi jeszcze maczuga Herkulesa.

Takie bogactwo form w zausznicach wykazują zabytki. Twórczość ta jednak znachodzi koniec. Otwarcie Wschodu przez Aleksandra W. i napływ drogich kamieni do Grecyi zwraca gust ku drogocennym kruszcom, a odwodzi uwagę od formy, skutkiem czego pomysłowość w tworzeniu nowych form traci dawny impuls.

Pokrewny obraz dają zabytki Etruryi w dziedzinie zausznic. Stwierdzają one charakter Etrusków, jaki wytworzyć sobie można z innych pomników. Umysłowość dość bierna, zwolna rozwijająca własną działalność, wreszcie poddająca się silniejszym wpływom obcym. Znajdą się tu z jednej strony formy zausznic, może skądinąd zapożyczone, ale samodzielnie rozwinięte, z drugiej strony czysto greckie, drogą importu z obcych fabryk przejęte. Z pierwszych wymienić trzeba spirale, które nie ulegają przeistoczeniom jak w Grecyi, ale wnet znikają. Za to pięknie rozwija się t. zw. orecchino a baule: blaszka złota zwinięta w półcylinder i od strony widza piękną robotą przyozdobiona, przypominająca koszyczkowe typy trojańskie. Później zjawia się półksiężycowy pierścień wypukły z nasadzanemi kuleczkami złota lub zwykła obrączka z takiemi kuleczkami. I tu nie trudno dopatrzeć się podobieństwa do greckich zausznic, ale rozwój pierścienia w tarczkę i układ części składowych samodzielny. Są dalej pierścienie czółenkowo się rozszerzające z delikatną ozdobą filigranową. W innych formach pierścieniowych jeden koniec grubieje lub kończy go nasadzona perła lub wreszcie wolno zwisająca obrączka, często z wazą w środku. Z wzmagającym się wpływem greckim w Etruryi upiększają się barokowo te miejscowe formy na sposób mieszany, etruski i grecki, wreszcie greckie wyroby odnoszą całkowite zwycięstwo. Od II. w. przed Chrystusem o przemyśle biżuteryjnym krajowym w Etruryi głucho.

Widzimy, że tło, na którem autor rozwinął rzecz o zausznicach, rozciąga się terytoryalnie daleko. W ślad za napotykanemi formami wyszedł poza ziemie greckie: w tem właśnie jedna z najlepszych stron pracy.

Praca dra Hadaczka, pomieszczona w rozprawach Seminaryum archeologiczno-epigraficznego uniwersytetu wiedeńskiego, rozpoczyna nową ich seryę, których pierwsza, zamknięta przed laty, objęła 13 tomów. Początek dobry niech będzie dla nowej redakcyi (Bormann-Reisch) pomyślną wróżbą, że uda się jej wskrzesić tradycyę dawnych ‚Abhandlungen'.

Lwów. *W. Śmiałek.*

Hadaczek Karl; Die Fibel des Odysseus, Helikes und Kalykes. (Sonderabdruck aus den Jahresheften des österreichischen archäologischen Institutes. Band VI 108—122).

Do spięcia Homerowego πέπλος i χλαῖνα potrzebowano fibuły, która końce sukni na piersiach czy na ramieniu przytrzymywała. Jak wyglądała taka sprzączka? Dokładny jej opis znajdujemy u Homera Od. 19. 225 n. Autor stara się znaleźć jej odpowiednik w zabytkach. W tym celu sięga do powstania fibuły i do pierwszych jej kształtów. Rozróżnić tu trzeba pierwotną szpilkę, która już w trojańskich i mykeńskich wykopaliskach często się po-

jawia i w czasach historycznych pozostaje, — i właściwą fibułę, która też występuje przy końcu doby mykeńskiej i odtąd utrzymuje się stale aż do V. wieku, poczem zwolna na ziemi greckiej i etruskiej ustępuje miejsca agrafom i guzikom. Szpilka w spinaniu była niewygodna, mogła łatwo wyślizgnąć się, mogła uszkodzić suknię, wreszcie łatwo można było się o nią skaleczyć. To naprowadziło na stworzenie pochewki, w którąby można ująć koniec szpilki, i to był krok do powstania fibuły. Ojczyzną jej, zdaniem autora, wbrew twierdzeniom takich uczonych jak Furtwängler, była Grecya, skąd dostała się na Północ i Zachód. Wytworzyły się dwa rodzaje fibuł: płytkowe i łuczkowe. Tak płytkę jak łuczek zdobiono najpierw figurami geometrycznemi a następnie zwierzęcemi, jak głową zwierząt, małymi ptaszkami, w końcu VIII w. przed Chr. pokazuje się koń, to grupy zwierząt, człowiek na koniu, wojownicy konni, wreszcie w późniejszej fazie sfinx albo lew wypełniają grzbiet fibuły.

Któremu z tych dwóch typów odpowiada opis Homerowy? Fibułę Odysseusa zdobiła grupa: pies przedniemi łapami dopadł jelonka i gryzł go dusząc, — ten przebierał nogami pragnąc wyzwolić się z pazurów i zębów przeciwnika. Scena wysoce dramatyczna udała stę artyście, bo właśnie najbardziej podziwiano tę żywość akcyi: τὸ δὲ θαυμάζεσκον ἅπαντες, | ὡς οἱ χρύσεοι ἐόντες ὁ μὲν λάε νεβρὸν ἀπάγχων. | αὐτὰρ ὁ ἐκφυγέειν μεμαὼς ἤσπαιρε πόδεσσιν. Walki zwierząt znajdują się na pomnikach 8—6 w. przed Chr. W miejsce lwa lub pantery pies na stałym lądzie również nie obcy tej epoce, o ile nie dotknięta była jeszcze wpływami Wschodu. Ale czy typowi łukowemu dać pierwszeństwo, jak to czyni autor, to inne pytanie. Perone ma dwie pochewki (αὐλοῖσιν διδύμοισι) a więc dwie szpile, zatem i dla grzbietu fibuły przyjąć trzeba pewną szerokość. Jest nadto w opisie homerowym jeden szczegół, którego pominąć nie można. Owa scena przedstawiona była πάροιθε — czego? Gdyby grupa stanowiła sam grzbiet, poeta nie byłby tego określił wyrazem πάροιθε. Ma widocznie na myśli jakiś podkład dla owej sceny, przypuszczałbym: płytkę, na której podziwiana dekoracya widniała. Za łukowem ugrupowaniem nie przemawia γναμπτή, gdyż w znanym wierszu Iliady (18. 401) γναμπτὰς nie należy do πόρπας, ale do ἕλικας przy których jest rzeczywiście zrozumiałe, jak nie mniej zrozumiałem jest εὔγναμπτος przy κληῖς, haczyku czy kanaliku chwytającym szpilę. Owe κληῖδες mogły się psuć. Trzeba więc było mieć w zapasie wiele fibuł. Czy prezent Antinoosa dla Penelopy liczy się z tym faktem? Możeby taka myśl zaopatrzenia narzeczonej za mało była poetycka. Ofiarowanie dwunastu περόναι odnosi Studniczka do jednego upięcia sukni, autor sądzi, że otwarta strona nie potrzebowała być tak spinaną, — że zachodzenie rąbków sukni na siebie i pas wystarczał do osłony ciała z tej strony. W kobiecym stroju musiała perone odgrywać większą rolę, jeżeli ofiarują ją i boginiom, jeżeli w myty weszła i nawet z zarządzeniami prawnemi się spotkała. Przyznaję, że scena mogła być oddana w pełnej rzeźbie, choć aluzyi do tego nie szukałbym w cytowanem ἄγαλμα (ma być τ 257 a nie ε 256!), które u Homera ma jeszcze ogólniejsze znaczenie ozdobności (6. 300 tak nazwany naszyjnik ἴσθμιον). W południowej Rosyi znaleziono okrągłe złote spinki, zdobione w postać leżącego zwierzęcia, stosownie do formy okrągłej spinki zwiniętego. Części ciała zwierzęcia uwydatnia w reliewie niebieska masa. Kieseritzky, który w sprawozdaniu o wykopaliskach południowo-rosyjskich z r. 1902 (Archäolog. Anz. 1903. 2) o tem donosi, sądzi, że ten rodzaj

i sposób ornamentowania, znany dawno z wykopalisk w Syberyi, dostał się do wschodnich krańców Europy w 6. wieku z Babilonu. Pokrewny temu ornament nowej perone, wykonany w tymsamym kruszcu, co i tło, wymaga tem więcej plastycznego uwydatnienia. — Udało się autorowi znaleźć związek fibuł z łańcuchami i tak ułatwić wyjaśnienie Homerowych ἕλικες i χάλυκες, wobec których komentatorowie starożytni i nowsi byli bezradni. Zabytki wykazują na piersiach łańcuchy, których końce kryją się pod fibułami. W grobach tej samej epoki są fibuły, których szpile obwieszone bywają kółeczkami i spiralami, — otóż te prawdopodobnie służyły do przytrzymywania łańcuchów napierśnych. Tak miejsce Iliady i hymnu Homerowego na Afrodytę, gdzie wspomniane są wszystkie te ozdoby, stają się jasne. Łańcuchy (ὅρμοι) na zakładce peplosu przyczepione są końcami po obu stronach piersi na fibułach i obwieszone wieszadełkami spiralnemi (ἕλικες) i wegetabilicznemi (χάλυκες). Gdy Afrodyta ma zdjąć peplos, rozpina się sprzączka i zdejmuje tem samem ozdoby napierśne, które po usunięciu fibuł utrzymać się nie mogły.

Badania Dra Hadaczka prócz rozjaśnienia tej dość zawiłej kwestyi u Homera nawiązują starą kulturę Grecyi z kulturą północnych okolic półwyspu Bałkańskiego i środkowej Europy i w tem leży poważne ich znaczenie.

Lwów. *Wincenty Śmiałek.*

Döring A., Eine Frühlingsreise in Griechenland. Frankfurt a. M., Neuer Frankfurter Verlag, 1903. stron 199, z 8 światłodrukami.

Autor, profesor filozofii w uniwersytecie berlińskim i emerytowany dyrektor gimnazyalny, opisuje tu podróż do Grecyi, Troi i Konstantynopola, którą odbył w marcu, kwietniu i maju 1900. Kto nie żąda od opisu podróży głębokich i subtelnych spostrzeżeń ani wytwornej formy opowiadania, ten odłoży książkę Döringa po przeczytaniu z zadowoleniem. Autor jej jest z wykształcenia filologiem klasycznym, dawny świat grecki kocha szczerze i głęboko. Podróżuje po Grecyi nie dla jakiegoś specyalnego interesu naukowego, lecz by poznać kraj, jego głośne w starożytności miejsca i zabytki. Ale nie tylko starożytność go zajmuje: umie on obserwować także dzisiejszych ludzi i dzisiejsze stosunki: opisuje, jak się dzisiejsza ludność żywi, jak uprawia rolę, jak się zabawia, jakie wykazuje zalety i wady charakteru. Przykrości i uciążliwości, nieodłączne od podróży po kraju tak pozbawionym kolei i tak trudne przedstawiającym warunki umieszczenia i wyżywienia, autor znosi i opisuje z dobrodusznym humorem i pogodą. A nie cofał się przed trudami i przykrościami: podróżował nie tylko utartymi szlakami, nie tylko brał udział w podróżach urządzanych przez Dörpfelda po Peloponezie, po wyspach archipelagu i do Troi, ale puszczał się i sam w strony, w które rzadko kto dziś dociera. Poznał wśród trudnych warunków całą wschodnią połowę Grecyi środkowej, a więc Beocyą i krainy przyległe: był w Tebach, Thespiai (Eremokastro), w Plateach i Leuktrach, dotarł na Helikon i do źródła Hippokreny, zwiedził dolinę Muz pod Helikonem, przez nowożytną Liwadyą dojechał do Orchomenos, Cheronei, Elatei, do portu Molo, do Termopyl

i Lamii i parowcem na tessalski port Wolo powrócił do Aten. Jak te okolice są mało uczęszczane, widać stąd, że z Niemców mieszkających dzisiaj w Atenach nikt nie zna Helikonu ani Hippokreny. Z tego też względu książka Döringa przynosi pożądane uzupełnienie Bädekera dla tych licznych podróżujących po Grecyi, którzy Grecyi środkowej nie mogli poznać z autopsy. Autor mimo swój podeszły wiek nie cofał się przed wdzieraniem się na szczyty gór ani innemi trudnościami i niewygodami. Recenzent odbywał z nim razem podróże Dörpfeldowskie w owym roku i pamięta dotąd, jak w Messenie Döring wśród największego skwaru południa wybrał się na szczyt góry Itome, na który nie mieli ochoty drapać się daleko młodsi od niego uczestnicy podróży.

Wrażenia swoje notował tak szczegółowo, że nieraz aż zadziwia, kiedy znalazł czas na pisanie albo jak mu się chciało zmęczonemu zamiast wypoczynku prowadzić pamiętnik podróżny. Autor był nauczycielem Dörpfelda i w podróżach znajdował się zawsze blizko niego; dzięki temu w wielu rzeczach jest lepiej poinformowany niż inni uczestnicy podróży. Opisując rzeczy widziane umie autor zawsze wybrać to, co istotne i ważne, a recenzent może stwierdzić, że opisy Döringa są zawsze zgodne z rzeczywistością i wierne. W książce jego znajdzie się niejeden ciekawy szczegół, niejedna przydatna wiadomość. Jak np. formy beockie żyją jeszcze nieraz dotąd w ustach ludu, poucza zanotowany przez autora wyraz »tragudia« (= tragodia). Ktoby pragnął dowiedzieć się jakie koleje przechodził Dörpfeld, nim osiadł w Atenach dla badań archeologicznych, tego odesłać można do naszej książki.

Z drobnych szczegółów: zdziwiło mnie, że znakomita czarna kawa grecka nie znalazła uznania w oczach autora. Autor wracał z Grecyi drogą na Rumunią. Kiedy płacił za bilet z Konstantynopola do Berlina urzędnikowi rumuńskiemu 99 marek 50 fenigów, ucieszył się, spotykając ścisłość niemiecką. Obawiam się, że ta ścisłość była tylko rzekomą i ustanowienie takiej ceny biletu, zamiast 100 marek, ma na celu zachęcać Niemców do wracania z Konstantynopola liniami rumuńskiemi. Przemawia za tem opowiedziane zaraz niżej przez autora obliczanie kursu marek przez urzędy rumuńskie.

Szkoda, że książka Döringa nie jest zaopatrzona w mapę Grecyi; mapa taka powinna mojem zdaniem być dodaną do każdego opisu podróży.

Zakopane. *Stan. Witkowski.*

Dr. Witwicki Władysław, Teorye woli u Arystotelesa. Rozbiór logiczny dwóch rozdziałów IV. księgi Etyki Nikom. (Sprawozdanie dyrektora c. k. IV. gimnazyum we Lwowie za rok szkolny 1903. We Lwowie. Nakładem funduszu naukowego. 1903. Także osobna odbitka nakładem autora). Str. 26.

U nas, gdzie studya filozoficzne należą do rzadszych zjawisk a pracowników na tem polu prawie na palcach policzyćby można, każda praca z zakresu filozofii jest bardzo miłem i pocieszającem zjawiskiem, a każdy nowy współpracownik zasługuje na szczere i rzetelne uznanie, zwłaszcza, jeżeli praca jego dotyczy tak ważnego problemu, jak teorya woli, i filozofa tej miary, jak

Arystoteles, »któremu się kłaniały wieki całe — a ja dodam: i kłaniać się jeszcze będą — którego pojęciami i dziś operuje filozofia« (str. 25). Autor w krótkim wstępie stawia kwestyę jasno w następujący sposób. Wola jest objawem psychicznym. Zadaniem nauki, w tym wypadku psychologii, jest zjawiska psychiczne opisać, uporządkować, »stany złożone rozłożyć na elementy, elementy te wyszukać i ustalić.«

»Do dziś zgodzono się, że elementami takimi są wrażenia i uczucia — wobec tego, że Herbartowska teorya uczuć nie dała się utrzymać a Jamesa Langego również się nie przyjęła powszechnie — zdania różnią się jeszcze co do przekonań czyli sądów i objawów woli czyli postanowień. Jedni badacze chcą je uważać za nierozkładalne, proste zjawiska, za elementy psychiczne, i ta teorya nosi nazwę idyogenetycznej — drudzy pragną przedstawić je jako kombinacye lub szczególniejsze odmiany innych zjawisk duchowych prostych i ci są zwolennikami allogenetycznej teoryi.« (str. 4).

Sprawa ta do dziś aktualna była rozstrząsaną w Akademii Platońskiej i w Lyceum a ślady tych rozstrząsań przekazał Arystoteles w III. księdze Etyki Nikomachejskiej w rozdziale 4. Jeżeli tu naprzód zaznaczę, że Arystoteles jest zwolennikiem teoryi allogenetycznej, to przez to chcę z góry określić stosunek autora do Arystotelesa, jakoteż podać ogólną treść rozprawy. Będzie ona od początku do końca, jak się łatwo domyśleć można, jednym szeregiem pojedynków sylogistycznych autora z Arystotelesem zakończonych prawie zawsze pozorną klęską Arystotelesa a świetnem zwycięstwem autora. Tak mu się przynajmniej zdaje. Ale nie uprzedzajmy wypadków. Objawem, wyrazem woli, u Arystotelesa jest προαίρεσις. Autor tłumaczy to pojęcie przez »postanowienie«. I my zgodzić się na to musimy, ale tylko dlatego, że nie mamy na to pojęcie trafniejszego wyrazu, zaznaczamy jednak, że jak niemieckie Vorsatz (Garve, Rieckher) lub Entschluss (Kirchmann), francuskie la résolution (Chaignet dodaje: »ou le choix«), tak polskie »postanowienie« nie oddaje dokładnie greckiego προαίρεσις, w którem oprócz postanowienia tkwi nadto pojęcie wybierania, wyboru, »premedytacyi«, o czem Arystoteles w ciągu rozstrząsania wspomina Eth. Nic. 3, 4, 1112 a 16: ὑποσημαίνειν δ' ἔοικεν καὶ τοὔνομα (scil. προαιρέσεως) ὡς ὂν πρὸ ἑτέρων αἱρετόν.

Po ogólnikowem ustaleniu zakresu pojęcia προαίρεσις przystępuje Arystoteles do zbijania teoryi allogenetycznej temi słowy: 3, 4, 1111 b 10 οἱ δὲ λέγοντες αὐτὴν (scil. τὴν προαίρεσιν) ἐπιθυμίαν ἢ θυμὸν ἢ βούλησιν ἢ τινα δόξαν, οὐκ ἔοικασιν ὀρθῶς λέγειν. Autor domyśla się, że Arystoteles ten szereg poglądów allogenetycznych porządkuje w ten sposób, »że naprzód wymienia przekonania najdalsze od prawdy, a potem z kolei coraz to prawdopodobniejsze poglądy wylicza, zostawiając na sam koniec teoryę, która usiłuje sprowadzić postanowienia do sądów, teoryę, która mu najwięcej trudności nastręcza przy zwalczaniu i której« — zdaniem autora — »nie zdołał w zupełności obalić, jakkolwiek przypuszczał, że to uczynił, teoryę, która tkwi, mimo wszystko, w jego własnem określeniu postanowienia«. Otóż cały ten domysł autora uważam za chybiony, bo pogląd fałszywy, choćby nie wiem jak zbliżał się do prawdy, nie przestaje mimo to być fałszywym. Jeżeli wogóle czego domyślać się wolno, to sądzę, że Arystoteles rozpoczyna dyskusyę od podmiotu, bo każde postanowienie czy pożądanie wychodzi od podmiotu i skierowane jest na jakiś przedmiot i ten tok myśli i dowodów rozwija się sam przez się

w rozprawie Arystotelesa. Naprzód wyjaśnia, które to istoty postanawiają, a które pożądają, a potem wykazuje różnice ze względu na przedmiot.

Naprzód tedy bierze pierwsze twierdzenie któregoś allogenetysty: Postanowienie jest pożądaniem. W jakim celu autor to twierdzenie tak rozwija: »Niektóre pożądania są postanowieniami i wszystkie postanowienia są pożądaniami«, trudno odgadnąć. Tu przecież ten sąd nic więcej nie orzeka, tylko identyfikuje jedno pojęcie z drugiem, jak n. p. »Trójkąt jest figurą geometryczną ograniczoną trzema bokami«, tak że może być wprost odwrócony: Pożądanie jest postanowieniem. Arystoteles zbija to twierdzenie w dwóch dowodach. Dowód pierwszy: οὐ γὰρ κοινὸν ἡ προαίρεσις καὶ τῶν ἀλόγων, ἐπιθυμία δὲ καὶ θυμός, t. zn.: »postanowienie bowiem nie jest wspólną cechą i istot bezrozumnych, a pożądanie i afekt jest wspólną cechą«. Żeby ten dowód, który dla uczniów Arystotelesa biegłych w syllogistyce był zapewne zupełnie zrozumiały, dla nas uprzystępnić, uważam za stosowne przypomnieć: 1. że Arystoteles pożądanie — ἐπιθυμία — przyznaje wszystkim istotom zmysłowym (De somno et vig. 1,454 b 31 οἷς αἴσθησις ὑπάρχει, καὶ ἐπιθυμία; por. de anima 3. 11, 434 a 3), 2 że Arystoteles dzieli istoty zmysłowe na: a) rozumne, τὰ λόγον ἔχοντα, b) bezrozumne, τὰ ἄλογα, podział zresztą dotąd na szczęście niezapomniany. Wyrysujmy zatem koło, w którem mieściłyby się wszystkie istoty zmysłowe = pożądające i poprowadźmy w niem cięciwę AB (fig. 1. na osob. tablicy), dzielącą je na dwa odcinki tak, by w jednym odcinku dały się umieścić istoty rozumne, w drugim bezrozumne.

Pojęcia »istoty rozumne« i »istoty bezrozumne« są sprzeczne (notiones contradictoriae), wykluczające się nawzajem, a razem wzięte wypełniają w całości zakres pojęcia »istot zmysłowych czyli pożądających«. Otóż bez układania nawet formalnego syllogizmu możemy tu utworzyć sąd szczegółowy przeczący: »Niektóre istoty zmysłowe czyli pożądające nie są postanawiającemi, mianowicie bezrozumne«, który będzie prawdziwy nawet w tym razie, jeżeli się w dalszej dyskusyi okaże, że żadna istota pożądająca nie jest postanawiającą, bo jeżeli sąd ogólny jest prawdziwy, to i szczegółowy prawdziwym być musi. Powtóre ze stosunku wzajemnego tych pojęć wynika niezbicie, że ani pożądanie nie jest postanowieniem, ani postanowienie pożądaniem, bo pożądanie jest cechą wspólną, rodzajową (τὸ κοινόν), postanowienie zaś cechą czyli różnicą gatunkową (διαφορὰ εἰδοποιός, differentia specifica), a nigdy te cechy nie mogą być identyczne, boby w takim razie nie było podstawy do tworzenia gatunku. Weźmy przykład bliższy, konkretniejszy, n. p »ssaki« (rodzaj) i »gryzonie« (gatunek): Niektóre ssaki nie są gryzoniami; niektóre ssaki są gryzoniami; wszystkie gryzonie są ssakami. Z ostatniego sądu przecież nie wynika wcale, żeby cecha gryzoniów, mająca wyraz w szczególnem uzębieniu, była identyczną z cechą ssaków, czyli krótko, żeby »gryzienie« było »ssaniem«; przeciwnie ani »gryzienie« nie jest »ssaniem«, ani »ssanie« »gryzieniem«.

Ale autor, aby zbić argumenty Arystotelesa, wstępuje na ślizkie pole syllogistyki, po którem niestety bardzo niepewnie stąpa, nie umiejąc ani syllogizmu prawidłowo ułożyć, ani grafieznie go przedstawić bez zarzutu, ani z wyniku wysnuć odpowiedniego wniosku: Ustawia wprawdzie prawidłowo obie przesłanki (str. 7): 1. Żadne stworzenie bezrozumne nie postanawia. 2. Wszystkie stworzenia bezrozumne (a przynajmniej niektóre — ten dodatek

autora niepotrzebny) doznają pożądań (afektów). Lecz wynik: »3. przeto żadne pożądanie nie jest postanowieniem« tworzy z własnej fantazyi fałszywy, aby potem dowieść Arystotelesowi, że trybu takiego nie ma, bo przesłanki są według figury III., a wynik według figury I. (Celarent nie Cesare)! albo II. (Cesare nie Celarent!). Lecz z przesłanek tych według figury III. jest przecież wynik możliwy (Felapton): Niektóre istoty pożądające nie są postanawiającemi. A stąd wynik bezpośredni, że te pojęcia »pożądanie« i »postanowienie« różnią się nie tylko pod względem treści, lecz także pod względem zakresu, że zatem nie mogą być identycznemi.

Lecz Arystoteles nie zadowala się tym argumentem. Przy rozstrząsaniu bowiem spostrzegł, że wprawdzie tylko rozumnym istotom przyznać należy postanowienie (προαίρεσις), ale i to nie mogło ujść jego uwagi, że nie wszystkim przyznać je można. I tu dopiero w drugiej części wyprowadza dowód, że postanowienie nietylko nie jest pożądaniem, ale nawet, że to są pod względem znaczenia pojęcia sprzeczne. Mówi bowiem tak: καὶ ὁ ἀκρατὴς ἐπιθυμῶν μὲν πράττει, προαιρούμενος δ' οὔ . ὁ ἐγκρατὴς δ' ἀνάπαλιν προαιρούμενος μέν, ἐπιθυμῶν δ' οὔ: niewstrzemięźliwy działa pod wpływem żądzy, a nie pod wpływem postanowienia, wstrzemięźliwy zaś przeciwnie pod wpływem postanowienia, a nie pod wpływem żądzy. Arystoteles dzieli tu znowu istoty rozumne (τὰ λόγον ἔχοντα) na dwie grupy: istoty wstrzemięźliwe (ὁ ἐγκρατὴς) i niewstrzemięźliwe (ὁ ἀκρατὴς). Są to więc pojęcia sprzeczne, wykluczające się nawzajem, a razem wzięte wypełniają w całości zakres istot rozumnych (Fig. 2.). Istoty wstrzemięźliwe i postanawiające są te same, również istoty niewstrzemięźliwe i pożądające. Każda zatem istota wstrzemięźliwa działa pod wpływem postanowienia i każda istota działająca pod wpływem postanowienia jest wstrzemięźliwa. Tak samo każda istota niewstrzemięźliwa działa pod wpływem żądzy i każda istota działająca pod wpływem żądzy jest niewstrzemięźliwa. Ponieważ zaś istoty wstrzemięźliwe i niewstrzemięźliwe są pojęciami sprzecznemi, przeto i równoznaczne pojęcia — t. j. istoty postanawiające i pożądające są pojęciami sprzecznemi, czyli żadne postanowienie nie jest pożądaniem.

Autor przychodzi wprawdzie zapomocą wnioskowania do tego samego wyniku, ale twierdzi zarazem, że z »wyżej przytoczonych przesłanek w żaden sposób sąd podobny wywieść się nie da z koniecznością« (str. 8) i dowodzi tego zapomocą następującego rysunku: (Fig. 3).

Do tego rysunku autor dodaje następujący komentarz: »1. Każdy ἀκρατής = ἐπιθυμῶν. Pojęcie »niewstrzemięźliwy« leży w zakresie »pożądających«. 2. Żaden ἀκρατής nie = προαιρούμενος czyli »niewstrzemięźliwy« leży poza zakresem »postanawiającego«, przyczem nie wiem o tem, czy się »postanawiający« nie nakrywa gdzieś częściowo z »pożądającym«. 3. Każdy ἐγκρατής = προαιρούμενος czyli ἐγκρατής leży gdzieś w zakresie προαιρούμενος i to tak, że 4. Żaden ἐγκρατής nie = ἐπιθυμῶν czyli nigdzie ἐγκρατής nie pada na zakres ἐπιθυμῶν. Otóż z tego wszystkiego, — wnioskuje autor dalej — może być prawdą, że προαιρούμενος i ἐπιθυμῶν nie mają punktów stycznych, ale wcale to prawdą być nie musi«. — Otóż przy tym rysunku zupełnie słusznie. Ale niestety rysunek ten jest fałszywy, gdyż nie odpowiada faktycznemu stanowi rzeczy. Jakież to bowiem istoty pożądające są poza zakresem istot niewstrzemięźliwych? Przecież jeżeli człowiek działa pod wpływem żądzy,

to tem samem przechodzi do zakresu niewstrzemięźliwych, gdyż to są pojęcia identyczne. To samo mutatis mutandis musimy twierdzić o istotach wstrzemięźliwych i postanawiających. Figura zatem powinna wyglądać tak: (Fig. 4.) lub z uwzględnieniem podziału istot rozumnych na wstrzemięźliwe i niewstrzemięźliwe, jak Fig. 2. Z tego zaś rysunku wyprowadzić można wszystkie powyższe wyniki bez żadnych zastrzeżeń i wątpliwości.

Tak wygląda »zwalczanie« teoryi idiogenetycznej Arystotelesa przez autora w zakresie roztrząsania podmiotowego. Z kolei przechodzi Arystoteles do wykazania różnicy przedmiotowej pomiędzy postanowieniem a żądzą: καὶ ἡ μὲν ἐπιθυμία ἡδέος καὶ ἐπιλύπου, ἡ προαίρεσις δ' οὔτε λυπηροῦ οὔθ' ἡδέος — przedmiotem pożądania są rzeczy przyjemne i nieprzyjemne, przedmiotem zaś postanowienia ani jedne ani drugie. Autor zgodziłby się na to i na syllogizm Camestres, gdyby przesłanki były jasno wypowiedziane. Co tu jednak jest niejasnego, trudno odgadnąć, autor bowiem nie daje żadnego wyjaśnienia. Kończąc ten rozbiór krytyczny teoryi idiogenetycznej προαίρεσις i ἐπιθυμία zaznacza on krótko, że »nie wszystkie argumenty omówione wyżej okazują się dobrymi, gdyż pierwszy jest formalnie zły, drugi tylko modyfikuje tezę allogenetyczną a ostatni nie jest ściśle sformułowany«. (str. 10). Otóż zdaje mi się, że po tem, co wyżej powiedziałem, światły czytelnik łatwo osądzić potrafi, do kogo ten zarzut odnieść należy.

Kwestyę co do θυμός Arystoteles krótko załatwia tak: θυμὸς δ' ἔτι ἧττον (scil. ἐστὶν προαίρεσις) · ἥκιστα γὰρ τὰ διὰ θυμὸν κατὰ προαίρεσιν εἶναι δοκεῖ, »tem mniej jeszcze afektem (jest postanowienie); zdaje się bowiem, że czyny w afekcie popełnione najmniej mają związku z premedytacyą czyli postanowieniem«. I tu autor zarzuca Arystotelesowi brak jasności i precyzyi dodając uwagę, że »nie wiemy, czy τὰ διὰ θυμόν mają to być czyny, czy też ruchy mimiczne (?) — wogóle jaki to rodzaj skutków ma autor na myśli«. Otóż ponieważ jesteśmy w środku etyki a nie teoryi sztuki aktorskiej, przeto na pewno twierdzić możemy, że Arystoteles ma tu na myśli czyny i nic więcej. Wiadomo zaś, że ta teorya Arystotelesa znajduje po dziś dzień obszerne zastosowanie w ustawodawstwie karnem. Czyn popełniony z premedytacyą — κατὰ προαίρεσιν — może być n. p. morderstwem, podczas gdy ten sam czyn popełniony w afekcie, w gniewie — διὰ θυμὸν — może być skwalifikowany jako zabójstwo lub ciężkie uszkodzenie ciała a nawet może być zupełnie bezkarny. Ale autor, jak się zdaje, zupełnie o tem zapomina, skoro i po tym ustępie twierdzi, że »teorya ta jest rzeczywiście dziwnie daleka od prawdy i od normalnej obserwacyi wewnętrznej«.

Nie mogąc dla braku miejsca rozstrząsać szczegółowo argumentacyi autora odnoszącej się do życzenia czyli pragnienia — βούλησις — dla scharakteryzowania postępowania autora z Arystotelesem przytoczę z tej części rozprawy (str. 10—15) tylko jeden szczegół. Oto Arystoteles wykazując przedmiotową różnicę pomiędzy βούλησις a προαίρεσις przytacza między innemi i tę, że pragnienie odnosi się do celu, a postanowienie raczej do środków (Eth. Nic. 3, 4, 1111 b 26). Autor tworzy z tego następujące dwa sądy: »1. Wszystkie pragnienia odnoszą się do celów. 2. Wszystkie postanowienia odnoszą się do środków« i woła ze zgrozą: »Wniosek żaden, gdyż quaternio terminorum nie daje konkluzyi«, ale w przypisku do tego miejsca dodaje: »Chyba gdyby to zrozumieć jako Cesare: 1. Żadne postanowienie nie odnosi

się do celów. 2. Wszystkie pragnienia odnoszą się do celów, wówczas rozumowanie byłoby formalnie trafne«. Pokazuje się tedy, że przy dobrej woli i z tych czterech pojęć da się utworzyć prawidłowy syllogizm, ale przy tem ciśnie się *mimowoli* pytanie, dla czego to autor tej dobrej woli nie chciał pokazać w tekście tylko dopiero tak mimochodem na dole pod kreską. Oto zdaniem mojem dlatego, że nie mógłby i po tym ustępie ogłosić światu, że Arystoteles, który pierwszy sformułował syllogizm, potrafił tyle formalnych błędnych wniosków nagromadzić w tak niewielu wierszach.

Przystępujemy do ostatniego punktu rozprawy. Autor staje tu otwarcie i stanowczo po stronie »allogenetystów«, którzy twierdzą, że postanowienie jest pewnego rodzaju przekonaniem (δόξα τις). Dotąd bowiem, jakkolwiek ciągle tak zawzięcie zwalczał Arystotelesa, to przecież nigdzie pozytywnie nie wystąpił z twierdzeniem, że postanowienie jest albo pożądaniem, albo afektem, albo życzeniem czyli pragnieniem. Metoda wprawdzie dziwna, ale także metoda. Z tego powodu uważaćby można te epizody walki jakby »parady« w sztuce szermierskiej przygotowujące na końcu cios decydujący. Przedstawmy rzecz krótko. Według Arystotelesa przekonanie (δόξα) jest stopniem wiedzy. Jak wyrazem woli jest postanowienie, tak wyrazem przekonania jest sąd. Ponieważ sądy należą do zakresu pojęć, które określamy jako prawdziwe lub fałszywe, a postanowienia nazywamy dobremi lub złemi (καὶ (ἡ δόξα) τῷ ψευδεῖ καὶ ἀληθεῖ διαιρεῖται, οὐ τῷ κακῷ καὶ ἀγαθῷ, ἡ προαίρεσις δὲ τούτοις μᾶλλον Eth. Nic. 3, 4, 1111 b 34), przeto Arystoteles wnioskuje stąd, że to są zupełnie różne pojęcia, że zatem ani postanowienie nie jest przekonaniem ani przekonanie postanowieniem Autor przyznaje słuszność argumentacyi Arystotelesa p o d w z g l ę d e m f o r m a l n y m, układa prawidłowy syllogizm dwukrotnie: 1. Żaden sąd nie ma cechy dobra lub zła. 2. Wszystkie postanowienia mają cechę dobra lub zła. Wniosek (raczej wynik!). 3. żadne postanowienie nie jest sądem. (str. 16). Za drugim razem dochodzi autor do tego samego wyniku: »Żadne postanowienie nie jest sądem czysto teoretycznym«, ale tu już dodaje od siebie: »c z y l i żadne postanowienie nie jest niepostanowieniem« i woła: »To jest najoczywistsza prawda — jednakże dowodzić jej nie potrzeba aż syllogizmem, bo nikt w nią nie wątpi«. Trudno zrozumieć, z kim tu polemizuje autor, czy z Arystotelesem, czy z sobą samym. Przecież ostatniego twierdzenia nie ma u Arystotelesa.

Nie mogąc zatem nic zarzucić temu syllogizmowi pod względem formalnym, zaczepia prawdziwość przesłanki większej: Żaden sąd nie ma cechy dobra lub zła. — »Nie znamy dotychczas — mówi autor (str. 17) — sądów dobrych i złych (przyczem przyznajemy się, żeśmy nie brali w rachubę postanowień, które być może są też sądami), twierdzimy zatem, że dotychczas znane sądy nie mają kryteryum dobra, ale nie możemy ręczyć, czy nie znajdą się sądy podpadające pod to kryteryum, czy może właśnie postanowienia nie są takimi sądami z kwalifikacyą etyczną. Tak więc na każdy sposób — rozumuje dalej autor — mimo swej formalnej słuszności ten argument Arystotelesa nie zdoła się utrzymać ze względów wyżej wyłuszczonych«. Ponieważ dla chcącego nie ma rzeczy niemożliwych (Eth. Nic. 3, 4, 1111 b 22), przeto i autor przystępuje (str. 19) do tworzenia sądów z postanowienia, które nazywa »sądami o przyszłem działaniu (?)«. Kiedy Arystoteles po namyśle postanowił udać się do Akademii, to powiedział sobie tak: »zostanę uczniem

Platona«. Kiedy postanowił zostać nauczycielem Aleksandra, to znowu pomyślał sobie tak: »Zostanę guwernerem u króla barbarów«. Sądom tym, jeżeli takie »powiedzenia« w ogóle sądami nazwać można, nie podobna odmówić cechy dobra lub zła. Ale autor odczuwa przy tem, że te »nowe« sądy utworzone z postanowień mają inne znaczenie niż sądy odpowiadające przekonaniom, że n. p. sąd: »Pójdę na naukę do Platona« co innego znaczy, niż sąd: »Wszyscy ludzie z natury pragną wiedzy« (Początek Metafizyki) lub sąd utworzony z postanowienia złodzieja: »Ukradnę« a sąd »Własność jest kradzieżą« (Proudhomme). Dla tego te sądy »nowe« utworzone z postanowienia nazywa autor »praktycznymi«, przeciwstawiając je sądom utworzonym z przekonania, które nazywa »czysto intellektualnymi lub teoretycznymi«. I w tem właśnie odczuwaniu różnicy pomiędzy sądami teoretycznymi a praktycznymi leży przyszła klęska autora w walce z Arystotelesem Zostawiając bowiem na boku kwestyę, czy takie powiedzenie jak »ukradnę«, »odbiorę sobie życie«, »zostanę uczniem Platona«, »Nie zabijaj«, »Obyś się był nie urodził lub zginął bezżenny«, »Podpisz mi weksel« itd. nazwać można sądami, czy wogóle każde zdanie gramatyczne jest zarazem sądem logicznym, przypatrzmy się bliżej wywodom autora A jeżeli wolno było autorowi »ścigać logiką« Arystotelesa i »nicować go wszelkimi sposobami» (str. 14 i 15), to niechże i nam będzie wolno przenicować trochę autora syllogizmami, którymi tak zapamiętale wojuje z Arystotelesem Zgódźmy się zatem z autorem, że: Żaden sąd praktyczny nie jest sądem teoretycznym. 2. Każde postanowienie jest sądem praktycznym. Stąd wynik: 3. Żadne postanowienie nie jest sądem teoretycznym. (Celarent). — Idźmy dalej. 1. Każde przekonanie jest sądem teoretycznym. 2. Żadne postanowienie nie jest sądem teoretycznym. (jak wyżej). 3 Żadne postanowienie nie jest przekonaniem. (Camestres).

Oczom i uszom trudno uwierzyć, ale tak jest. Toż ten autor, który od początku rozprawy stojąc po stronie allogenetystów zwalczał na każdym kroku idiogenezę woli u Arystotelesa a w końcu zapowiedział, iż udowodni, że postanowienie jest sądem a stąd i przekonaniem, nagle oto staje przed nami, jak Atena z głowy Zeusa, jako czystej krwi idiogenetysta z dowodem w ręku, że: Żadne postanowienie nie jest przekonaniem! I wartoż było tyle bałamuctw popełnić, żeby w końcu dowieść tego, co się na początku zbić postanowiło?

Jest to niespożytą zasługą Arystotelesa, że objawy rozumu ludzkiego podzielił na trzy odrębne grupy i pociągnął między nimi ścisłe, niewzruszone, nieprzekraczalne granice, że wykazał różnice pomiędzy wiedzą, działaniem a twórczością, pomiędzy teoryą, praktyką a poetyką, pomiędzy umiejętnością, etyką a estetyką. W umiejętności panuje niepodzielnie prawda zwalczając fałsz, w etyce dobro przeciwne złemu, w estetyce piękno przeciwne brzydocie. Jeżeli zaś kto miesza te pojęcia, jeżeli n. p. w zakresie umiejętności mówi o dobrem lub złem, albo o pięknie lub brzydocie, albo w etyce mówi o prawdzie i fałszu i t. d., to czyniąc to świadomie posługuje się utartą przenośnią, jak n. p. w malarstwie mówi się o »tonach«, a w muzyce o »cieniowaniu« i »oświetlaniu« głosu, albo nieświadomie — popełnia bałamuctwa. Otóż stwierdzić muszę, że granicy tej nakreślonej przez Arystotelesa pomiędzy umiejętnością a etyką nie udało się autorowi mimo wysiłków ani usunąć ani przekroczyć.

Jeżeli chodzi o sąd ogólny o pracy autora, to ten po tem, co wyżej powiedziano, nie może być inny, jak tylko, że praca autora jest pod względem treści zupełnie chybiona. Ale i forma nie jest wszędzie bez zarzutu. Rażą niektóre wyrażenia (jak np. »ostatni strzał« zamiast »ostatni dowód«) albo owa banalna pochwała »boskiego« Platona — Rzecz naturalna, że sąd o filozofii Arystotelesa uważam za nieuzasadniony i fałszywy.

Mam niepłonną nadzieję, że autor w przyszłej rozprawie cofnie lub zmodyfikuje kilka zbyt śmiałych sądów wypowiedzianych w zakończeniu niniejszej pracy i naprawi krzywdę, jaką niebacznie wyrządził i samemu Arystotelesowi i filozofii kościelnej (?) i tym czytelnikom, którzy nie znając Arystotelesa, a takich jest przeważająca większość, mogli po przeczytaniu jego rozprawy wyrobić sobie błędne pojęcie o filozofii Arystotelesa, że uzna nareszcie, iż i »nasz intellekt«, jakkolwiek wyższy (i któżby o tem wątpił?), nie jest znowu tak wiele wyższym od intellektu filozofów starożytnych, ani tak wysoki, żeby nie mógł zbłądzić.

Lwów. *W. Wróbel.*

Kaszewski Kazimierz. Hezyoda »Roboty i dnie«. Lwów 1902. Nakładem autora. I. Związkowa drukarnia we Lwowie. 8-vo, str. 2 al. + XIII + 26.

Literatura nasza posiadała dotąd trzy przekłady Hezyodowych »Robót i dni«: nieudolny Jacka Przybylskiego, dowolny i niezupełny Ignacego Krasickiego, w końcu piękny przekład kilku wyjątków Felicyana Faleńskiego. P. Kaszewski podaje zupełny przekład wymienionego utworu; przekład, jak to zawsze bywa u czcigodnego tłómacza w formie, nadzwyczaj pięknej, wiernie odtwarzającej myśli Hezyoda. Przekładu dokonał tłómacz wierszem trzynastozgłoskowym rymowanym, zawarłszy go w 828 wierszach t. j. tyle, ile ich liczy i oryginał; opuszczono tylko ww. 727—737 (por. str. 20) i 756—759 (str. 21) zbyt naturalistyczne (por. str. 26 objaśnień). Jedynie w ww. 790—821 użył tłumacz heksametru zamiast rymowanych wierszy, ponieważ z powodu ustawicznego powtarzania się liczebników niepodobnem było iść wiersz za wierszem tekstu odpowiednim szeregiem rymów. Do najlepszych miejsc przekładu zaliczyć należy opis pięciu wieków (ww. 109—200), jakoteż opis srogiej zimy w górach (ww. 493 n.).

Przekład ogłoszony po raz pierwszy w książce pamiątkowej ku uczczeniu prof. Ćwiklińskiego wyszedł następnie w wymienionej w nagłówku odbitce, w której autor pomieścił słowo wstępne: mówi w niem o życiu Hezyoda, zastanawia się następnie nad układem i wartością »Robót i dni«: ocena trafna, wnika głęboko w myśl poematu. Na końcu odbitki pomieścił tłumacz szereg przypisów, podających wyjaśnienia rzeczowe. Przekład p. Kaszewskiego, stający godnie obok poprzednich jego tłumaczeń Aischylosa, Sofoklesa i Teokryta, zaliczyć można śmiało do najlepszych przekładów literatury klasycznej w języku polskim.

Lwów. *Wiktor Hahn.*

Hozakowski ks. Najnowsze prace katolickie nad greckim tekstem Nowego Testamentu. Przegląd kościelny. Poznań 1902, str. 14—28 i nadbitka: Tamże, 1902, str. 15.

Po krótkim wstępie, zawierającym pogląd na dotychczasowe wydania tekstu greckiego Nowego Testamentu, omawia autor szczegółowo dwa najnowsze wydania ks. Fryderyka Brandscheida (Novum Testamentum Graece et Latine, Fryburg w Br., 1901, 2 tomy) i O. Hetzenauera (Insbruk, 1896—1898, 2 tomy). Ks. Brandscheid postanowił w wydaniu swem podać tekst grecki N. T. z IV. wieku: ponieważ zaś przekład łacińskiej wulgaty przedstawia przedewszystkiem tekst grecki N. T. w brzmieniu IV. w., uwzględnia w pierwszej linii wspomnianą Wulgatę. Przeciwnie O. Hetzenauer pragnie w wydaniu swem podać tekst pierwotny, do celu swego obiera drogę dogmatyczną, sądząc, że w Kościele samym tekst biblijny musiał się zachować pod nieskażoną opieką bożą, ostatecznie tekst jego wydania w ogólnych zarysach podobny jest do łacińskiej wulgaty: wynik ten nie jest wcale niespodziewany, bo pisma łacińskich pisarzy, wyrazy liturgii, określenia soborów, synodów i t. p., będące podstawą pracy O. H., opierają się głównie na łacińskiej wulgacie.

Zasady przyjęte przez obu wydawców nie są ich oryginalną własnością: ks. Brandscheid przyjmuje teoryę Lachmanna: zapatrując się na wynik pracy ks. B. z dzisiejszego punktu nauki nie można zataić, że ostatecznie celem właściwym krytyki tekstu N. T. jest odtworzenie tekstu pierwotnego, pod tym względem więc praca ks. B. jest pewnego rodzaju cofnięciem się wstecz; wydanie ks. B. ma jednak tę wyższość nad wydaniem L., że uwzględnia daleko obfitszy materyał, w porównaniu z materyałem, jakim rozporządzał Lachmann. O Hetzenauer podejmuje na nowo teoryę Burgona, dostatecznie jednak jej nie udowodnił, napotkał przeto na silny opór, podobnie jak w swoim czasie Burgon; i słusznie, bo zdaniem ks. Hozakowskiego nawet z ściśle katolickiego zapatrywania teorya ta nie może się ostać w obec wymagań krytyki tekstów biblijnych: O. Hetzenauer odnosi nieomylność kościelną nietylko do treści, lecz także do zewnętrznej formy tekstu biblijnego: w ogólności rzecz biorąc metody filologiczno-historycznej autor nie uwzględnia należycie, kładąc jedynie wagę na metodę dogmatyczną. Mimo jednak tej ujemnej strony wydanie O. Hetzenauera z dwóch względów zasługuje na uwagę, bo podaje aparat krytyczny nadzwyczaj dokładnie i wierną kopię t. zw. Klementyny (t. j. wydania wulgaty, dokonanego przez Klemensa VIII. w r. 1592), wydanie ks. Brandscheida jest wydaniem podręcznem, nie podaje też tak dokładnego aparatu krytycznego, jaki mieści wydanie O. Hetzenauera.

Rozprawka ks. Hozakowskiego jest wprawdzie tylko recenzyą, zwróciłem na nią jednak uwagę w naszem czasopiśmie, pragnąc zaznajomić czytelników z najnowszemi pracami nad tekstem greckim N. T., zwłaszcza, że u nas nie wielu zajmuje się tą kwestyą.

Lwów. *Wiktor Hahn.*

Hozakowski ks. dr. Rzymska komisya biblijna. Skreślił... Przegląd kościelny 1903, styczeń—maj i odb. Poznań, czcionkami drukarni i księgarni św. Wojciecha 1903. 8-vo, s. 4 nl. + 76.

Autor omawia znaną encyklikę Leona XIII. z d. 30. października 1902 r. »de studiis s. scripturae provehendis«, ustanawiającą osobną komisyę biblijną w Rzymie celem pogłębienia studyum biblijnego. Przedstawiając główne punkta wspomnianej encykliki, zastanawia się autor szczegółowo nad dotychczasowemi pracami podjętemi w zakresie studyum biblijnego tak, że rozprawka jego informuje bardzo dobrze o najważniejszych zagadnieniach biblijnych. Obszernie mówi autor o zastosowaniu nauk filologicznych i historycznych (asyrologii, egiptologii, arabologii), paleografii i dyplomatyki (r. II.), następnie o odpowiedniem użyciu hermeneutyki, o nauce. o natchnieniu Bożem Pisma św., krytyce biblijnej w rozmaitych kształtach (r. III.); omawia wreszcie trzeci postulat encykliki papieskiej, która przestrzega przed zbytnią wolnomyślnością (r. IV.). W r. V. uzupełnia autor encyklikę październikową z r. 1902 szczegółami znajdującymi się w poprzedniej encyklice Leona XIII. o studyum Pisma św. »Providentissimus Deus«, omawia też szczegółowo skład nowej komisyi biblijnej. R. VI. przedstawia usiłowania poprzednich papieży nad studyum biblijnem. Filolog klasyczny znajdzie w niej niejeden ciekawy szczegół. Autor zna dokładnie obszerną literaturę przedmiotu, w poruszonych przez siebie kwestyach daje informacye szczegółowe i jasne. Na podstawie omówionych przezemnie dwóch broszur można wnosić, że literatura biblijna polska, tak uboga w prace tego rodzaju, znajdzie w ks. Hozakowskim gorliwego i należycie przygotowanego naukowo pracownika, po którym niejednej jeszcze pracy spodziewać się można w zakresie krytyki biblijnej.

Lwów. *Wiktor Hahn.*

Ennianae poesis reliquiae, iteratis curis recensuit Johannes Vahlen. Lipsiae, B. G. Teubner, 1903, wielk. 8 o, str. CCXXIV, 306, brosz. 16 M.

Na rok 1852 ogłosił uniwersytet bonneński za sprawą Fryderyka Ritschl'a następującą tezę konkursową: *Praemissa de Q. Ennii vita arte et scriptis disputatione eius annalium fragmenta disponantur emendentur illustrentur.* Wpłynęły dwie prace. Pierwszą nagrodę przyznano dwudziestotrzechletniemu seniorowi seminaryum filologicznego w Bonn, Janowi Vahlen'owi. Autorami drugiej pracy byli członkowie tegoż seminaryum, Hugo Ilberg i Teodor Hug. Ci wydali zaraz swe studya, Ilberg pierwszą księgę *Annales*, Hug siódmą, ósmą i dziewiątą (wojny punickie); Vahlen ogłosił na razie tylko *Quaestiones Ennianae criticae*, a dopiero w dwa lata później (1854) ukazały się w Lipsku jego: *Ennianae poesis reliquiae.* Odtąd nie wypuścił już z ręki i uwagi swego Enniusza, ale przez pół wieku obrabiał go w szeregu (17) tak charakterystycznych dla niego, drobnych rozprawek, ogłasza-

nych w Rheinisches Museum, Hermesie, programach uniwersytetu berlińskiego i sprawozdaniach tamtejszej Akademii. Niezmordowanej tej pracy towarzyszyły przez lat dziesiątki nieprzychylne, często zjadliwe, a czasem wprost grubijańskie uwagi i glossy dwóch znakomitych latynistów, Ottona Ribbeck'a i Lucyana Müller'a. Ribbeck uważał za wyłącznie swoją prowincyę tragików rzymskich, których fragmenta wydał po raz pierwszy w r. 1852, ponownie w r. 1871/3 i 1897/8; Müller zas objawił niezadowolenie swoje z wydawcy Enniusza w niemieckiej monografii o Enniuszu z r. 1884, a zwłaszcza w *Q. Ennii carminum reliquiae* z roku następnego. Właściwy powód jego niechęci leżał w tem, że ten wydawca satyr Lucyliusza odczuwał zepsucie księgarskiego interesu przez Vahlenowskie wydanie Lucyliusza Lachmannowskiego. Dziś obu wojowniczych adwersarzy Vahlena kryje mogiła, a on sam, 74-letni starzec, zredagował wreszcie z techniczną pomocą swego ucznia, Ottona Plasberga, obecnie profesora w Strassburgu, swe półwiekowe studya i wydał tom o pół tysiącu stronic, a więc tyle, ile zaledwie wyniosłyby wszystkie inne jego prace razem zebrane.

Monument ten pracy całego życia filologa jest zarazem pomnikiem tej szkoły filologicznej, która poczęta przez Gotfryda Hermann'a, kontynuowana przez Ritschl'a, doczekała się XX. wieku w osobie Vahlen'a. Łatwiej jest zmienić tekst, niż go zrozumieć, bo do konjektury potrzeba tylko trochę sprytu i dużo odwagi, a do zrozumienia tekstu, zwłaszcza fragmentarycznego, oprócz gruntownej znajomości języka i autora, jego wzorów i naśladownictw, konieczna jest olbrzymia doza zaparcia się samego siebie, konieczne wczucie się w intencye autora, choćby bardzo lichego.

Ktokolwiek rozczytuje się w sławnych programach berlińskich Vahlena, dotykających całej niemal klasycznej literatury greckiej i rzymskiej, ten łatwo przypomni sobie, jak mistrzowsko Vahlen, tłómacząc dany tekst, wykazuje, że wszystkie zmiany i konjektury psują intencye autora i gorsze są od tradycyi; jak radzi wybrać mniejsze złe, jeśli się nie zna na nie lekarstwa. A nie jest on bynajmniej zaślepionym konserwatystą, który za wszelką cenę stara się ratować tradycyę; przeciwnie, gdzie Vahlen wykaże zepsucie, tam chyba nikt nie będzie szukał sensu; a gdzie poda poprawkę, to będzie to rzeczywiście *emendatio*, lub przynajmniej *coniectura palmaris*. Jeśli dziś w całych Niemczech daje się znów odczuwać pewien konserwatyzm filologiczny po niedawnej jeszcze konjekturomanii, to lwią część zasługi trzeba przyznać Vahlenowi. Za charakterystyczny probierz trwałości, a więc i wartości tej metody może posłużyć szczegół, że Vahlen mógł w zasadzie powtórzyć wszystkie swoje sądy i poglądy z przed 50 lat, mógł swoje dzieło nazwać drugiem wydaniem owej pracy seminaryjnej. Bo też nigdy nie hołdował modzie, nigdy nie był modny. Wilamowitz po 10 latach tak zmienił swój wstęp do tragedyi attyckiej, stanowiący pierwszy tom Heraklesa Eurypidesowego, że jest on dziś zupełnie inną książką. A wystarczy porównać pierwszy rozdział przedmowy Vahlenowskiej *(Historia Ennii)* ze znaną »Textgeschichte der griechischen Lyriker« Wilamowitza, by się przekonać, co znaczy intuicyjna fantazya i błyskotliwa genialność, a co metodyczna pracowitość i spokojna pewność.

Wspomniana przedmowa (str. I—CCXXIV), pisana jasną, a potoczystą łaciną, składa się z dwóch rozpraw, z których pierwsza obejmuje żywot En-

niusza i jego 22-wiekową historyę, druga omawia treść i kompozycyę jego pism. Każdy autor, który cytuje, naśladuje i wspomina Enniusza, omówiony jest bardzo szczegółowo, a sposób cytowania u różnych pisarzy opracowany tak indywidualnie, że już przy tym rozdziele poznajemy w całej pełni Vahlenowską *ars interpretandi*. Oczywiście najobszerniej traktowani są tacy pisarze, jak Cycero, Gellius, Nonius i Serwius, którzy przekazali nam najwięcej fragmentów. Najbardziej zdumiewającym jest szczegół, że jeszcze na początku XI. wieku mógł opat klasztoru St.-Gallen, Ekkehard, dopisać na brzegu swego Orozyusza trzy wiersze Enniusza, których skądinąd nie znamy, a których autentyczność nie ulega najmniejszej wątpliwości. Przedstawiwszy w ten sposób, jak księgi Enniusza, »niby poobrywane listki kwiatów«, rozleciały się i w jakich zakątkach niektóre z tych listków się zachowały, przechodzi Vahlen do tych uczonych, którzy »rozrzucone członki poety« znowu w jedno złożyć ciało usiłowali. Mówi więc o braciach Etiennes (Stephani), H. Kolumnie, Meruli, wspomina o pracach swoich, swych współzawodników i następców, jak Emil Baehrens, Luigi Valmaggi i Carolo Pascal. O zmarłych *obtrectatores* wspomina krótko, z żalem, ale bez niechęci. Oto lapidarny sąd o L. Müllerze: *quae reiectanea esse mihi persuasi silentio praeterii, quae probe inventa, ut par fuit, adhibui, sed multa non fuerunt.* Najgorętsze uznanie dostaje się w udziale profesorowi J. Kvičali (Addenda str. 300 n.) za jego *Quaestiones Ennianae*, ogłoszone w VIII. tomie naszego ‚Eos' i *Observationes ad Enni annalium fragmenta*, publikowane w VIII. zeszycie czeskiego Muzeum filologicznego. Niestety, przy samem wydaniu nie mógł już Vahlen korzystać z tych uwag, gdyż doszły go dopiero wtedy, gdy tekst już był wydrukowany.

Przechodząc do drugiej części przedmowy, zaznaczyć wypada, jak trudna jest rekonstrukcya *Annales* i odpowiednie rozmieszczenie fragmentów, skoro z liczby około 30 tysięcy heksametrów (18 ksiąg po 1500 do 1800 w.) zachowało się zaledwie niecałych 600. Oprócz pomocy autorów, którzy cytują księgę lub wspominają sytuacyę, w jakiej słowa Enniuszowe wypowiedziano, rozporządza tu wydawca historykami, jak Liwiusz, Dionizyusz z Halikarnasu i inni, opowiadającymi te same wypadki historyczne. Strzeże się jednak zbyt pohopnego rekonstruowania heksametrów z poetycznych miejsc Liwiusza. Za to na pewne windykuje swemu autorowi, a mianowicie satyrom, dłuższe opowiadanie Gelliusza (II. 29), zawierające bajkę Ezopową o rolniku i przepiórkach, które dopiero wtedy opuściły łan żytni, gdy gospodarz, zrezygnowawszy z pomocy przyjaciół i krewnych, sam się zabrał do żniwa.

Margines obok tekstu mieści krótkie streszczenia sytuacyi, jakby tytuły partyi, a w *Annales* także daty chronologiczne. Pod tekstem znajduje się podwójny komentarz; górny zawiera testimonia fragmentów, ich wzory i imitacye, i stanowi zarazem aparat krytyczny; dolny usprawiedliwia lekcye odstępujące od tradycyi. Trzebaby wiersz za wierszem tekstu Vahlena porównywać z wydaniami L. Müllera, E. Baehren'sa, Valmaggi'ego lub O. Ribbecka, by w całej pełni móc ocenić i przedstawić zasługi sędziwego wydawcy. Ale na to miejsce w seminaryach filologicznych, nie w tej notatce, która ma na celu jedynie zwrócić uwagę filologów, stojących na uboczu ruchu naukowego,

na to »zdarzenie« filologiczne. Czytają i studyjują zbiory fragmentów tylko specyaliści, ale wiedzieć o tem dziele musi każdy filolog.

Kraków. *T. Sinko.*

Heinze Richard, Virgils epische Technik. Leipzig, B. G. Teubner, 1903, str. VIII, 488, 8-o, brosz. M. 12.

Onorate l' altissimo poeta! nazwał Wergilego Dante, streszczając w tym okrzyku całe uwielbienie wieków średnich dla piewcy Eneasza, a ta opinia, przetrwawszy czasy odrodzenia, utrzymała się aż do epoki Herdera i Lessinga, aż do rozkwitu studyów i kultu Homera. I u nas od czasu pierwszego publicznego komentatora Bukolik, Grzegorza z Sanoka, zapał dla Wergilego nie gasł nigdy, a próby stworzenia epopei polskiej przez A. Zbylitowskiego, Twardowskiego, Potockiego, Koźmiana a bardziej jeszcze cały szereg przekładów, dowodzą żywego interesu i uznania dla poety, który nietylko staruszkowi Wojskiemu był przyjacielem. Dopiero od niedawna nastała moda, że nauczyciele, powtarzając sądy znanych sobie podręczników niemieckich, mówią nawet wobec uczniów o Eneidzie, jako o niefortunnym zlepku reminiscencyi Homerowych, wspominają o pustych a płaczliwych deklamacyach, szablonowej maszynie bogów, manekinowatości ludzi i t. d. jeszcze gorzej. Podobnych sądów o eklogach nie warto nawet powtarzać. W miarę jednak, jak takie zaślepienie rzemieślników dochodziło do zenitu, zaczęła się budzić w samych Niemczech reakcya (ludy romańskie nigdy nie były dla poety tak niesprawiedliwe). Bücheler odkrył piękności w niezrozumianych przed nim drobiazgach młodzieńczych Wergilego, znanych pod nazwą *Catalepton*, Leo zrehabilitował eklogi, wyświetlając w nich pierwiastek osobisty, a więc zarazem ogólno-ludzki i podnosząc poetyczne piękności, a chybiona w gruncie rzeczy książka Skutscha »Aus Vergils Frühzeit« przyczyniła się też niemało do sprawiedliwszej oceny preludyów wielkiego Mantuańczyka. Zabrano się i do Eneidy, a po pracach F. Kauer'a, Plüss'a, Bethe'go, Sabbatini'ego, Norden'a i innych jest książka wymienionego w tytule dawniejszego docenta berlińskiego, obecnie profesora w Królewcu, szczytem i koroną tych usiłowań rehabilitacyi Wergilego. Nie o samą rehabilitacyę chodzi, ale o zrozumienie — nie tekstu, bo ten jasny — ale intencyi autora, jego sposobu pracowania, o wyśledzenie tych wszystkich refleksyi i rozważań, które kierowały poetą przy planowaniu całości, rozkładzie ksiąg, budowie scen, ugrupowaniu motywów. Nie sztuka zestawiać wiersze Eneidy z odpowiedniemi partyami Homera i wykazywać ich niższość: trudniej wyśledzić powody, skłaniające poetę do zmieniania, modyfikowania pierwowzoru, trudniej dojrzeć wszystkich tajników i subtelności jego techniki, jego *ars*. Bo dopiero wtedy można wydać sąd o *ingenium* poety refleksyjnego.

Otóż sztuka Wergilego najjaśniej błyszczy w opowiadaniu o zburzeniu Troi, a więc w przedmiocie, który od wieków obrabiali najwięksi mistrze epiki, liryki i dramatu. Rzymski poeta pierwszy wkłada opowiadanie w usta jednego z pokonanych, uzupełniając w przód apologi Alkinoja. Skoncentrować

w losach jednej osoby rozłożoną na mnóstwo scen i momentów ostatnią walkę w Troi i o Troję, przedstawić zwyciężonych praojców Rzymian w bohaterskiem świetle, które nie blednie nawet nad głowami — uciekających z walących się domów ojcowskich; a dla ich losu, spowodowanego ciemnem przeznaczeniem, wycisnąć łzy — współczucia, ale i podziwu, — te zadania rozwiązał Wergiliusz w sposób niedoścignony. Jeśli do tego dodamy, że opowiadanie Eneasza, budząc miłość Dydony do nieszczęśliwego bohatera, staje się nieodzownym czynnikiem dalszej akcyi i jej sprężyną, nie będziemy więcej powtarzali frazesów o nieudolnym przerabiaczu cyklicznego »Zdobycia Ilionu«. Porównanie opowiadania Wergiliusza z późniejszymi piewcami tego samego przedmiotu, Kwintusem ze Smyrny i Tryfiodorem, którzy mieli przed sobą te same greckie źródła, wykazuje oryginalne wyposażenie epizodu z Synonem i Laokoonem i przyczynowe związanie go z rozwojem zdarzeń. Nyktomachia, skoncentrowana w losach Eneasza, zbudowana jest dramatycznie, a napięcie to rośnie od pojawienia się Hektora we śnie Eneaszowi, plącze się przez podstęp Korebusa i walkę o Kassandrę, a symboliczny i faktyczny koniec znajduje w śmierci Pryama. Poprzedzający ją epizod z Heleną (II. 567—588), to jedyna interpolacya w całej Eneidzie. Niewykończony i zaniechany przez poetę motyw samobójstwa Eneasza, którego Wenus powstrzymała i uratowała, zastąpił uczony gramatyk tą sceną targnięcia się Eneasza na Helenę, nie bacząc na sprzeczność z resztą księgi i poematu.

Trudniej było ująć w epiczną jedność długotrwałe wędrówki i awantury Eneadów. Porównanie trzeciej księgi Eneidy z opowiadaniem Dyonizyusza z Halikarnasu (I. 48) illustruje metodę poety w wybieraniu ważniejszych momentów i podporządkowywaniu ich całości. Pewne niezgodności z późniejszemi księgami tłómaczą się tem, że trzecią księgę wykonał i wykończył poeta po napisaniu reszty. Wdzięczniejszy dla artysty przedmiot stanowiła miłość i losy Dydony. Legenda znała tę kartagińską Wandę, która nie chcąc złamać pogrobowej wierności mężowi swemu, Sycheuszowi, szukała dobrowolnej śmierci w płomieniach stosu, byle tylko ujść przed natrętnym gachem Iarbasem. Podobno Newiusz wymyślił romans jej z Eneaszem, a poeta Augustowski, podjąwszy jego motyw, stworzył rzecz doskonalszą od Apolloniuszowych romansów Hipsypili i Medei. Po dyskretnem i niby przygodnem wprowadzeniu tej sprawy w księdze pierwszej, łatwo zrozumieć walkę miłości z poczuciem obowiązku dla zmarłego, która się toczy w biednej duszy Dydony, łatwo usprawiedliwić jej zapomnienie się, a zwłaszcza tę skalę uczuć, którą przebiega po odkryciu zdrady zimowego małżonka. Zastąpienie tradycyjnej niewolnicy-powiernicy królewską siostrą niemało też przyczynia się do podniesienia tonu zwierzeń królowej. — W opisie igrzysk na cześć zmarłego Anchizesa widnieje pogłębienie etyki u uczestników, stopniowanie efektów, uwzględnienie rzymskości w naumachii i *lusus Troiae;* a cudowny strzał Acestesa zapowiada późniejszą rolę jego państwa, Segesty, w dziejach.

Przygody i walki w Lacyum znów są tak skoncentrowane, aby zachować jedność akcyi i czasu: Więc zamiast tradycyjnych trzech lub czterech wypraw wojennych jest tylko jedna, zamiast sukcesywnych i drobiazgowych powodzeń oręża trojańskiego stanowcze pokonanie Latynów i Rutulów. Podróż do Ewandra zastępuje technicznie retardujący moment, jakim jest w Iliadzie

gniew Achillesa; a Alekto-Discordia łączy lokalnie rozprószonych wrogów Eneasza w pewną jedność. Opis bitew wykazuje obok reminiscencyi Homerowych cały szereg rzymskich właściwości, jak *signa*, *vexilla*, trąby, pociski— a co najważniejsza kawaleryę i jej potyczki.

Na podstawie takich i tym podobnych analiz buduje autor w trzech rozdziałach części drugiej swego dzieła syntezę techniki Wergiliusza. To, co mówi o metodzie tworzenia poety, o jego stosunku do źródeł i pierwowzorów, o oryginalności i sposobie pracowania, — instruktywne jest dla całej poezyi, nawet całej literatury rzymskiej. Oczywiście każdy gatunek literacki musi mieć pewne modyfikacye, a już największe liryka. Więc uwagi autora o Horacym, którego niby obowiązują te same zasady tworzenia, są błędne. — Wobec przemożnej tradycyi mógł poeta okazać swą inwencyę i oryginalność w charakterystyce osób, teologii czyli pojmowaniu świata nadprzyrodzonego, strukturze akcyi i jej umotywowaniu. Tym punktom poświęcone są najsubtelniejsze rozdziały pracy Heinzego. Ciekawe jest jego spostrzeżenie, że charakter Eneasza powstaje i rozwija się przed naszymi oczyma. Z nierozważnego rębajły walki nocnej wyrabia długoletnia tułaczka ufnego w bogów bohatera. Gdy on dojrzał, może Anchizes ustąpić z widowni. A Anchizes jest przecież duchową głową podczas całej tułaczki. Z mnóstwa innych szczegółów warto wymienić uetycznienie przez Wergilego świata bogów, rzymskie panowanie *prodigia* i *portenta*, usamodzielnienie ksiąg eposu, dziwne ograniczenie monologów... Chociaż tej różnorodności pięknych obserwacyi Heinzego streszczać nie podobna; a może już i powyższe uwagi wystarczą do tego, by zachęcić do czytania tej »najlepszej książki o Wergilim«, jak Leo nazwał dzieło Heinzego.

Kraków. *T. Sinko.*

Omyłki drukarskie w zeszycie 1.

Str. 132 w. 4 od góry: zam. Zuckera ma być Tuckera.
» » » 5 od góry: zam. Zucker ma być Tucker.

†

Teodor Mommsen.

Nad wielką trumną zamknęło się niedawno wieko. Umarł jeden z największych uczonych drugiej połowy 19. stulecia. Mommsen jako człowiek nie może być dla nas sympatycznym; apoteozował on siłę przed prawem. Na jego obronę możnaby powiedzieć, że był dzieckiem wieku, w którym wielki przyrodnik postawił jako zasadę wszechświata: walkę o byt, że upoiły go tryumfy własnego narodu nad sąsiadem z zachodu; — usprawiedliwić go niepodobna, a przyszłość, która w stosunki międzynarodowe wniesie etykę, sądzić go będzie jeszcze surowiej niż my, jego współcześni. — Słowian Mommsen nie lubił. Głośnem echem rozszedł się po świecie jego manifest przeciw »twardym czaszkom czeskim«. Polakom, jako narodowi, nie rzucił wprawdzie w twarz obelgi, ale nie brakło dowodów, że im był niechętny.

Nad grobem zapomnieć trzeba atoli o wadach człowieka, a pamiętać o zasługach genialnego uczonego. Mommsen posiadał w badaniach nad starożytnością tę wszechstronność, którą w pierwszej połowie wieku proklamował Boeckh. Był to godny następca idei autora *Staatshaushaltung der Athener*: zarówno znakomity znawca historyi jak literatury, szczątków monumentalnych jak prawa, wniósł ponadto w studya grecko-rzymskie pierwiastek zupełnie nowy: nowożytny sposób patrzenia na ludzi i rzeczy zamierzchłej przeszłości. Mommsen zmodernizował filologię i historyę. O wartość tego pierwiastka możnaby wprawdzie się sprzeczać; tyle pewna, że wniósł on potężny, świeży strumień w naukę, że pozwolił nam zrozumieć niejedno, co oglądane bez związku z duszą człowieka nowożytnego było obcem i dalekiem. Obok nazwisk wielkich znawców starożytności jak Bentley, Hermann, Boeckh będzie też zawsze wymienianem nazwisko Mommsena.

Fig. I.
οἷς αἴσθησις ὑπάρχει

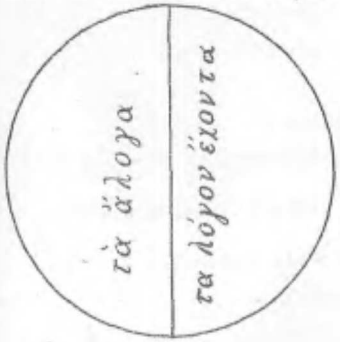

Fig. II.
τὰ λόγον ἔχοντα

Fig. III.

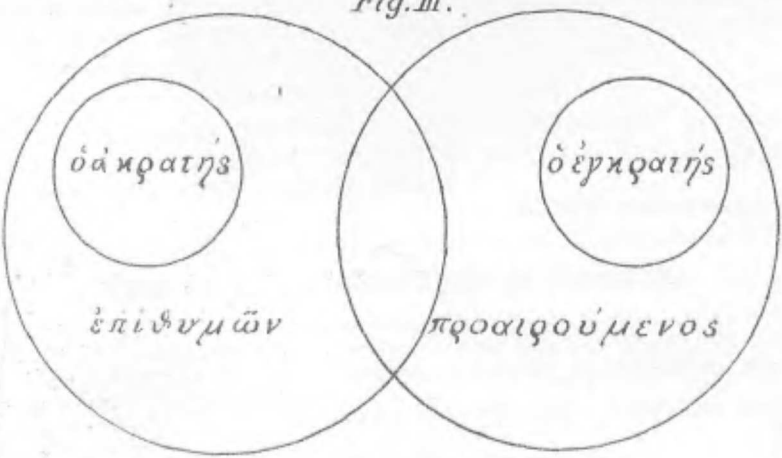
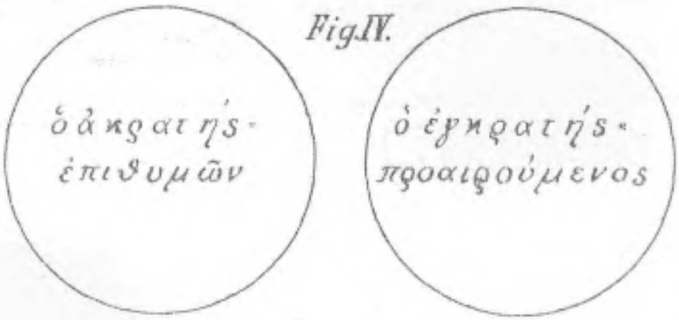

Fig. IV.

P. P. DOM KSIĄŻKI
— ANTYKWARIAT —

002844

Roczniki czasopisma „Eos“ za
nowo przystępujących Członków do nabycia u
Prof. Fr. Hoszowskiego po zniżonej cenie 4 korony za rocznik.

Nakładem Towarzystwa filologicznego wyszły i są we wszystkich księgarniach do nabycia:

Bieńkowski Piotr, **Nowe odkrycia na Forum w Rzymie.**

Z planem Forum Romanum (według Ch. Huelsena).

(Odbitka z »Eos«). — Cena **30** ct.

***Rozwadowski Jan,* Semazyologia czyli nauka o rozwoju znaczeń wyrazów.** Jej stan obecny, zasady i zadania. (Odbitka z »Eos«). Cena 3 K.

„Księgi pamiątkowej dla Prof. Dra L. Cwiklińskiego“ pozostał pewien zapas egzemplarzy, które są do nabycia u Prof. Fr. Hoszowskiego po znacznie zniżonej cenie 2 K.

Komitet wydawniczy.

Spis książek nadesłanych do Redakcyi.

Fritzsche Th. Dr., Die Wiederholungen bei Horaz. Güstrow. Opitz & Co
Klinger Witold, Skazocznyje motiwy w istorii Herodota Kijew 1903, str. 220.
Perwow P., Prepodawanije łatinskoj grammatiki III. Sprjażenije głagołow. 2. Wremja i wid (Nadbitka).
Otczet o sostojanii i dějatelnosti imp. S. Peterburskawo Uniwersiteta za 1902 g. sostawlennyj o. prof P. P. Citowiczem.
Żurnały zasědanij sowěta imp S. Peterb. Uniw za 1902 g.
Obozrěnije prepodawanija nauk na istoriko-filołogiczeskom fakultetě imp. S. Peterb. Uniw. w osennem poługodii 1903 g. i wesennem poługodii 1904 g.
Toż po fakultetu wostocznych jazykow 1903—1904.
Toż na juridiczeskom fakultetě...
Licznyj sostaw imp. S. Pet. Uniw.

PAMIĘTNIK LITERACKI

CZASOPISMO KWARTALNE

poświęcone historyi i krytyce literatury polskiej, wydawane przez Towarzystwo literackie im. Adama Mickiewicza

pod redakcyą

W. Bruchnalskiego, Br. Gubrynowicza i Ed. Porębowicza.

Rocznik kosztuje **12** koron, dla członków Towarzystwa, płacących roczną wkładkę **10** koron, bezpłatnie.

BIBLIOTEKA KÓRNICKA
(Z 2810/1903

SPIS RZECZY ZESZYTU II.

I. Rozprawy z zakresu starożytności klasycznej.

Kruczkiewicz Br., Obvia II. 133
Schneider St., Co może znaczyć ἡ ἐναύλιος... σύγκοιτος φίλη? . 157

II. Z humanizmu i historyi filologii.

Pelczar J., Emendationum Royzianarum particula II. . . 161

III. Z zakresu szkolnej nauki języków klasycznych.

Rzepiński St., Wystawa środków naukowych poglądowych dla szkół średnich we Wiedniu 1903. Filologia klasyczna . 175

IV. Recenzye — sprawozdania — zapiski.

Dwa dzieła o filozofii greckiej (St. Schneider) . . . 183
Kulty chtoniczne (St. Schneider) 193
Przegląd nowszych opracowań naukowych gramatyki greckiej (St. Witkowski) 204
(Inne recenzye zob. w spisie abecadłowym.)

V. Bibliografia filologii klasycznej i literatury humanistycznej w Polsce. Zesz. V. (R. 1901 i 1902). Zestawił W. Hahn (z osobną paginacyą).